İstanbul Üniversitesi Yayın No 4174
Edebiyat Fakültesi Yayın No. 3414
I S B N 975 - 404 - 538 - 0

CUMHURİYET'İN 75. YILINDA

# ATATÜRK İLKELERİ
# ve
# DAYANDIĞI TARİHÎ TEMELLER

(Genişletilmiş Yeni Baskı)

Prof.Dr. İbrahim KAFESOĞLU
Prof.Dr. Mehmet SARAY

İSTANBUL - 1998

İstanbul Üniversitesi
Basımevi ve Film Merkezi
İSTANBUL - 1999

İÇİNDEKİLER ..... I
Yeni Baskıya Önsöz ..... V
İlk Baskının Önsözü ..... V I
I ATATÜRK İLKELERİNİN TARİHÎ TEMELLERİ ..... 1
A- İNKILÂPÇILIK ..... 2
1- İnkılâbın Tarifi ..... 2
2- Türk İnkılâbı Nedir? ..... 4
3- İnkılâpların Başarı Şartları ..... 6
4- Sosyalist İnkılâpçılık (Devrimcilik) ..... 7
B- MİLLİYETÇİLİK ..... 9
1- Tabii Milliyetçilik (Ham duygu olarak) ..... 10
2- Sömürgeci Milliyetçilik (Nasyonalizm) ..... 11
3- Şuurlu Milliyetçilik (Devlet politikası olarak) ..... 12
C- HALKÇILIK ..... 20
1- Kültürler ..... 22
2- Sınıf Meselesi ..... 23
3- Demokrasi ..... 26
D- DEVLETÇİLİK ..... 27
1- İktisadi Devletçilik ..... 27
2- Siyasi Devletçilik ..... 31
E- CUMHURİYETÇİLİK ..... 32
1- Hakimiyet Meselesi ..... 32
2- Meclisler ..... 34
3- Hükûmet ..... 35
F- LÂİKLİK ..... 36
1- Lâikliğin tarifi ..... 36
2- Eski Türk Devletlerinde Lâiklik Anlayışı ..... 36
I. Bölümün Bibliyografyası ..... 41
II- ATATÜRK İLKELERİ
A- ATATÜRK'ÜN İNKILÂPÇILIK PRENSİBİ
1- Türk İnkılâbı Nedir? ..... 45

2- Harf İnkılâbı ..... 47
3- Atatürk, Kıyafet İnkılâbı ve Kadınlarımız ..... 51
4- Hukuk İnkılâbı: Medeni Kanunun Kabûlü ve Kadın Hakları ..... 62
5- Atatürk ve Milli Eğitim Davamız ..... 64
6- Eski Eğitim Sistemi, Medreselerin Kapatılışı
ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu ..... 69
B- ATATÜRK'ÜN MİLLİYETÇİLİK İLKESİ
1- Atatürk ve Türk Milliyetçiliği 72
2- Atatürk'e Göre Türk Ahlâkı, İnsanlık ve Türk Millleti Kavramı 78
3- Türk Milliyetçiliğinin Özellikleri ..... 82
4- Atatürk'ün İstikbal İçin Direktifleri ..... 84
5- Atatürk, Milli Tarihimiz ve Türk Dilinin Gelişmesi ..... 88
C- ATATÜRK'ÜN HALKÇILIK İLKESİ
1- Atatürk'ün Halkçılık (Demokrasi) Anlayışı ..... 95
2-Demokrasiye Muhalif Çağdaş Teoriler ..... 98
3- Hürriyetlerimiz ..... 100
D- ATATÜRK'ÜN DEVLETÇİLİK İLKESİ
1- İktisadi Devletçilik ..... 112
2- Siyasi Devletçilik ..... 120
E- ATATÜRK'ÜN CUMHURİYETÇİLİK İLKESİ
1- Atatürk'de Cumhuriyet Fikri ..... 128
2- Milli Hakimiyet Esasına Dayanan Halk Hükûmeti: Cumhuriyet. 131
3- Saltanat ve Hilâfetin Kaldırılması Tartışmaları ..... 132
4- Cumhuriyetin İlânı ..... 148
F- ATATÜRK'ÜN LÂİKLİK ANLAYIŞI
1- Lâiklik Nedir? 155
2- Türklerde Lâiklik Anlayışı 156
3- Atatürk'ün Milli ve Dini Duyguları ..... 164
4- Saltanat ve Hilâfetin Kaldırılması
ve Atatürk'ün İslâmı Yorumlaması ..... 171
5- Lâikliğin Yorumu ..... 190
G- ATATÜRKÇÜLÜK, TÜRK İNKILÂBINI TAMAMLAYICI
İLKELER ve YORUMLARI
1- Atatürkçülük ..... 195
2- Türk İnkılâbını Tamamlayıcı İlkeler ..... 196

a- Türk İnkılâbı Akılcıdır ve İlmidir.....196
b- Türk İnkılâbının Temeli Hürriyet ve İstiklâle, Milli Birlik ve Beraberliğe ve Ülke Bütünlüğüne Dayanır.....198
3- Türk İnkılâbı Çağdaşlaşmayı En Büyük Hedef Olarak Kabûl Eder200
4- Türk İnkılâbının Temelleri Lâik Düşünceye ve Hukuka Dayanır202
5- Türk İnkılâbını Tamamlayan Yasalar.....203
H- ATATÜRK ve TÜRK GENÇLİĞİ.....209
BİBLİYOGRAFYA.....213
İNDEKS.....219

## Yeni Baskının Önsözü

Atatürk, engin tarih bilgisine sahip ender liderlerden biriydi. O, hem Türk tarihini, hem de dünya tarihini iyi tedkik etmişti. Bu geniş bilgi ile insanların başarılarının ve başarısızlıklarının nedenlerini görmüştü. Bu arada bilhassa, tarihimizdeki başarısızlıkların sebeplerini iyi tespit ederek, başarılı olan Batılı milletlerin seviyesine nasıl ulaşabileceğimizi araştırıp, bu istikamette çalışmalar yapmıştı. Neticede ortaya koyduğu ilkeler ve yaptığı inkılâplar ile aradaki bu farkı kapatmanın yollarını bulmuştu. Yaptığı inkılâpların hedefini de şöyle açıklamıştı: "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun ve bütün mânâ ve biçimiyle medeni bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın temel prensibi budur"

Atatürk ilkeleri ile inkılâplarının, milli tarihimizin ve kültürümüzün bütünlüğü çerçevesinde yolumuzu daima aydınlattığına ve aydınlatmaya devam edeceğine olan inancımızla hazırladığımız bu çalışmanın, başta Üniversitemiz gençleri olmak üzere, ülkemiz gençlerine ve aydınlarına faydalı olacağı ümidini taşımaktayız.

Daha önce hocam rahmetli Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu ile birlikte hazırladığımız bu kitabı, yeniden gözden geçirerek, geniş ilâveler ve yorumlar ile gençlerimizin istifadesine sunuyoruz.

Ayrıca kitabın yeni basımının hazırlanmasında emekleri geçen Dr. Halil Bal, Arş. Gör. Muhammet Erat, Arş. Gör. Osman Kasap ve Arş. Gör. Hayrullah Cengiz'e içten teşekkürlerimi sunarım.

Prof.Dr. Mehmet Saray

İstanbul 1998

## İlk Baskının Önsözü

Bu araştırma ile, aziz Atatürk'ün, Türk milletinin muasır medeniyet seviyesine ulaşması için ortaya koyduğu ilkelerinin ne kadar, Türk tarihinin temellerine dayandığını, bunun ise, hem ilerlememiz için, hem de milli birliğimiz ve kültür bütünlüğümüz için ne derece isabetli ve müsait bir ortam hazırladığını izah etmeye alıştık.

Aydınlarımız ve bilhassa genç nesillerimiz için faydalı olacağı ümidi ile hazırlanan bu eserde, Atatürk'ün muhtelif meseleler hakkında yaptığı konuşmaların büyük bir kısmı mümkün olduğu kadar sadeleştirilerek verilmiştir. Sadeleştirilmesi güç veya mahzurlu olan kelime ve terimlerin yanına parantez içinde bugünkü mânâları verilmiştir.

Bu arada, Atatürk, Mustafa Kemal Paşa, Türk ve İslâm gibi adlar çok sık geçtiği için, kitabın indeks kısmında zikredilmemiştir.

İ. Kafesoğlu - M. Saray

İstanbul 1983

# I ATATÜRK İLKELERİNİN TARİHİ TEMELLERİ

Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu

"İnkılâp Tarihi ve Atatürk İlkeleri" konularının işlenmesinde, herşeyde olduğu gibi, yine büyük Atatürk bize rehberlik etmektedir. O, türlü vesilelerle yaptığı konuşmalarda tarihe, bilhassa millî tarihimize olan tutkunluğunu ortaya koymuş, çağdaş meselelerimizin halli çarelerini ararken Türklüğün mazisine bakmanın faydalarını belirtmiştir. Meselâ şu sözler Atatürk'e aittir: "Türk milletinin tarihi Osmanlı tarihinden ibaret değildir. Türk'ün tarihi daha eskidir ve bütün milletlere kültür çağı açmış olan millet Türk milletidir"[1]. "Bugünkü Türkler Orta Asyalıların çocuklarıyız"[2]. "Eğer bir millet büyükse kendini tanımakla daha büyük olur. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır"[3]. "Çünkü Türk derin ve şanlı geçmişin büyük, kudretli atalarının mukaddes miraslarını çok daha fazla zenginleştirebileceğinden emindir"[4] v.b... Gerçekten Türk tarihi ve Türk milletinin uzun geçmişi boyunca sosyal ve hukukî hayatına nüfûz edildikçe daha iyi anlaşılan hakikatler arasında Atatürk tarafından son Cumhuriyetimiz döneminde müdafaa ve tatbik edilen **ilke ve inkılâpların kökenleri**, çeşitli çağlardan kalma belgelerle aydınlık kazanmaktadır. Biz burada ulu önderimizin direktiflerine uyarak yaptığımız tarihî incelemelerin sonuçlarını sunmakla sadece görevimizi yerine getirdik kanaatindeyiz.

---

[1] **Atatürk Hakkında Konferanslar**, s. 63.

[2] **Aynı eser,** s. 64.

[3] **Atatürk Hakkında Hatıralar**, s. 297.

[4] **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, s. 7 vd.

Bilindiği üzere Atatürk inkılâpları harf, şapka inkılâbından ölçü ve takvim değişimine kadar sosyal hayatın hemen her cephesi ile ilgili olarak çok çeşitlidir. Ancak bunlar, teorik alanda 6 ilke halinde ifadelendirilmiş olup, aşağı-yukarı 50 yıl önce tesbit edilen sıraya göre "Cumhuriyetçilik" ile başlamaktadır. Ancak biz meselelerin daha kesin şekilde açıklanmasını sağlamak maksadı ile "İnkılâpçılık" ilkesini öne almış bulunuyoruz[5]

Şimdi, herşeyden evvel inkılâp nedir? Hangi şartlarda başarıya ulaşır? İhtilâl ile arasında fark var mıdır? sorularını ilmî kesinlik içinde aydınlığa kavuşturmayı lüzûmlu sayıyorum.

## A İNKILÂPÇILIK

### 1- İnkılâbın Târifi

Kelimenin kökü olan "klb" sözü -ki biz bunu çok kere + etmek yardımcı fiili ile "kalbetmek" şeklinde kullanırız- lügat mânâsı ile: bir şeyi çevirmek, döndürmek, hareket ettirmek; birşeyin içyüzünü dışa getirmek, tersine koymak" demektir (İngilizcede ve Fransızcada karşılığı olan: **turn, turn round; tourner, mettre qc à l'envers** kelimeleri de aynı mânâlara gelir). "Klb" kökünden türemiş olan "inkılâp" da yine lügat olarak "değiştirmek, tebdil etmek" mânâsındadır; tarihî terim olarak ise, bir topluluk da sosyal ve kültürel alanlarda bâzı değişiklikler meydana gelme halini ifade eder (Batı dillerinde évolution).

Ancak dilimizde mevcut, fakat son çeyrek asır içinde biri diğerinin yerine konmaya, daha doğrusu yakıştırma mânâsıyla Türk topluluğunda yaygınlaştırılmaya çalışılan "ihtilâl" kelimesi ile inkılâp arasındaki farkı dikkatten uzak tutmak çok tehlikeli durumlar yaratabilir. Özellikle Atatürk inkılâpları

---

[5] Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ana prensipleri niteliğini kazanan bu ilkelerin, 1937'de Türk Anayasası'na derc edilmek suretiyle bütün bir milletin modern düşünce sistemi halini almasına rağmen, sonraki demokrasi döneminde belirli bir siyasî partiye mahsus slogan olarak ilân edilmesi (6 ok) millet fertleri arasında anlaşmazlık, tartışma ve bölünmelere yol açmıştır.

konusunda bu mânâ çarpıtılması, kavram karışıklığını da beraberinde getirdiğinden sosyal hayatımızda derin çalkantılara yol açmaktadır.

Lügatlere göre ihtilâlin esasını teşkil eden "hall" kökü "azaltmak, kısaltmak" demek olup, bundan türeyen "ihtilâl" sözü de "anlaşmazlık, nifak, perişanlık" mânâsındadır (İng. **riot, disturbance, rebellion;** Frans. **trouble, désordre, dérangement**). Görülüyor ki "inkılâp" gelişmeye, tekâmüle doğru bir değişiklik kavramı ortaya koyduğu halde, "ihtilâl" tam tersine, mevcut bütünlüğü, ahengi bozmaya, düzeni parçalamaya, nizamı dağıtmaya yönelik bir kavram taşır. Tarihî açıdan terim mânâsı da şüphesiz aynı oluşu dile getirir: sosyal ve kültürel hayatta bozgunculuk, saptırma, karışıklık yaratma. Bundan dolayı kavramları dikkatle ayırmaya alışık gelişmiş modern dillerde bu iki mefhum ayrı kelimelerle ifade edilmiştir: Fransızcada inkılâp karşılığı "**évolution**" (asıl mânâsı, gelişme, tekâmül) denildiği hâlde "ihtilâl" karşılığı olarak **révolution** (alt-üst etme, perişanlık getirme) kullanılmaktadır (İngilizcede de aynı kelimeler vardır, üstelik ihtilâle "isyan" mânâsı da verilmiştir). Biri ne kadar müsbet, yapıcı kavram ifade ediyorsa, öteki aynı ölçüde menfilik, yıkıcılık mânâsı ile ortadadır. Bu iki terim farkını iyi anlamak Türk inkılâp tarihi ve Atatürk'ün düşüncelerini kavrayabilmek bakımından büyük faydalar sağlar kanaatindeyim.

Bilhassa 1960'lardan sonra öztürkçe olduğu mâsum gerekçesi ile Dil Kurumu tarafından icat edilerek başta TRT ve bir kısım yayın organlarınca yazı ve söz piyasasına sürülüp, dilimize yerleştirilmeye çalışılan "devrim" sözcüğü, arzettiğim her iki kelimeyi de karşıladığı için, kasden meydana getirilen kavram değişikliği zihinlerde de anlayış karışıklığına yol açmakta idi ki, neticede materyalist-Marksist (sol) çevrelerce boyuna tekrarlanan "Atatürk devrimleri" deyimi ile, Türk inkılâplarının birer ihtilâl hareketinden ibaret oduğu zannı adeta kökleştirilerek, özellikle gençlik arasında ideolojik ihtilâl hazırlığının fikriyatı işlenmek yoluna girilmiştir. Maksatları Atatürk'ün de bir ihtilâlci olduğu düşüncesini yaymak suretiyle her ihtilâlcinin

Atatürkçülük çığırında ilerlemiş sayılacağı, dolayısıyla Türkiye'de vuku bulacak ihtilâllerin gerçek Atatürkçülük belirtisi olarak kabûlü gerektiği, kurulu demokratik düzeni yıkmanın meşrû bir Atatürkçülük hareketi olduğu kanaatini umumileştirmekti. O takdirde, gayelerine ulaşma yolunda artık hiçbir engel tanımayabilirlerdi.

Halbuki, Atatürk'ün sosyal ve kültürel alanlarda meydana getirdiği değişiklikler hiçbir şekilde "ihtilâl" değil, birer "inkılâp" niteliğinde idi: yâni bozucu, dağıtıcı, perişan olmaktan çok uzak; artık geçerliliğini kaybetmiş, devirlerini tamamlamış bazı kurumlarda lüzumlu düzenlemeler yapmak suretiyle gelişmeyi, olgunlaşmayı, modernleşmeyi hedef alan faaliyetlerdi. Sonuçları ortada olduğu için açıkça ifade edelim ki, bunların "ihtilâl" ile yani "devrim" (sözcük, devirmek= alt üst etmek'den türetilmiştir) ile ilgisi yoktu. "İnkılâpçılık" Atatürk'ün hem düşüncesinde, hem dilinde, hem de icraatında doğrudan doğruya gelişmecilikten, çağdaşlaşmaktan ibaretti.

**2- Türk İnkılâbı Nedir?**

Kelime ve kavram olarak, lügat ve terim mânâları ile açıklamaya çalıştığım bu iki tâbir hakkında Atatürk'ün hangi fikirde olduğunu kendinden dinlersek herhalde durumu daha iyi anlamak mümkün olur. Büyük Gazi Ankara Hukuk Mektebi'nin açılış münasebetiyle (5 Kasım 1925) şöyle demiştir: Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp, ihtilâlden başkadır ve ondan daha geniş bir tahavvülü ifade etmektedir. Milletin, mevcudiyetini idame için fertleri arasında düşündüğü müşterek rabıta asırlardan beri gelen şekil ve mahiyetini değiştirmiş, yâni millet dinî ve mezhebî rabıta yerine Türk milliyeti rabıtası ile efradını toplamıştır. Millet beynelmilel umumî mücadele sahasında hayat ve kuvvet sebebi olarak ilim ve vasıtanın ancak muasır medeniyette bulunabileceğini sabit bir hakikat olarak umde ittihaz etmiştir. Elhasıl millet, saydığım tahavvüllerin ve inkılâpların tabiî ve zarurî icabı olarak umumî idarenin ve bütün kanunlarının tekâmülü ile tebeddül ve

tekâmül etmesi esası olan dünyevî bir idare zihniyetini hayat şartı addetmiştir. Altı sene zarfında [1919'dan beri] büyük milletimizin hayat cereyanında vücuda getirdiği bu tahavvüller herhangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan muazzam inkılâplardır. Çok milletlerin kurtuluş ve yükseliş mücadelesinde mütehevvir [şiddetli, öfkeli] oldukları görülmüştür. Fakat bu tehevvür Türk milletinin şuurlu tehevvürüne benzemez! Bütün yeni kanunlar vücuda getirerek eski hukuk esaslarını sökmek peşindeyiz. Bütün bu icraatta mesnedimiz [dayanağımız] milletin istîdat ve kabiliyeti ve kat'î iradesidir. Umumî hayatımızın yeni hukukî esaslarını nazarî ve tatbikî sahada tecelli ve tahakkuk edinceye kadar geçecek zamanı temin eden bizzat milletimiz ve onun inkılâbındaki yorulmaz ve yıpranmaz kuvveti olacaktır"[6].

Türk inkılâp hareketlerini şekil ve hedef bakımlarından vuzuhla açıklayan Atatürk'ün bu konuşmasında dikkatten kaçmaması gerekli hususlar şunlardır:

a- İnkılâp, ihtilâlden farklı ve ondan daha yaygın bir mânâ ifade eder (her ihtilâl inkılâp yapmaz, o hâlde bunları tek bir, ne olduğu belirsiz, devrim sözcüğüne sokmak yanlış ve tehlikelidir).

b- Türk inkılâbı, milletin sosyal durumu ve kültürel hayatında bir tekâmül, bir gelişmedir; millet fertleri arasındaki bağlantıyı, ilim ve çağdaş medeniyet emeline dayanan Türk milliyet düşüncesi ile sağlamaktır (rasyonel, yapıcı, birleştirici).

c- Türk inkılâbı Türk milletinin şuurlu isteğinin sonucudur (ânî, geçici bir hevesin değil).

d- Türk inkılâbı, Türk milletinin istîdat, kabiliyet ve iradesinden doğmaktadır. Gerçekleşmesinin teminatı da Türk milletinin ısrarlı gücüdür.

İnkılâb, yalnız Türkler için değil, herhangi bir topluluk için dahi bun-

---

[6] **Tarih,** IV s. 209 vd.

dan daha açık, daha mantıkî ve daha ilmî bir şekilde tâyin ve târif edilemezdi. Zira bu sözler, inkılâp hareketlerinin yürüyebilmesi için gerekli sosyal ve tarihî ortamı dile getirmiş bulunmaktadır.

### 3- İnkılâpların Başarı Şartları

Sosyal nitelikteki her hâdise gibi başarılı inkılâp faaliyetleri de belirli sosyolojik esaslar dahilinde cereyan etmektedir. İnkılâpların muvaffak olması için ilgili toplumun bazı imkânlar açısından hazır bulunması zarurîdir (bu zaruret sebebi ilc yapılan aşağıdaki açıklama, inkılâp girişimlerinin bazı toplumlarda niçin akamete uğradığını veya -bütün faydalarına rağmen- niçin tamamıyla benimsenmediğini izah eder):

a- Her inkılâp şüphesiz bir yenilik getirmektedir. Bu yeniliğin toplulukça kabûl veya reddedilmesi o topluluğun millî kültür unsurları (dil, din, ahlâkî davranış; faydalı-zararlı, iyi-kötü telâkkileri vb.) ile ilgilidir. Milletlerin hayatında yüzyıllardan beri devam edegelen kültür değerlerinin oluşturduğu sosyal karakter burada önemli rol oynamaktadır. Ortaya atılan görüş veya bir davranış, cemiyetin karakterine uygunluk ölçüsünde âdeta tartılır: ya tamamen reddedilir, ya biraz yadırganırsa da az-çok hoş karşılanır veya hemen benimsenir[7]

b- O hâlde, inkılâpçı vye ıslâhatçı (reformcu)lar, yenilik hareketine geçmeden önce hitap ettikleri milletin kültür karakterini (tarihî oluşumunu, psikolojik eğilimlerini, takdir ve nefret duygusu alanlarını) iyi bilmek zorundadırlar (rastgele girişilen reform teşebbüsleri, bu şartlardan yoksun ise önce ilgisizlikle karşılanmakta, dolayısıyla halkın pasif direnme duvarı önünde erimekte, zorlandığı takdirde isyanlara sebep olmaktadır).

Atatürk belki ilmî araştırma sahasında derinleşmiş bir sosyolog değildi, fakat harikulâde seziş kabiliyeti ile Türk milletinin neyi isteyip, neyi is-

---

[7] Bu konu Z. Gökap tarafından "**Örf nedir?**" adlı makale /1914/ de iyi işlenmiştir.

temediğini, iştiyaklarının neler olduğunu, hangi ihtiyaçların içinde kıvrandığını, özlemini çektiği hususları iyi tesbit etmiş gerçek bir devlet adamı idi. Sıraya koyduğu inkılâpları birer birer uygulamaya geçirirken Türk milletinin en içten arzularını cevaplandırdığına, bundan dolayı da millet tarafından tereddütsüz destekleneceğine inanıyordu. Daha Cumhuriyetin resmen ilânından önce, 4 Şubat 1923'de, gazetecilere şunları söylemişti: "Milletin teyakkuzuna [uyanıklığına], milletin terâkki ve tekamül istîdadına güvenerek, milletin azminden aslâ şüphe etmiyerek bütün icabatı yapacağız. Millet aşkının sarsılmaz kuvveti ile, bir bir hal ve intaç edeceğiz... Diyebilirim ki ben milletin vicdanında ve istikbâlinde ihtisâs ettiğim [hissettiğim] büyük tekâmül istîdadını, bütün içtimaî heyetimize tatbik ettirmek mecburiyetinde idim"[8]. Atatürk elbette mütehassıs bir kültür tarihçisi de değildi, fakat yaptığı ve 6 umde hâlinde toplanan inkılâplar, Türk milletinin 3500 yıllık mazisi ile ilgili mevsuk, belgelerle ışıklanan sosyal ve kültürel oluşumuna o kadar uygun düşüyordu ki, -bunları aşağıda teker teker açıklayacağım-, her inkılâp hamlesi milleti ancak mutlu kılabilirdi.

### 4- Sosyalist İnkılâpçılık (Devrimcilik)

Halbuki millete rağmen, baskı ile (zor kullanarak) yapılmak istenen değişiklikler, çatışmaya yol açarak ihtilâle dönüşmektedir. Türkiye'deki durum buna hazırlık safhasında idi. Atatürkçü maskesine bürünerek, "devrimci"lik yaygarası ile ortaya çıkan sosyalistler, bir yandan gerçek inkılâplarımızı soysuzlaştırmakta, diğer taraftan büyük çağdaşlaşma atılımlarımızın ana dayanağı vazifesini gören -inkılâplarımızın da tarihî kaynağı- millî kültür unsurlarımızı tahrip etmekte idiler. Marksist teorinin direktifi de esasen bundan başkası değildi. Millet tarafından reddedilişlerinin sebebini anlamayacak kadar sosyal problemlerin dışında kalmışlar, herhangi bir yeni fikir veya uygulamanın cemiyetçe benimsenmesi için gerekli şartları

---

[8] **Nutuk**, 1927, s. 11 vd.

bilmediklerini isbatlamışlardı. Onların ezberledikleri teoriler kısaca şunlardı:

**a- Sosyal hâdiseler zıt kutupların çatışmasından doğar** (Hegel, /ölm. 1831/ diyalektiğinin /tez antitez = sentez teorisi/ cemiyete uygulanması. Bu, tarihe tatbik edilirse "Tarihî materyalizm" olur ki, buna göre, tarih denilen şey tok efendi "sınıf"larla aç uşak sınıfların mücadelesinden ibarettir).

Halbuki savaşların iktisadî olduğu kadar mânevî, dinî, millî, ahlâkî birçok sebepleri vardır. Hegel diyalektiği Marksçıların "sürekli devrim" iddialarına da ters düşer.

**b- Kâinatta aslolan kesiklik, kopukluktur. Dolayısıyla sosyal hayatta sıçramalar bahis konusudur**

İhtilâllere gerekçe olarak ileri sürülen bu iddia da ilmî mesnetten yoksundur. Zira bir an için meselâ bütün sosyal eylemlerin fâili olan insan türünün kesildiği, yok olduğu farz edilse, yeryüzünde insanla ilgili herşey bitecek, artık "sıçrama"ya da imkân kalmayacak. Mesela K. Marx'ın doğumundan aşağı yukarı bir buçuk asır önce ünlü filozof Leipzig (+1716) tarafından enine boyuna düşünülmüş, sonuç şöyle ilân edilmiştir: "**Natura non facit saltus** = tabiatta kesiklik ve sıçrama yoktur"[9]

**c- İnsanlar veya kütleler eşitlik mücadelesi içindedirler.**

Tamamen yanlış bir görüş. İnsanlar veya kütlelerin kavga konusu eşitlik değil, adalettir: Aynı ana babadan doğan kardeşin bile fizikî yapı ve zihnî kapasite itibarıyla aynı olmadığı gözler önünde iken, böyle bir teorinin müdafaasına kalkmak mantık sınırlarını aşar. Fakat haysiyet sahibi herkes; yeri, mevkii, serveti ne olursa olsun kendine düşen hakkını almak üzere /adalet/ mücadeleye atılmıştır.

Böylece Türkiye'de, Atatürk inkılâplarının neden milletçe büyük bir

---

[9] H.V Eralp, **Ahenk**, s. 10.

şevkle benimsenerek başarıya ulaştığı, buna karşı, bütün câzip vaadlerine, sahte fakat göz kamaştırıcı gösterişlerine, milyarlarca liraya mal olan parlak propagandalarına rağmen sosyalist devrimciliğin niçin muvaffak olamadığı (sonunda işi zorbalığa dökmeleri yüzünden Mehmetçiğin süngüsüne müracaatın mecburiyet hâline geldiği) anlaşılmıştır sanırım.

## B MİLLİYETÇİLİK

Milliyetçilik, kısaca, herkesin mensup olduğu milleti sevmesi ve onu yüceltmeye çalışmasıdır. O halde "millet" nedir? Bu hususta türlü tarifler yapılmış, "millet"in varlığını ispatlamaya yarar mahiyette çeşitli kıstaslar ileri sürülmüştür. Bazıları dil birliğini, bazıları yurt birliğini, bazıları soy birliğini, bazıları din birliğini, bazıları tarih ortaklığını ve ülkü kardeşliğini fertleri birbirlerine bağlayan ana faktörler olarak göstermişlerdir. Bunlardan herbiri belirli milletler açısından geçerlidir de. Burada ayrıntılara girmeden söylemek gerekirse, sayılan "birlik" hallerinden hangisi doğru olursa olsun, millet olmak için en başta arzu edilen husus, herhalde, fertlerin toplumca sevgi, saygı hislerini canlı tutan ve gerekli anlarda karşılık beklemeksizin dayanışmayı sağlayan duygu ortaklığının mevcudiyeti olmalıdır. Bu tarifler arasında yalnız sosyalistlerin anlayışını ayrıca gözönünde bulundurmak gerekir. Zira, onlar, Marksist teori icabı, fiilen yaşanan sosyal birim olarak millet realitesini kabul etmekle beraber (millet yerine daima halk demeleri bundandır), "burjuva mânâda" milleti, sadece çıkar ortaklığının biraraya getirdiği insanlar topluluğu sayarlar ve tabiatıyla kâr ve kazancını kaybeden ticarî şirketler gibi, güya menfaatte iştirak hali sona erince milletlerin de dağılacağını ileri sürerler, asıl derunî rabıtayı temin eden manevi değerlerin onlarca önemi yoktur.

Şimdi bu son görüş ile yukarıdaki mütalaalar ışığında Atatürk'ün millet tarifini görelim: "Millet, dil, kültür, mefkûre birliği ile birbirine bağlı va-

tandaşların teşkil ettiği siyasî ve içtimaî heyettir"[10] O halde Türk milliyetçilik prensibi Türk topluluğunu Türkçe, Türk kültürü ve Türklük ülküsü etrafında birleşmiş siyasî ve sosyal bir bütün haline getirmek olacaktır. Bununla beraber meselenin yine Türk milliyetçiliği bakımından aydınlatılmaya muhtaç yanları vardır:

Beşer hayatında milliyetçilik üç şekilde beliriyor:

1- Tabiî milliyetçilik (ham duygu olarak),

2- Sömürgeci milliyetçilik (nasyonalizm),

3- Şuurlu milliyetçilik (devlet politikası olarak).

1- Tabiî duygu olarak milliyetçilik aile ocağında çocuğun ana-babasını ve etrafındakileri araması, sevmesi şeklinde başlar, zamanla akrabalarına, sonra yakın ilişki kurulan civar köy ve kasaba halkına sempati beslemek ve nihayet aynı dil ve dinden olan, aynı ülke sakinleri ile gönül birliği etmek suretiyle umûmîleşir. Ancak bu tarz millî beraberlik ham bir duygudan ibaret olduğundan sosyal ve siyasî hayatta fazla etkili değildir; Kültür yolu ile ve sistemli bir biçimde işlenmediği için, tam kıvama gelmemiş, özden yoksun bir sıvı gibi türlü kalıba girebilir, dolayısı ile istismara ziyadesiyle elverişlidir. Nitekim hemen her toplumda müşahede edilen bu ham duygu, marksistler tarafından "milliyetçi düşünce ile savaş" sloganların rağmen, yalnız "saldırgan" ve "esir" tasnifi yaparak milletleri birbirlerine karşı kışkırtmak bakımından değil, aynı toplulukta zengin ile fakir, patron ile işçi, idareci ile halk arasını açarak "sınıf" çatışmaları çıkarmak için en çok itibar edilen bir manevî güç olmuştur. Propaganda kudretini artıran değerli malzeme niteliğindeki bu duygunun "sol" çevrelerce ustalıkla kullanılması sonucunda az gelişmiş ülkelerin bir çoğu "sosyalizm"e kazanılmış, bilhassa aynı ham duygunun gençlik arasında gördüğü şiddetli ilginin kıyasıya

---

[10] **Nutuk**. 1927. s. 11 vd.

körüklenmesi korkunç suikastlara, iç savaşlara yol açmıştır. Tez elden yapılması gereken iş milliyetçiliği şuurlu hale getirmek, yani aynı topluluk fertlerinin birbirine düşman olamayacakları, milletlerin de kendilerini yüceltme gayretlerinin neticede insanlık yararına tecelli edeceği fikirlerinin zihinlere yerleştirilmesine çalışmaktır. Millî tarih, millî edebiyat, millî musiki, millî gelenekler yolu öğretimi ile geliştirilen şuurlu milliyetçilik, hiçbir topluluğun, hiçbir zümrenin aleyhine değildir. Zira dünya milletlerinden kurulu büyük aile böyle yükselecektir. Türk tarihi de bunu göstermektedir (aş. bk.).

2- Batı dillerindeki "nationalisme" (nasyonalizm) tabirini Türkçeye "milliyetçilik" diye çevirmek âdet halinde ise de -tercüme yalnız kelime dikkate alındığında doğru olmakla birlikte- kavram bakımından yerinde değildir. Türklerdeki milliyetçilik anlayışı ile Avrupalının nasyonalizmi arasında gerek doğuş, gerek gelişme biçimi itibarı ile fark büyüktür. Birinin Antik çağdan devraldığı miras gereği, hesap, menfaat ve ölçüye dayanan istismarcı, bencil, sömürgeciliğe yönelik, kibirli bir davranış olmasına karşılık, diğeri daha ziyade, milletçe korunma zaruretinden doğan, himayeci, âdil, töreye dayalı bir insan ve cemiyet sevgisi halesi ile çevrilmiştir. Nasyonalizm zararlı, haşin, kırıcı, öldürücü bir anlayışın sembolü halinde sosyal hayata yansımış iken, bizim milliyetçiliğimiz tarihte faydalı, yaşatıcı, insancıl bir düşünce örgüsü olarak görünmüştür. Sözlerimde mübalağa olmadığını vakıalarla belgelemek hiç de güç değildir:

Avrupa'da 14. yüzyılda İtalya'da başlayan "millî" vasıftaki kımıldamalar, maddeci eski Yunan kültürünün canlandırılmasını hedef alan "hümanist" faaliyetleri müteakip rönesans hareketi ile hız kazanmış, ondan sonra din kitaplarının millî dillere çevrildiği, her topluluğun kendi lisanında edebî eserler vücuda getirdiği, bazı felsefe ve hukuk kitaplarının yine millî dillerde yazıldığı görülmüştü. Bu akım, 17. yüzyılda "millî devletler"in kurulması ile kuvvetlenmiş ise de henüz milliyetçiliğin tabiî, ham dönemini aşamamıştı. Batılıları birbirine bağlayan, hâlâ, ortak Antik çağ kültürü ile

Hıristiyanlığın yarattığı birlik havası idi. Savaşlar daha ziyade veraset meseleleri ve mezhep ayrılıklarından doğuyor, buna bazen ekonomik çıkarlar da ekleniyordu. Devletlerarası iktisadî sahada canlı rekabet konusu olan "Merkantalist" (ticarette menfaat elde etmek için her çarenin mübah sayılması) faaliyetlere rağmen Avrupa'da şuurlu milliyetçilik ancak 1789'daki Büyük İhtilal'den sonra belirmiş, Fransız, Alman, İngiliz sözlüklerine aslı Latince olan Nation (Nasyon) kelimesi, millet mânâsında olarak, ilk defa 19. yüzyıl başlarında girmişti. O dönem Avrupasında devlet anlayışının millîleşmesine yardımcı olan bu durum matbaanın gelişmesi ile hukuk, edebiyat, fikir-felsefe alanlarında da iyice yaygınlaşma yoluna girmiş ve özellikle kıtalararası deniz yollarının güven altına alınması, mekikli tezgahın kullanılması, buhar gücünün keşfi, sanayiin gittikçe ağırlık kazanması Batılıyı Avrupa dışında hammadde ve yeni pazarlar aramaya sevketmiştir ki, o zamana kadar dünyanın meçhul birçok yerlerine sokulan Avrupalı zorla ele geçirdiği bölgeleri kendi mülkü sayarak, oralardaki insanları köle haline getirmek, onları hem uşak, hem de imal ettiği seri malların tabiî tüketicisi olarak istismar etmek yoluna girmiştir. Böylece başlayan sömürgecilik, aynı çığırın izleyicisi olan Batılı milletler için vazgeçilmez hazır servet kaynağı teşkil ettiğinden bu defa kendi aralarında rekabete girişerek, her millet "millî" gücünü ispatlamak gayretine girmiş, dolayısı ile edebi, fikrî, estetik ve felsefî sahalarda akla gelmez yöntemlerle körüklenen nasyonalizm, nihayet ırkî üstünlük teorisi (Rasyoloji) alanına dökülüp büsbütün çığırından çıkarılarak, dünyanın mücadele ettiği nasyonal sosyalizm veya faşizm denilen şiddet akımları ile noktalanmıştır. İşte Batı nasyonalizminin kısaca macerası. Bunun, tekrar edeyim aşağı-yukarı iki bin yıllık şerefli bir mazi ile bezeli, insanlığı koruyucu Türk milliyetçiliği anlayışı ile elbette bir münasebeti bahis konusu olmayacaktır.

3- Şimdi de şuurlu Türk milliyetçiliğinin belgelerini kısaca gözden geçirelim:

a- Asya büyük Hun devleti tanhu (imparator)'su Motun, M.Ö. 200-199'daki Pei-teng savaşında Çin imparatorunun komutasındaki 320 bin kişilik orduyu kuşatıp, hasmını barışa zorladığı zaman, Hun "Devlet Meclisi"nin kararı ve Yen-ki (hâtun)'nin ısrarı ile, Çin içlerine yürümekten alıkonulmuştu. Sebep, onun, Türk yaşayışına uygun iklim şartlarını haiz bozkırlardan uzaklaşıp, yerleşik kültür sahasında, millî karakteri bozucu bir ortam içine girmesini önlemekti[11].

b- Milât sıralarında kaleme alınmış Çin yıllığı **Ts'ien Han-shu**'da M.Ö. 55'lerde Hun Devlet Meclisi'nde cereyan eden bir tartışmadan bahsedilmiştir: Nakledildiğine göre, o senelerde zayıf düşerek malî darlık çeken Hun Devleti'ne ekonomik destek sağlamak düşüncesi ile Çin'e başvuran tanhu Ho-han-yeh, yardım karşılığında Hunların Çin'e bağlanması teklifini, görüşmek üzere meclise getirdiği zaman, tanhunun kardeşi Çi-çi ve taraftarları şöyle demişlerdi: "Çin'e bağlanmak mı? Biz yalnız cesareti tebcil eden bir milletiz. Esirlik bize göre utanç vericidir. Binilecek atlarımız, savaşacak erlerimiz var. Ülkemizle birlikte atalarımızdan devraldığımız istiklâlimizi elbette koruyacağız. Bundan feragat ederek, bize bağlı kavimler önünde şerefimizi düşüremeyiz"[12]. Çağımız araştırıcıları arasında bu sözler üzerine ilk dikkati çeken tanınmış sinolog F. Hirth'e göre, Çin yıllıklarına geçecek kadar değer taşıyan Hun-Türk başbuğlarının bu ifadesi "Millî haysiyet duygusunun devlet politikasına yön verici güç olarak kabûl edildiğini gösteren ilk tarihî belgedir"[13] Bir kere daha hatırlatalım ki, günümüz "medenî" milletleri böylesine şuurlu bir milliyetçilik anlayışına ancak bir-iki asır önce erişebilmişlerdi.

c- Batı Hunları, yâni dünya tarihinin unutulmaz asker-devlet adamlarından Attila'nın temsil ettiği Avrupa Hun İmparatorluğu, 4 nesil

---

[11] W Eberhard, **Çin Tarihi**. 89.

[12] De Groot, **Die Hunnen** 214; O. Franke, I, s. 355.

[13] F. Hirth, **Ueber Wolga Hunnen und Hiung-nu**, s. 270.

boyunca (374-470) Hazar Denizi bölgesinden Manş kıyılarına ve Akdeniz çevresine kadar hükmettiği halde Türkler hemen hiçbir yabancı kültür etkisinde kalmayarak, maddî hayat ve manevî muhteva bakımlarından "millî" vasıflarını muhafaza etmiş, iktidarlarının çöküşünden sonra ise, doğuya, soydaşlarının yanına dönmüşlerdir[14].

d- Ak Hun-Eftalit Devleti diye anılan ve Kafkaslar -Kuzey Hindistan- İç Asya sahasını aşağı yukarı 200 yıl hâkimiyeti altında tutmuş olan Ak Hun Türk idaresinin başındaki, Bizans'ın ve Çin'in yakından tanıdığı hakan Mihiragula (515-545), gezgin Budist rahipler (Sung Yün /6. asır/ ve Huen-çang/ 7. asır) tarafından hiç sevilmemiştir. Zira bu hükümdar, ülkesinde, Türk karakterini zayıflatıcı nitelikte bulduğu Budizmin yayılmasını engellemişti[15]. 5. yüzyıl sonlarına doğru, İran'da insanları mutlu kılacağı iddiası ile, kadınların ve servetin herkesçe ortak kullanılan mülk kabûl edilmesini tavsiye ve propaganda ederek iktidarı ele geçirmeye çalışan, heyecan ve ihtilâle sürüklediği halkın bütün ülkeyi alt-üst etmesine sebep olan Mazdek'in ilk komünist eylemini de durduran bu Ak Hun Türkleri olmuştu[16].

e- Çin'de, Hunlardan sonra kurulan Tabgaç-Türk devleti büyüklerinden Türkçe Böri (=kurt. Çince şekli Fo-li) lâkaplı Tai-wu (424-452) da aynı sebeple Budizmin serbestçe propaganda edilmesini yasaklamıştı (Bu tedbiri lüzumsuz sayan sonraki Tabgaç hükümdarı zamanında Türkler Çinlileştiler, çünkü "Türk atalarının askerî karakterini kaybetmişlerdi"[17]

f- Büyük milletimize ad veren ve 6. 8. yüzyıllarda kuzey Çin'den Karadeniz'e kadar bütün Orta Asya'yı idaresi altında toplamış olan Gök-Türk Hakanlığı da şüphesiz şuurlu Türk milliyetçiliği ile meşbû idi. Destan ve

---

[14] Tafsilen, B. Szasz, **A Hunok**..., s. 433 vd., 497-533.

[15] İ. Kafsoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Orta Doğu Hunları bahsi.

[16] Tafsilen bk. A. Christensen, **L'Iran** ..., s. 311 vd.

[17] R. Grosset, **L'Emp. d. Stp**., s. 108.

efsanelerimizde izleri asırlarca yaşayan bu yüksek duygunun ayrıca yazılı olarak üç mühim belgesi elimizdedir:

aa- Doğu Gök-Türkleri zayıf anında hâkan İşbara'nın 585'de Çin İmparatoru Wen-ti'ye gönderdiği mektup. Burada Hâkan, Türklerin de Çinliye benzemesini bir siyasî baskı aracı olarak, talep eden imparatora şu cevabı vermektedir: "Sana vergi ve at gönderebilirim. Fakat, Çin kanunlarını, âdetlerini, giyim tarzını vb. ülkemde uygulayamam, zira milletim kabul etmez, bu yönden Türkler hassas tek bir kalp gibidir"[18].

ab- Gök-Türk Hakanlığı'nın ikinci devresinde (682-744) hâkan Bilge (716-734)'nin, Türk ülkesinde Budizm inancı ile Taoist felsefenin tanıtılmasına dair meclise sunduğu teklif ünlü devlet adamımız Tonyukuk tarafından: "Bunlar olmamalı! Kuvvet yolu bu değildir. Biz Türk milletini yaşatmak isteriz, o halde ne bu akımlara, ne de ilgili tapınaklara yer veremeyiz" itirazı ile karşılanmış ve teklif reddedilmişti[19].

Bu vesile ile dikkatinize arz etmek istediğim noktalardan **biri** Türk Devletinin askerî karakterde olduğu hususudur. Yukarıda bir yabancı araştırıcı tarafından da Tabgaç Devleti dolayısıyle belirtilen bu vasıf tarihî kaynaklarda sık sık tekrarlanmaktadır. Eski devletlerimizde yalnız silâhlı kuvvetler değil, sivil idare teşkilâtı da "askerî" nizam içinde olup ordudaki 10'lu sisteme dayanıyordu ve zaten her sivil kuruluşun sorumluları aynı zamanda, maiyetlerindeki erata kumanda eden askerlerdi. Temas etmek istediğim **ikinci** husus da eski Türk savaşçılığının, devletin dayandığı Bozkır kökenli millî kültürden kaynaklanmasıdır. Tarih incelemeleri ortaya koymuştur ki, Türk topluluğunu bütünlük içinde tutan iki güç merkezi mevcut olmuştur: Biri **ordu** düzeni, diğeri **aile** yapısı. Bunlardan biri bozulduğu takdirde Türk topluluğu dağılmakta veya tamamen yok olmaktadır. Mesela,

---

[18] Liu, **Die chinesischen** I, s. 52 vd.

[19] Liu, **aynı eser,** I, s. 172 vd.

Tabgaçların Çinlileşmesine sebep, 5. yüzyılın sonlarına doğru Budizmin kabûlü yanında "küçük aile" tipinde olan Türk ailesinin, Çin'deki "geniş aile" şekline dönüşmesidir[20] Kezâ aslen Türk menşeden gelen Tuna Bulgarlarının İslavlaşmasında da, onların 864'den itibaren Hıristiyanlığa girerek din değiştirmesiyle birlikte, Türk aile bünyesinin İslav tipi lehine bozulması etkili olmuştur[21] Ordu faktörüne gelince, esasen Türk'e has karakteri ile Türk Silâhlı Kuvvetlerinin mevcut olmadığı yerde Türk devletinin yer alması söz konusu değildir.

ac- Gök-Türk çağının milliyetçilik anlayışını açıklayan tarihî belgeler, 8. yüzyıldan kalma ve üç tanesi umumî kültür tarihimiz bakımından da çok önemli olan Orhun'daki kitabelerimizdir[22]. Kitabe I (doğu cephesi, satır 7) ve II (doğu cephesi satır 7)'de, Gök-Türk Hakanlığında 50 yıl kadar süren fetret devrinin acı hatırası olarak şöyle deniyor: "Bey olmaya lâyık oğlun kul, hâtun (kraliçe) olmaya lâyık kızın cariye oldu... Ey Türk milleti unutma!" Türk milleti şöyle yakınıyordu: "Kaganlık bodun (müstakil millet) idim, hani kaganım? İl (devlet)'i olan bodun idim, şimdi İl'im nerede?"[23]. Hakan Bilge haykırıyor: "Ey Türk milleti, üstte gök yıkılmaz, altta yer delinmezse İl'ini, töreni kim bozabilir?"[24].

Bu vesile ile de yine iki noktaya temas etmekte fayda görmekteyim:

1- Sosyal ve politik alanda en üst seviyeyi gösteren siyasî istiklâl, Türklerin yalnız öz yurtlarında değil, ulaşabildikleri her yerde gerçekleştirmeye çalıştıkları ana maksat hâlindedir. Dünyanın çeşitli bölgelerinde kurulduğunu bildiğimiz Türk devletleri bu siyasî istiklâl tutkusunun şahitleridir ki, aynı zamanda şuurlu milliyetçiliğin belgesini teşkil ederler.

---

[20] W Eberhard, **Çin Tarihi**. s. 163.

[21] İ. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Tuna Bulgar Devleti bahsi.

[22] Tonyukuk 720'lerden; Kül Tegin=Kitabe I, 732'den; Bilge Kağan=Kitabe II, 735'den.

[23] Kitabe I, doğu, satır 9; II, doğu, satır 9.

[24] Kitabe, I, doğu, 22; II, doğu, 18-19.

2- Şu nokta daha da mühimdir: Dikkat edilirse, istiklâl isteği yalnız idare edenlerin, yani hâkim zümre mensuplarının bir arzusu olarak kalmamakta, fakat bütün milletçe iştiyak duyulan ortak bir özlem hâlinde meydana çıkmaktadır. Durum, gerçekten pek az kavme nasip olan bir millî haysiyet idraki belirtisidir ve şuurlu, devlet politikasına yön verecek ölçüde etkili milliyetçiliğin reddi imkânsız delili niteliğini taşır. Böyle bir idrak seviyesi Batı'da ancak 16. asırdan itibaren sezilmeye başlamıştır.

g- Uygur Hakanlığı (745-840)'nın Orhun bölgesindeki iktidarı sonlarındaki umumî göçe mecbur kalınması hatırasını efsane halinde yaşatan ve Çin[25] ve İslâm[26] eserlerinde yankılar bırakan "Kutlu kaya" rivayeti, aynı düşüncenin başka bir cephesini ifade eder. Uygur halkınca ülkeye saadet ve huzur sağladığına inanılan bir kaya parçasının, densiz bir hakan tarafından Çinlililere hediye edilmesini, onların da bu kayayı dağıtıp, yok etmesi üzerine memlekete çöken kıtlık, susuzluk felaketlerinin halkı yurdunu terke zorladığını hikaye eden bu efsane[27] geleneklere veya milletin manevî eğilimlerine değer vermeyen bir zihniyetin cezalandırılması hükmündedir ki, millî duyguların aşağılanmalarından doğan akıbetler açısından adeta bir ihtar mahiyetindedir. Vatandan ayrılmanın acısını dile getiren Uygur "Kutlu kaya"sı ile, son istiklâl mücadelemizin, yurt savunmasını sembolize eden "son kaya telâkkisi (Atatürk'ün Haziran 1919'da Amasya konuşması) arasında acaba ruhî bir bağlantı kurmak mümkün değil midir?

h- 7 asır ortalarında Güney Rusya düzlüklerinde "Büyük Bulgarya" devletini kuran Kurt Hakan, ölümü (665) arefesinde 5 oğlunu çağırarak onlara, birbirlerini desteklemelerini, aralarında çatışmalara girerek başkalarına hizmet etmek zorunda kalıp hürriyet ve istiklâlden yoksun

---

[25] Yuan-shi, 14.yüzyıl.

[26] Cuveyni, **Tarih-i Cihanguşâ**, 13. yüzyıl.

[27] B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, s. 81 vd.)

yaşamamalarını tenbih etmişti[28].

ı- Yine Güney Rusya bozkırlarında 10. 11. yüzyıllarda hüküm süren Peçenek ve Kuman /Kıpçak/ kütleleri, aralarında birlik kurmayıp, ayrı ayrı hanlıklar halinde olmalarını rağmen, dış tehlikeler karşısında toplanabiliyorlardı. Üstelik İslav gücünün Karadeniz'e inmesinin, millî emniyetleri bakımında tehlikesini sezdiklerinden, dikkatle, Rusların güney yollarını kesmişlerdi[29]

i- Büyük İslâm -Türk devleti Selçuklu İmparatorluğu çağında, 1073-1074 yıllarında Bağdat'ta, yabancıların Türkçe öğrenmeleri için **Divan-ı Lügât'it-Türk** adlı ansiklopedik sözlüğünü hazırlayan Kaşgarlı Mahmud, eserinin baş kısmında şöyle der: "Türkler dünyanın hâkimidir. Tanrı devlet güneşini Türklerin burcunda doğdurmuş, göklerdeki dairelere benzeyen diğer devletleri onun etrafında döndürmüştür" Peygamberimizin Türkleri toptan bir ordu sayarak övdüğünü zikreden Kaşgarlı, "olgunluk çağı" mânâsına geldiğini söylediği "Türk" adının Tanrı tarafından verildiğini de ilâve etmiştir[30]. El-Câhiz /10. yy./, İbn Hassûl, Gazzî, Seâlebî /11. yy./, Zemahşerî /12. yy./, El-Ömerî /14. yy./ vb., gibi tanınmış idareci, edip, şair ve yazarların da aynı mealde fikir beyan etmeleri şüphesiz şuurlu milliyetçiliğin yabancılar üzerindeki etkisinin yankılarıdır[31]

j- Kıpçak Türkleri Mısır-Suriye bölgesinde kurdukları devlete "Türk Devleti" (Arap kayıtlarında: ed-Devlet'üt-Türkiye, 1252-1383) adını veriyorlar, konuştukları Türkçe'ye de "Halis Türkçe" diyorlar ve diğer Türk topluluklarının Arap-Fars kelimeleri ile karışık dillerini beğenmiyorlardı[32].

---

[28] Tarihçi Theophanes/7 yy./'den, Gy.László, **Kovrat Kagan** ..., s. 225.

[29] İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Kıpçak /Kumanlar/ bahsi.

[30] **Divân-ı Lügât'it-Türk**. I, Giriş.

[31] El-Câhiz, **Türklerin Faziletleri**..., 1967; Ş. Yalıkaya, **Türklere Dair Arapça Şiirler**, s. 307-326.

[32] A.İnan, **Mısır'da Halis Türkçe**, s. 53 vd.

k- Kuzey Hindistan'da Delhi Türk Sultanlığı (1206-1413)'nın kurucusu Ay-beğ için, Türkleri öğen ve Türk diline dair örnekler ihtiva eden bir eser hazırlanmıştır[33]

l- Timurlular çağında Horasan Hükümdarı Baykara'nın arkadaşı ve veziri büyük edip ve şair Ali Şîr Nevâî (ölm.1501) Türk dilinin yüceliğini ve ifade kudreti itibariyle Farsça'dan üstünlüğünü isbatlamak üzere **"Muhakemât'ül-Lügateyn"**[34] [İki Dilin Karşılaştırılması] adlı bir kitap yazmıştır.

Son dört belgede Türk milliyetçilik anlayışının bilhassa dil üzerinde yoğunlaştığı herhalde dikkati çekmiş olmalıdır ki, sebebi de açıktır: Millî kültürü oluşturan en mühim unsurlardan biri ortak tarih şuurunun yaşattığı millî birlik ise, bu şuuru nesilden nesile aktararak hayatiyetini sürdüren de dildir (Bilindiği üzere Anadolu Selçuklu döneminde Karamanoğlu Mehmed Bey de 1277'de Türkçe için aynı hassasiyeti göstermiştir). Çünkü dilde meydana gelecek bir sarsıntı, değişme veya sun'î bir kesitlik, maziyi idrâk eğilimi ile birlikte bütün milliyetçilik kaynaklarını kurutarak, fikir, edebiyat, felsefe vb. tefekkür hayatını felce uğratır ve geçmişleri unutturulan gençleri istenilen her yöne sevketmek artık kolaylaşır. Bu durum Türkiye'de bazı çevrelerin niçin yaşayan Türkçeye saldırdıklarını açıklar kanaatindeyim.

m- Sanılmasın ki, Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk milliyetçiliği bahis konusu olmamıştır. Üç kıt'a üzerine yayılan bütün ülkede Türk-İslâm kültürünün sağlamlığı ile askerî-siyasî üstünlük gururu 19. asır başlarına kadar devam etmiştir. Hele bir II. Murad Hân devri vardır ki, tarihimizde güçlü milliyetçilik çağlarından sayılır. Türkçe kitapların yazıldığı, İslâmî ve tarihî kitapların dilimize çevrildiği, dünyadaki büyük şahsiyetlerin Türk'ten

---

[33] Yanlış olarak Fahr'üddin Mübarekşah'ın sanılmıştır, neşr. E.D. Ross, **Tarikh-i F.M.,** London 1927

[34] Neşr. TDK, 1941

başka olamayacakları düşüncesinin beslendiği o coşkun çağ Fatih Sultan Mehmed gibi devir açıcı bir Türk büyüğünün yetişmesine imkân hazırlamıştır. Diğer Osmanlı padişahlarından bir çoğu da aynı ölçüde değerlendirilebilir. Milliyetçiliğin siyasî istiklâl fikri ile birlikte yürüdüğü düşünülerek, Osmanlı tarihinde idarî, askerî reform teşebbüslerinin ekseriyetle padişahlardan geldiği, hatta geçen asırdaki Osmanlıcılık ve İslâmcılık hareketlerinin bile temelinde bu şuurlu milliyetçiliğin yattığı unutulmamalıdır (Meselâ Namık Kemâl, Osmanlıcı idi de milliyetçi değil mi idi?).

n- Nihayet son devrimizde Ziya Gökalp, milliyetçilik fikrini, edebî, ilmî, felsefî sahalarda aralıksız işleyen müstesnâ bir düşünür olarak mevki almıştır[35] 1897'de "Ben bir Türk'üm, dinim, cinsim uludur" (M. Emin Yurdakul) sesleri ile başlayıp Selanik'teki **"Genç Kalemler"** dergisi (1911) ile devam eden çağdaş Türkçülük akımının hızlandığı yıllarda Mustafa Kemal, gençliğinin coşkun demlerini yaşıyor: doğuştan, Türklük aşkı ile dolu kalbinin bütün samimiyeti içinde, bu edebiyatçı, mefkûreci (ülkücü)leri takip ediyordu. Askerlik mesleği dolayısıyla çeşitli cephelerde, memleketin her yanından vatan hizmetine gelen eratla omuz omuza yaptığı ölüm kalım mücadelesi onun, Mehmetçiği yakından tanıması için tam bir fırsat teşkil etmişti. Türk'ü bütün sevinç ve tasaları ile derin ruhî eğilimlerini uzman bir psikolog derecesinde iyi tartabilen Gazi Atatürk, işte bu sayede inkılâplarını, milliyetçilik esasında gerçekleştirmeye muvaffak olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti ufuklarında dalgalanan iki bayraktan biri olan (söyleyen) Gökalp, diğeri (yapan) Atatürk'ü kastederek şöyle demiştir: "Söylemek kolay, yapmak ve bilhassa muvaffakiyetle neticelendirmek çok güçtür"[36].

Milliyetçiliğimizin tarihî temelleri bahsini bizzat Atatürk'ün siyasî, vatanî birlik, tarihî ve ahlâkî ortaklık düşünceleri ile, her türlü saldırganlıktan

---

[35] **Türkçülüğün Esasları,** 1924.

[36] **Türkçülüğün Esasları,** Önsöz.

uzak, barışçıl fakat yabancı davranış ve fikir cereyanlarına millet hayatında yer vermemek direktifini muhtevî milliyetçilik tarifini naklederek kapatıyorum. "Türk milliyetçiliği, terakki ve inkişâf yolunda beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlerle muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle birlikte Türk içtimaî heyetinin hususi seciyelerini, başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmaktır[37]

## C HALKÇILIK

Bu ilke milliyetçiliğin tabiî sonuçlarındandır. Halkçılık Türk milletinin saadeti için çalışmaktan ibaret bulunduğuna göre, her milliyetçi, halkçı olmak durumundadır. Tıpkı Atatürk gibi. Ancak gerek modern, gerek eski devlet kuruluşlarında halk kütlelerinin varlığı esasına bakarak her toplulukta halkçılık prensibinin mevcut olduğunu sanmak yanlıştır. Tarihte devlet idaresindeki fonksiyonu şuurundan habersiz birçok topluluklar bulunduğu gibi, zamanımızda bile halkçılığı, başka deyimle "demokrasi"yi boyuna tekrarladıkları halde, icraatlarında bu ilkenin açığına düştüklerini ispatlayan devletler vardır. Tarih boyunca siyasî rejimleri diktatörlüğe yatkın milletlerde demokrasi uygulaması esasen görülmemiştir. Bunun başlıca sebebi milletlerin öz kültürlerinde aranmalıdır. Meselâ İslav kökenli topluluklarda hemen hemen bütün tarihleri boyunca halkçılık belirtilerine rastlanmamıştır. Zira onların kültürlerinde böyle bir anlayış temelde mevcut olmamış görünmektedir. Topluluk hayatının çekirdeği olan âilede İslav, daima kendine has ve "zadruga" diye anılan sosyal birimde (geniş aile) taşınır ve taşınmaz mallarda "iştirakçi" olup, özel mülk'ün sağladığı çalışma ve iş hürriyetinden yoksun, diğer taraftan en yaşlı âile ferdinin, her sözünün kanun hükmünde bulunduğu bir despotluğa mahkûm durumda bulunmuştur. Buradaki "iştirakçilik" eşitlik mânâsına alınmamalıdır. Nitekim siyasî rejimlerde de servette ve üretim araçlarında ortak mülkiyet (kollektivist sosyalizm =

---

[37] A. İnan, **Medeni Bilgiler**, s. 25; A. İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,** 1000 Temel Eser, 1971, s. 59.

komünizm), hiçbir zaman "eşitlik" gerekçesi olarak mütalaa edilmemiş, sadece kendilerini herşeyin aynı zamanda sahibi sanan kitlelerin, angarya biçiminde çalıştırılmaları için istismar konusu olmuştur. Esasen insan tabiatında da eşitlik diye bir şey yoktur, fakat adalet vardır ve halkçılık da, halkın devletten isteklerini yerine getirmek, iradesini yürürlükte tutmak, fertleri adalet terazisinde dengeli idare etmekten ibarettir. Tekrar belirteyim ki, böyle bir anlayışın başlangıç noktası âiledir. Bu ocakta hür ve hakka saygılı yetişmeyen insan, adalet ve hak davacısı olamaz. Demokrasiyi Antik çağda ilk defa ve en iyi tarif eden Yunan filozofu Eflâtun (Platon; M.Ö. 4. asır) idi. Fakat eski Yunan'da, bir kısım halkın her türlü mülk ve hukuktan mahrum yaşadığı, üstelik, ünlü demokrasici Eflâtun tarafından da böylesinin uygun ve topluluk hayatının selâmeti bakımından faydalı görülüp savunulduğu bu ülkede halkçılıktan bahsedilemezdi. Şu halde orada ve meselâ, Kief Knezliği (862'den itibaren), Moskova Prensliği, Rus Çarlığı (15.Asır) ve son olarak Sovyet rejimi gibi aralıksız diktatörlük idaresinin sürdürüldüğü, köleliğin bile o da kâğıt üzerinde ancak 19. asır sonlarında kaldırıldığı memleketlerde demokrasi iddiası şahane bir sahtekârlıktan başka bir şey değildir. Nerede bir "sınıf" ayrılığı, idareci-idare edilen farklılığı görülüyorsa, bir asalet kibirlenmesi, mâlikânecilik usulü mevcut ise orada halkçılık (demokrasi) aramak beyhudedir. Bu saydıklarımızın hepsi de yerleşik, yani medenî (= şehirli) milletlere mahsustur. Topluluklarda "sınıf" ayrımlarının imtiyazlı tabakaların, feodalitenin, "servaj" denilen toprak köleliğinin ve genel olarak kölelik müessesesinin kaynağı yerleşik (medenî) kültürdür. Aslen Bozkırlı olan Türklerin "halkçılık" anlayışına zıt bu düşünce ve davranışlarla bir ilgisi tesbit edilememiştir[38].

### 1- Kültürler

Duruma açıklık kazandırmak için kültür konusunu biraz yakından

---

[38] W Eberhard, **Conquerors** s. 73 n.4.

görelim:

Kültürler 3'e ayrılmıştır:

a - Asalak (Devşirici, avcı, balıkçı),

b - Yerleşik (Toprağa bağlı, tarımcı),

c - Bozkır (Çoban, besici).

Bunlardan ilki eski çağlarda hemen her topluluk için bahis konusu olan bir kültür durumudur. Farklılaşma ikinci safhada, kültürün yerleşik ve bozkırlı olarak ikiye ayrılmasında görülür. Gelişmenin sebebi tabiî-coğrafî durum ile, bu şartlar sayesinde beliren kültüre öz kazandırıcı insan unsurudur. Türklerin bağlı olduğu, iktisaden çobanlık ve besiciliğe dayanan ve eski Türk ana-yurt bölgesinde (Asya'da Altay dağlarının kuzey batısında, bugün Minusinsk denilen bölgede, bilhassa **Andronovo** köyü etrafı) teşekkül etmeye başladığı bildirilen **Bozkır** kültürünün şu özellikleri dikkati çekmektedir:

1- **Küçük veya dar âile tipi** (Evlenen erkek veya kadın başka bir eve çıkar; yeni âile kurulur; kadın ve koca özel mülke sahiptirler. Burada bazen fert sayısı 40-50'ye varan geniş veya büyük ailedeki reisin despotluğu yerine ana ve babanın çocuk üzerindeki otoriter sevgisi yürürlüktedir. Çocuk daha serbest, daha hür, daha korkusuzdur).

2 **Taşınabilir** mallarda olduğu gibi tarım **arazisi** üzerinde de **özel mülkiyet** (Bu husus Asya Hun, Gök-Türk, Uygur, Hazar, Bulgar, Oğuz devletlerine ait tarihî kayıtlarla sabittir)[39]

3 - Topluluk içinde kişi hürriyeti ve masunluğu[40].

---

[39] Tafsilen bk. İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** Halk/Kün bahsi.

[40] Çin'de kölelerin hürriyetlerine kavuşmak için Hun ülkesine kaçmaları De Groot, Aynı eser, s. 242; Avrupa Hun başkentinde 448 yılında Bizans elçilik heyetine dahil tarihçi Priskos'un bir bizanslı ile görüşmesi bk. Fr. Altheim, **Attila et les**

Ayrıca belirtmeye ihtiyaç yoktur ki, "küçük aile" tipinin ve özel mülkiyetin sağladığı kişi hürriyetinin (insanoğlunun elindeki mala istediği gibi tasarruf etmek hakkı halinde ve ölçüsünde "hür" olabileceği gerçeğinin) eski Türk kültüründe geçerli bulunması tabiatiyle Türk toplulukları kölelik müessesesi ile "imtiyazlı sınıf"ların teşekkülünü önlüyordu. Şöyle ki:

### 2- Sınıf Meselesi

Eski çağlarda, yaşamak için şart olan, enerji (basit deyimi ile, çekme, taşıma gücü)'yi bazı cerbezeli kişiler, kendilerinden daha zayıf fertlerin adale (kol) kuvvetini çalıştırmak suretiyle sağlıyorlardı, çünkü, ne "asalak" ne de "yerleşik" kültür mensuplarının başkaca çareleri yoktu. Böylece daha taş devrinden itibaren ortaya çıkan kölelik müessesesi, zikrettiğim kültürlerde İlk ve Antikçağ (Eski Mısır, Asur, Babil vb..., Yunan-Roma) ve Ortaçağ ve Yeniçağlar boyunca (Batı'nın her devletinde), hatta bir çok ülkelerde -koruyucu Hıristiyan dinine rağmen- köleye hiçbir mülk ve siyasî-medenî hak tanımamak, onu hayvan ve eşyadan farksız kabûl etmek esasında arka arkaya hususî kanunlar çıkarılmak suretiyle sürdürülmüştür[41]. Bozkır kültüründe ise enerji elde etmek için, insanın adale kuvvetine lüzum duyulmayıp, ondan çok daha güçlü, başta at olmak üzere, hayvanlar kullanıldığından, insanları zorla zincire vurmaya ihtiyaç kalmamıştır. Türk topluluklarında bir sosyal müessese olarak köleliğin bulunmayışı bundan ileri gelir. Türkçedeki "kul" tabirinin (8. asırdan beri dilimizde mevcut) "köle" mânâsında alınması âdet haline gelmiş ise de, yanlıştır. Sosyal hayatta

---

**Huns**, s. 158; F. Altheim, **Geschichte der Hunnen**, I, s. 302; Tabgaç hükümdarı Tai-wu'nun sözleri, B. Ögel, **İlk Töles Boyları**, s. 827; Selçuklu prenslerinden İbrahim İnal'ın 1038'de Nişapur halkına hitabı, Ebû'l-Fazl Beyhakî /11. asır/, s. 552).

[41] Ayrıntılı bilgi için şu eserlere bakılabilir: S.M. Arsal, **Umumî Hukuk Tarihi**, 1944; A. Şenel, **Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş**, 1968; A. Şenel, **Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine**, 1970; Eberhard, **Çin Tarihi**, 1947; B.Y Vladimirtsov, **Moğolların İçtimaî Teşkilâtı**, 1944; A.N. Kurat, **Rusya Tarihi**, 1948; M. Lengellé, **L'Esclavage**, 1967

herkes bir üst makam sahibinin "kul"udur (nitekim bütün insanlar Allah'ın kuludur); siyasî anlamda ise, kul, bazı medenî haklardan yoksun kılınmış olmayı (meselâ, savaş esirleri gibi) ifade eder; yoksa kul, aslında ne ebediyen esir, ne de ömrü boyunca her nev'i hak ve hürriyetten mahrum köledir. Dikkate değer ki, Türkçede "köle" deyimi bile mevcut değildir (bu kelime ilk olarak geçen asırda Kuman lehçesinde görünüyor[42] ki, semantik açıdan, aslen "köle" demek olan "İslav /Frans., Alm., İng. dillerinde: esclave, esklave=köle'den/ sözü Tüen (kitabelerde) kelimesi Çinceden "alıntı" olduğu gibi, **Divan-ı Lügât'it-Türk**'de ve **Kutadgu-Bilig**[43]'de geçen ilgili kelimeler Türk devletlerindeki yabancılarca temsil edilen kültürlerin etki serpintileri şeklinde değerlendirilmelidir, zira aslî Türk kültüründe böyle bir ayrım "sınıflandırma" düşüncesi yer almamıştır ve tarihî incelemelerle tesbit edilmiştir ki, meselâ **Divan-ı Lügât'it-Türk** ve **Kutadgu-Bilig**'in yazıldığı çevreler olan Oğuz topluluklarında "Ne servet, ne mevki, fertler arasında bir fark yaratmamakta"[44] ve "Eski Türklerde bir kimsenin diğerine uşaklık etmesi bahis muvzuu olmamaktadır"

Esasen milletlerde bazı imtiyazlı "sınıf"ların teşekkülünde başlıca şu üç faktör rol oynamıştır.

a- Geniş araziye sahip olmak (iktisadî),

b- Askerliği meslek edinmek (idarî-siyasî),

c- Ruhanî zümreye mensup bulunmak (dinî).

Bunların her üçü de Bozkur kültür çevresinde gelişme şansına sahip olamamış, dolayısıyle Eski Türklerde geçerli duruma gelememiştir. Çünkü, önce, çobanlık ve besicilik faaliyeti içinde tarım işçiliği, iklim şartları gereği, cüz'i bir yer tuttuğundan, geniş ziraat sahaları meydana gelememiş, bu

---

[42] Radloff, **Wörterbuch**, II, s. 1268, 1270.

[43] (=KB.) 11 asırda Türkçe manzum, siyaset kitabı.

[44] M.A. Köymen, **Türk Toplum Hayatı**, s. 7.

sebeple "toprak aristokrasisi" denilen ve "malikane"leri, aynı zamanda askerî gücü ve şahsî hükümlerin emrinde yargı organına sahip derebeyler (senyörlük, feodalite) zümresi teşekkül edememiştir. **İkincisi**, Bozkır kültüründe yaşayanlar arasında askerlik özel bir meslek sayılmıyordu, zira kadın-erkek, genç-yaşlı herkes asker durumunda idi. Türk çocuğu daha 3 yaşından itibaren biniciliğe ve atıcılığa alıştırılır, gençlik çağında tam bir savaşçı kıvamına girerdi (Doğuda Çin yıllıkları, Batıda A. Marcellinus, C.A. Sidonius vb. Latin yazıları). Eski Türklerde fertler muharebe ve mücadele sahasında şahsiyetlerini bulurlar ve kahramanlıkları ölçüsünde toplulukta yerlerini alırlardı. (**Oğuz Kağan** destanı **Dede Korkut** hikayeleri). **Üçüncüsü,** eski Türkler arasında din adamları (kam'lar) imtiyazlı sınıf teşkil etmezlerdi, zira Türk toplulukları, bütün öteki milletlerden farklı olarak dinî değil, fakat siyasî karakter taşıyordu. Orhun Kitabeleri dahil eski bozkır dönemi vesikalarının hiçbirinde din adamlarından bahsedilmemesi bu yönden dikkat çekicidir[45]

O hâlde Türk tarihinde her çeşidi ile **kölelik** (bu arada feodalizmin iktisaden ana dayanağı: **servaje** /toprak köleliği/) mevcut olmadığı gibi, her çeşidi ile imtiyazlı "sınıf"lar da yoktur. Bu durum Türk tarihinde sınıf mücadelesinin bulunmadığını da belgeler. Halk, sadece birbirinin ihtiyaçlarını tamamlayan türlü mesleklere mensup zümrelerden meydana gelen ahenkli bir bütün teşkil ediyordu. Nitekim İslami devirde dahi, mesela **Kutadgu-Bilig**'de tanıtıldığı üzere, Türk devletinde insanlar: **Bilgin, tabip, şair, çiftçi, tüccar, zanaatkâr, besici, efsuncu, rüya yorumcusu** vb. gibi meslek sahipleri olarak gösterilmektedir; bunlar yanında **çıgay** (fakir)lardan da söz edilmekte ise de; ne asiller, ne köleler, ne de ruhanî'lerin varlığı bahis konusu olmamaktadır.

Bu vesile ile eski Türk kitabelerindeki bazı kelimelerin (Kitabe I ve

---

[45] Türk topluluğunda imtiyazsılık hususunda ayrıntılı bilgi için bkz: **Türk Milli Kültürü,** Halk/Kün/bahsi.

II'de "kemik"; Uygurlara ait **Şine-usu** kitabesinde "ürüng") yanlış değerlendirilmesi, Hazar-Türk devletinde "Halis Hazar" tabirinin doğru okunamaması, Şa-To Türklerinde, imtiyaz alameti "Paizah"nın menşeinin bilinmemesi ve "Tarhanlık müesesesi Orun (mevkii) ve Ülüş (bölüşme) meselelerinin Moğol kökenli oluşlarının anlaşılamaması yüzünden ve elbette belge eksikliğinin sebebiyet verdiği bilgisizlik dolayısıyla, eski Türk topluluk ve siyasî kuruluşlarında da "aristokrat" ve "esir-köle" sınıfların varlığına dair zihinlere adeta yerleştirilmiş hükümlerin toptan gerçek dışı yakıştırmalardan ibaret bulunduğunu belirtmek isterim[46].

### 3- Demokrasi

Eski Türkler hür, tecavüzden masun, iş tutma ve çalışmada serbest idiler, Türk devletlerinde yer almış yabancı teb'a böyle idi. Onlar da kendi adetlerini, geleneklerini, örflerini takipte kayıt altına alınmış değillerdi. Ta Asya Hunlarından Osmanlı devrinin sonlarına kadar (Selim III/1789-1808/ zamanında iyi belirlenen fakat Sultan Mahmut II / 1808-1839/ tarafından ortadan kaldırılan "âyanlar dışında" aynen süre gelen bu halkçılık anlayışının en açık isbatı Türk idaresinin çöküşü yıllarında, yabancı teb'alardan herbirinin ayrı millet ünitesi halinde tekrar ortaya çıkmasıdır (Mesela eski Osmanlı toprakları üzerinde böylece 24 devlet zuhur etmiştir). Türklerde devletin halk için var olduğunun, halka hizmet, halkın korunması, beslenmesi için bir idarî mekanizma sayıldığının bundan daha sarih bir delili herhalde bulunamaz. **Kutadgu-Bilig**'de şöyle deniyor: "Bey olmak istersen hizmet etmelisin" (beyit, 612).

Hülasa edersek, Türklerde fikir ve uygulama olarak yaşayan halkçılık (demokrasi), Atatürk inkılâp ilkesi halinde modern Cumhuriyet Türkiyesi'nde de yankısını bulmuştur. Halkı **Kutadgu-Bilig**'deki gibi, "Bir

---

[46] Bu hususlarda geniş malumat ve bibliyografya için bkz. İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Halk/Kün bahsi.

milleti meydana getiren çeşitli mesleklerin ve sosyal zümrelerin içinde yer alan insanlar" diye tarif eden Atatürk'e göre de Halkçılık:

1- Demokratlık (demokrasiye aykırı akımların başında; Bolşeviklik /Komünizim/ gelir[47]

2- Fertler arasında imtiyaz tanımamak,

3- Sınıf mücadelesini kabul etmemektir[48].

## D- DEVLETÇİLİK

### 1- İktisadi Devletçilik

Atatürk inkılapları çerçevesinde "devletçilik" deyimi iki mânâda alınmıştır: Biri özel teşebbüse de imkân veren ekonomik prensiplere sahip "iktisadî devletçilik" diğeri de:

a Âsayiş ve adaleti tesis ve idame etmek,

b Vatandaşın her nevi hürriyetlerini masun bulundurmak,

c Dış siyâseti, milletlerarası münasebetleri millî menfaatlere uygun olarak düzenlemek,

d - Vatanı, milleti silâhla müdafaa etmek vazifelerini yapmakla mükellef siyâsî teşkilât.

Biz burada devletin 2. mânâsı ile meşgul olacak, onun Türk tarihindeki durumunu açıklamaya çalışacağız.

Bilindiği üzere, sosyal gelişmede en üst kademeyi meydana getiren devlet kuruluşu Türklerde çok eski çağlarda başlamaktadır. Hatta bir görüşe göre (Viyana Difüzyoncu'ları da denilen "**kültür çevresi**" teoricileri), yeryüzünde belirli hukukî, sosyal temellere oturtulmuş ilk devlet (Bozkır

---

[47] A. İnan, **Atatürk'ten Yazdıklarım,** s. 75-152.

[48] **Tarih IV,** s. 183.

Kültürü'nün taşıyıcıları olarak) atalarımız tarafından tesis edilmiş ve buna göre de Türkler dünyada ilk kamu hukuku koyucu millet olmuştur (M.Ö. 2000-1500) arası). Daha önceki zamanda mevcut bulundukları söylenen meselâ Mısır, Çin gibi "devlet"lerin ya tarihlemelerinde hatalar vardır, veya oralardaki model, çağdaş devletin proto-tipi olarak kabul edilen "Türk devleti"nden - herhangi bir şekilde - farklı idi.

Devlet kelimesi eskiden Türkçe İl tabiri ile karşılanmakta idi. Türk İl'inin başında **tanhu, kagan** (hakan), **han** (kan), **yabgu, idi-kut, il-teber, kül-erkin** vb. gibi ünvanlar taşıyan başkan ve yardımcıları olarak, hükümdar ailesine mensup yabgu'lar, şad'lar bulunur ve devlet, "töre" denilen hukukî kaideler dairesinde ve meclislerin kontrolünde buyruk adı verilen "bakan"lardan kurulu bir hükümet tarafından idare olunurdu. Tabiatıyla muntazam ve disiplinli ordular yurdu ve halkı korurlardı. Eski Türk devletinin görevlerini tesbit eden sarih metinler (yazılı maddeler) mevcut değilse de, bu hususta kitabelerimizden ve siyaset-idare kitabımız **Kutadgu-Bilig**'den yeter derecede bilgi edinmek mümkündür. Bunlardan anlaşıldığı kadarıyla, icrada yetki kaynağı bakımından Türk devlet başkanı ile öteki milletlerin başkanları arasında büyük ayrılıklar bulunmaktaydı. Aşağıda tanıtılacak olan özelliklerdir ki, Türklerde devleti kutsallaştırmakta ve devlet, kendisinden çok şeyler beklenen "baba" gibi telakki edilmektedir:

Türk hükümdarı halkı yönetme yetksini Tanrı'dan alır. Tanhu veya hakan Türkçede "Kut" deyimi ile ifade edilen siyasî iktidarın gereklerini yerine getirirken, bir nevi memuru durumunda olduğu Tanrı'ya karşı sorumlu bulunduğundan, meselâ asayişin sağlanması ve adaletin gerçekleşmesinde kendi şahsî takdirini değil, törece tesbit edilen hükümleri icra ile yükümlüdür (Başka miletlerde hükümdar için ne hesap verilecek bir âlî kudret, ne de herhangi bir müessese vardı. Eski Yunan ve Roma'daki meclis ve senatolar, imparatorların ahlâk ve insaflarına hitap etmekle yetinirlerdi. Mısır'da, Çin'de vb. de hep böyleydi. Türk devletini temsil eden hâkanın görevleri ise eski Çin

yıllıklarında, **Orhun Kitabeleri** ve **Kutadgu-Bilig**'de şöyle anlatılmaktadır:

a- Barış ve sükûnu sağlamak ve bunu yalnız Türk ülkesi ölçüsünde değil, dünya çapında gerçekleştirmek.

Bu görüş Asya Hunlarında "4 köşe" Gök-Türklerde "4 bulunğ" teorisi ile dile getirilmiştir. Asya Hun devlet reisinin ünvanı olan "Tanhu" (modern Çince'de Şan-yü) o devir Türkçesinde "Sonsuz genişlik ve yücelik" mânâsında idi ve tanhu 4 köşe'den, yani 4 cihetten (bulunğ= cihet, taraf) ibaret dünyayı huzur içinde yönetmesi için Tanrı tarafından yetkili kılınmıştı[49]. Gök-Türk'lerde hâkan aynı durumda idi[50]. Avrupa Hun Hükümdarı Attila[51] ve bu eski Türk telakkisini destanî bir atmosfer içinde yansıtan Oğuz Hakan[52] da kendilerni aynı şekilde, yeryüzünde sulh ve sükûnu sağlamakla görevli saymışlardı. Esasen Türçede devlet demek olan İl kelimesinin bir mânâsı da "barış"tır (krş. ilci=elçi).

b - Hakanın 2. görevi: Millet aç ise doyurmak, çıplak ise giydirmek, az ise çoğaltmaktır. Kitabede Bilge Kağan şöyle diyor: "Kağan olduğumda aç milleti toplattım, fakiri zengin ettim, az milleti çok kıldım"[53]; "Babam kagan [İl-teriş], fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı" [54]; "çıplak milleti giyili, fakiri zengin, azı çok kıldım. Değerli İl'liden değerli kaganlıdan daha iyi kıldım"[55] Tonyukuk[56] şöyle demekte: "Bilge Kagan milleti besleyip oturuyor" Daha sonraki asırlarda (Selçuklularda, Osmanlılarda, sultan ve padişah sofralarının

---

[49] De Groot, **aynı eser,** s. 56; L. Ligeti, **Asya Hunları,** s. 39.

[50] **Kitabe I,** Doğu, satır 2; **II**, Doğu, 3, Kuzey, 9; Ongin kitabesi satır 1

[51] F. Altheim, **Attila ....** s. 195; **Geschichte,** I, s. 244.

[52] **Destan,** satır 107.

[53] Kitabe I, güney, 10.

[54] Kitabe, I, doğu, 16.

[55] Kitabe I, doğu, 29.

[56] Satır, 62.

halka açık tutulması, sahralarda umumî yemek verilmesi bu geleneğin sembolik olarak devam ettiğini gösterir).

c - 3. görev: Vatanı müdafaa etmek, milleti korumaktır. "Milleti dört yandan düşmansız kıldım"[57] Bilge şöyle diyor: "Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmadım. Kardeşim Kül Tegin ile ve iki şad ile ölesiye çalıştık, millet için..."[58]. Meclis başkanı ve başbakan Tonyukuk söylüyor: "Kapgan, kagan oldu. Gece uyumadı, gündüz oturmadı"[59]

**Kutadgu-Bilig**'de şu satırlar dikkat çekicidir: "Milletin karnı doymalı; avam halk karnını düşünür. Bey [hükümdar] tarafından memurlara, işçilere aç mısın, tok musun diye sorulmalı! Bey'in eli açık olmalı!.. Bir hükümdar kuldan fakir adını kaldıramazsa nasıl hükümdar olur?"[60]. **Kutadgu-Bilig**'de milletin devletten en önce beklediği üç husus -ki devlet hayatından fevkalade önemlidir - şöyle sıralanmıştır:

a - Para ayarının bozulmaması (iktisadî istikrar),

b - Adaletli kanun (mülk'ün temeli),

c - Kargaşaya mani olunması (asayiş)[61].

"Ey hükümdar sen önce bunları yerine getir, sonra milletten kendi hakkını isteyebilirsin"[62] denilen **Kutadgu-Bilig**'de şu da tavsiye olunmaktadır: "Bey, iyi kanun yap, o kanuna evvelâ kendin riayet et ki, millet de sana boyun eğsin"[63]

---

[57] Bilge, Kitabe II, doğu, 23-24.

[58] Kitabe II, doğu, 27-28.

[59] Tonyukuk, satır 51.

[60] Beyit: 2564, 3031, 4330 vb.

[61] Beyit: 5574-5577.

[62] Beyit: 2983, 5578.

[63] Beyit, 1111, 1458.

### 2- Siyasi Devletçilik

Eski Türklerde devletin güçlü tutulması, dolayısıyla vazifelerini yerine getirebilmesi için gerekli herşey yapılıyordu: Ordular kuruluyor, **töre** (kanun)ler düzenleniyor, mahkemeler teşkil ediliyor, kumandanlar, diplomatlar, sanayiciler, sanatkârlar (ressam, heykeltraş, hakkâk vb.), eğitimciler (okuma-yazma, çeşitli zanaat ve meslekler için) yetiştiriliyordu. Bütün bu faaliyetler önce Türk milletinin huzur ve refahını, sonra dünyada barışı sağlamak maksadıyla gösteriliyordu. Görevlerinde başarı kazanamayan devlet başkanı ve yardımcılarının -idare yetkisi /kut/ Tanrı tarafından geri alındı kanaatıyla- derhal değiştirilmesi, yerlerine lâyık olanların getirilmesi millete düşen işlerden sayılırdı[64].

Devlet idaresinin temelleri töre hükümleri idi. Töre yazıya geçirilmiş olmamakla beraber, herkes tarafından uyulması zaruri, Türklerce malûm hukukî normlar mecmuası idi ve bazı ahvalde devletten de üstün tutulmakta idi. Kaşgarlı Mahmut (11. asır) şu ata sözünü kaydetmiştir: "İl kalır, töre kalmaz"[65] Yani töreye riayet edildiği sürece devlet kurmak mümkündür, fakat töre kaybolursa bir daha toparlanmak kolay olmaz. Türk töresi daima zamana ve çevreye göre lüzumlu tadillerden geçirilmiştir. Ancak anayasa niteliğindeki şu 4 prensibi değişmiyordu:

1 - Könilik (adalet),

2 - Tüzlük (eşitlik),

3 Uzluk (faydalılık),

4 - Kişilik (evrensellik)[66]

## E CUMHURİYETÇİLİK

---

[64] Gök-Türk tarihinde 716 yılı ihtilâlinin gerekçesi için bkz. Kitabe II, doğu, 35.

[65] **DLT,** II, s. 25.

[66] İ. Kafesoğlu, **Kutadgu-Bilig** s. 18-21.

## 1- Hakimiyet Meselesi

Cumhuriyet rejimi "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir. Halk kendi yöneticilerini kendi içinden seçer" cümlelerinde ifadesini bulur. Pek tabiîdir ki eski Türk tarihinde bu mânâsıyla bir Cumhuriyet rejimi mevcut değildi. Fakat, göreceğimiz gibi, cumhuriyet idare şekliyle kadîm Türk devlet şekilleri arasında bazı bakımlardan -meselâ, kuvvetler birliği /tevhîd-i kuvvâ/ ve meclisler- şaşırtıcı benzerlikler bulunmaktadır. Bu noktalar Türk devletinin bünyesinde baki kalan, hatta bugün de dokunulmaması gereken ilkeler halinde kendini göstermektedir.

Eski Türklerde hükümrânlık, yani devlet başkanlığı yetkisinin meşrûluğu, "karizmatik" diye anılan, Tanrı bağışı telâkkisine dayanıyordu. Zamanımızda halkın oylarında beliren millî irade, eskiden Tanrı'nın ilâhi gücünü bir şahsa yansıtarak onu kutsal idare kabiliyeti ile donattığı inancına bağlanmakta idi. Böyle bir kişi, **kut** (siyasî iktidar) sahibi olarak milleti yönetme yetkisinde meşrûluk kazanmış olurdu. Asya Hun tanhu'su Motun (M.Ö. 209-174)'u tahta çıkaran Gök-Tanrı idi, kendisi de, Türkçe "Tanrı kut'u" diye anılıyordu[67] MS. 5. yüzyılda bir Hun hükümdarı "Tanrı tarafından karar verilerek tahta çıktığını" söylemişti[68]. Attila "Tanrı'nın kılıcı" sayesinde cihangir olabilmekte idi[69] Gök-Türk hâkanları Tanrı'nın isteği üzerine iktidara gelmekte idiler: "Babam kagan ile anam hâtunu yükselten Tanrı beni tahta oturttu"[70] "Tanrı tarafından yaratılmış, Tanrı'ya benzer Türk Bilge Kagan"[71] vb. Uygur hâkanları da öyle[72]. Bulgar Hanları da, aynı "kut"

---

[67] Milattan önce I. asırda yazılan **Shi-ch'i**'den naklen, De Groot, **aynı eser**, s. 53.

[68] A. Onat, **Hsia Devleti**, s. 91, 94.

[69] Bizans tarihçisi /5. asır/ Priskos'dan naklen, B. Szasz, **A. Hunok**..., s. 215, 249, n. 1

[70] Kitabe I. doğu, 25; II, doğu, 21.

[71] Kitabe I, güney, 1; II, doğu, 1

[72] Karabalgasun Kitabesi, **Eski Türk Yazıtları**, II, s. 40-44.

telakkisi dolayısıyla, Tanrı tarafından hükümdar olmuşlardır[73]. Nihayet **Kutadgu-Bilig**'de durum teorik olarak şöyle tesbit edilmiştir: "Bey'liğe yol kut'tan geçer... Herşey onun eli altındadır... Kut, ilâhidir... Bey [hükümdar] sen bu makama kendi gücünle gelmedin, onu sana Tanrı verdi... Hükümdarlar iktidarı Tanrı'dan alırlar[74] **Oğuz destanı**'na göre[75], kut'tan feragat etmek "devlet"ten vazgeçmek mânâsına gelirdi.

Eski Türk devletinde başkanın ilâhî menşeli oluşu onu, yeryüzündeki icraatında Tanrı huzurunda sorumlu bırakıyordu. Dolasıyla Türk hükümdarı kendini Tanrı bağışı iktidarın hesabını vermeye her zaman hazır olarak, hakkın gereklerini icraya memur bir kişi kabul ediyordu. İşte sonradan, aynı menşee yani Allah'a dayanan İslâmî inancın iyice kuvvetlendirdiği tarihî Türk adaletinin kaynağı bu sorumluluk inancı idi. Ancak sorumluluk nazarî alanda bir takım manevî davranışlar kalıbı içinde kalmamakta, töre dediğimiz belirli ve riayeti mecburi hükümler olarak pratiğe dökülmüş bulunmakta idi. Hükümdar yukarıda "Halkçılık" ilkesinde özetlediğimiz kanunî görevlerini icra ile yükümlü idi.

### 2- Meclisler

Türk devlet başkanının vazifelerini töreye uygun şekilde yerine getirip getirmediğini anlamak için de ayrı kontrol mekânizması kurulmuş bulunuyordu: Meclis'ler; aşağı yukarı 2300 yıldan beri Türk devletlerinde "Devlet meclisi" diyebileceğimiz bir kuruluşun varlığı başta Çin yıllıkları olmak üzere, çeşitli kaynaklarda bildirilmektedir. M. Ö. 1. yy. ortalarında yazılmış **Shi-ch'i**'de kaydedildiğine göre, Asya Hunları yılda üç kere (kış ortası, ilkbahar, sonbahar) toplantı yaparlardı ki, bunlardan en önemlisi Haziran ayında

---

[73] V Beşevliev, **Die protobulgarischen inschriften,** 1964, ilgili bölümler.

[74] Beyitler, 461, 474-676, 1430, 1933.

[75] Satır, 187-193.

ihtimal Karakum şehrinde tertipleneni olup, **tanhu, yen-shi** (hâtun), **tegin** (şehzâde)ler ve **elig** (kanad kralları)ler ile birlikte, bütün başbuğların, yüksek askerî-sivil memurların, **Türk ve yabancı boylar temsilcilerinin mecburî** olarak katıldıkları bu toplantıda (iştirâk etmemek devlete karşı isyan sayılırdı) bir yıllık iç ve dış politika tesbit edilir, gerektiğinde hükümdarın teklifi ile töre tâdil veya yeni maddeler ilâvesiyle takviye olunur, devletin başına yeni bir şahsiyet gelmiş ise onun hükümdarlığı müzakere ve tasdik edilirdi. Bir nevi yasama organı durumundaki bu meclisi, görevleri ve taşıdığı nitelik sebebi ile F. Hirth, De Groot, L. Wieger, W Schmidt, B. Szász gibi araştırıcılar "Devlet meclisi" "Millet meclisi" (Reichstag, Rat, Staatsrat, Nemıetgyülés = Assemblée nationale) olarak tavsif etmişlerdir[76]. Benzer bir meclis Attila zamanında Avrupa Hun İmparatorluğu'nda[77], Asya'da Tabgaç Devleti'nde[78], Hazar devletinde (İhtiyarlar meclisi)[79], Peçenek Hanlıklarında (Komenton ?)[80] ve Tuna Bulgar devletinde[81] mevcut idi. Oğuzlar "millet işleri"ni "tirnek" (Dernek)lerde karara bağlarlardı[82]. Uygur Hakanlığı'nda bu meclis gerektiğinde devlet başkanını bizzat seçerdi[83] Gök-Türk tarihî kaynaklarına göre aynı meclis hakanı tasdik veya red edebiliyor, başkasını hakan nasbediyor, ülkenin sosyal ve kültürel meselelerinde son merci durumunda bulunuyordu[84]. Devlet meclisinin eski Türkçe adı "**Toy**" olup, üyelerine de "**Toygun**" (Çince metinlerde, Ta-kuan. Tarkan=ta-kan ile karıştırılmamalı) deniyordu. Meclis'de daima hazır

---

[76] İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** II'de Meclis'ler bahsi.

[77] Priskos'da: Logades.

[78] O. Franke, II, s. 211.

[79] D.M. Dunlop, s. 82, 112, 119.

[80] A.N. Kurat, **Peçenek Tarihi,** İstanbul 1937, s. 136.

[81] A. Comnena /12. yüzyıl/, **Alekxiad**, s. 172.

[82] **Divan-ı Lügât'it-Türk**, I, 477

[83] C. Mackerras, s. 94.

[84] Liu, I, s. 43.

bulunmakla yükümlü "**toygun**"lar devlet başkanı ve hükûmet icraatını kontrol etmekle görevli idiler[85]

### 3- Hükümet

Eski Türk devletinde tabiatıyla bir de hükûmet vardı. Hükümetler Gök-Türk ve Uygur Hakanlıklarında 6'sı iç, 3'ü dış olmak üzere 9'ar **buyruk** (bakan)tan kurulu idi. Başbakan makamında, aynı zamanda meclis başkanlığı vazifesini yapan ve "üge" veya "aygucı" unvanını taşıyan zatın işgal ettiği anlaşılmaktadır[86].

Demek ki, eski Türk devlet teşkilâtında: **Devlet başkanlığı** ile **yasama kurulu** (**Toy**) ve **hükûmet** birbirinden ayrı müesseseler halinde idi ve farklı fonksiyonları vardı. Fakat, hükümranlığı kendi şahsında temsil eden devlet başkanı, Tanrı'nın kut ile donattığı kişi sıfatı ile, ülke ve milletten doğrudan doğruya sorumlu olduğundan, bütün iktidar dizginlerini elinde toplamak durumunda idi. Toy başkanını veya başbakanı o tayin ediyor, toy'u yıllık resmî toplantı dışında o, içtimaa çağırıyor, töre'de değişiklik veya ilâveler yapma tekliflerini o, meclise sunuyor ve devlet mahkemesi (yargu)'ne o başkanlık ediyordu. Tarihte Türk halkının hemen herşeyi (yemek, giyim, korunma, huzur vb.) ondan, onun devlet işlerine ciddiyetle nezaretinden beklemesi bu "tam otorite" düzeninden ileri geliyordu. Esasen devletin askerî karakteri Türk idare mekanizmasındaki otoriter uygulamayı kolaylaştırmakta idi. Bu itibarla devlette her ne kadar ayrı fonksiyonlarla donatılmış kuruluşlar varsa da, rejimin bir nev'i "otoriter devlet demokrasisi" hüviyeti dolayısıyle, iktidar tek mercide toplanmış olup "kuvvetler birliği" prensibi yürürlükte tutulmuş, "kuvvetler ayrılığı"na dayanan güçsüz demokrasiye iltifat edilmemiştir. Tıpkı Atatürk zamanındaki, 1924 Anayasası

---

[85] Ed. Chavannes, s. 15.

[86] R. Giraud, **L'Emp. d. Turcs...**, s. 75; A. Caferoğlu, **Sözlük**, s. 27; **Tonyukuk Kitabesi**, satır 10, 21, 25.

hükmü gibi: "Türk milletinin idare şekli 'vahdet-i kuvvâ' esasına müstenid olan devlet şeklidir. Büyük Millet Meclisi, millet namına onun hakimiyet hakkını kullanır..."[87]

## F LÂİKLİK

### 1- Laikliğin Tarifi

İnkılâplarımızın başlıca ilkelerinden olan lâiklik: "Din ile dünya, din ile devlet işlerinin ayrılması mânâsını anlatan bir tabirdir; bunu dinsizlik mânâsına almak çok yanlıştır" Bu tarif Atatürk devri tarih kitabından nakledilmiştir[88] Gerçekten dinî duyguları istismarda siyasî çıkar bekleyen çevrelerle, din inkârcısı marksistler dışında herkes bilir ki, laikliğin başkaca yorumlanması mümkün değildir. Bu doğru mânâsı ile de laiklik, yazılı kanun maddesi olarak değil, fakat, eski Türk devletinin sosyal ve siyasî geleneğinde uygulama halinde bulunmuştur.

### 2- Eski Türk Devletlerinde Lâiklik Anlayışı

Çinli, Moğol, Tibetli ve Hint-Avrupalı soyundan ve çeşitli inançlara sahip sayısız kütlelerin bir arada yaşadığı Asya Hun İmparatorluğu'nda kezâ hâkim olduğu Hazar Denizi'nden Manş ve Akdeniz kıyılarına kadar bütün Avrupa'da Hıristiyanlık dahil türlü dinlerde 35 civarında kavmin yaşadığı Batı Hun İmparatorluğu'nda din veya mezhep ayrılığı yüzünden hiçbir mücadelenin çıktığı görülmemiştir (Aynı tarihlerde Roma ve Bizans dinci ve idarecileri tarafından sırf inançlarından dolayı sıkı takibata uğratılan kütleler: Mesela 325 yılında yapılan /Ariusçuluğa karşı/, 381 İstanbul / Makedonlara karşı/, 431 Efes / Nestorilere karşı/, 451 Kadıköy / Monofizitlere karşı /, 553, 680 İstanbul ve 781 İznik / Monofizitlere karşı/ konsilleri kararları). Gök-Türklerle ilgili kayıtlar da aynı dinî toleransı ortaya koyar. Meselâ 576

---

[87] **Tarih**, IV s. 179.

[88] **Tarih,** IV, s. 186.

senesinde "Türkiye" (Orta Asya)ye giden Bizans elçisi Valentinianos'a göre Türkler "ateşe tapan" (Mazdeist)lardı, zira Türk sınırında kendisini karşılayanlar tarafından cinlerden temizlensinler diye alev saçan ateş üzerinden atlatılmışlardır[89] 629-630 yıllarında Çin seddinden başlayarak İç-Asya-Maveraünnehir-Keşmir yolu ile Hindistan'a uzun bir gezi yapan Çinli Budist rahip Huen-çang'a bakarsanız, Gök-Türkler hep Budisttirler, zira yolu üzerinde bir çok Buda tapınağı görmüş, orada dindaşlarına vaazlar vermiştir[90] Kitabelerimize göre ise Türkler ne "ateşperest" ne de Budisttirler, fakat yer-su'ları kutsal saymakla beraber, tek yaratıcı Gök-Tanrı dinindedirler[91] Bu belge ve gözlemlerden çıkan tabiî sonuç şudur: Türk devleti kimsenin inancına karışmamakta, vicdanlara müdahale etmemektedir. Yalnız burada Budizmi kontrol altına alan Ak Hun hâkanı Mihiragula ile, Tabgaç hükümdarı Tai-wu'yu ve Gök-Türk devlet meclisinde Budizmin resmen reddedildiğini hatırlatalım ve ilâve edelim ki, bu takibat ve reddediş, dinî toleranssızlıktan değil, aslî Türk karakteri üzerinde menfi etki uyandırmayı önlemek düşüncesinden ileri geliyordu, yani millî seciyeyi korumak gibi tedafüî bir vaziyet alıştan ibaretti. Sosyal düzeni tahrip edici ve siyasî çeşni taşıyan zararlı akımlarla -dinî, din dışı- mücadele elbette her şuurlu devletin görevi sayılacaktır. Yoksa bu davranışların laik anlayışla çelişkili olduğu düşünülemez.

Türklerde dinin devlet işlerinden ayrı tutulduğunu gösteren örneklerden biri de Hazar devleti (630-965)'ndeki durumdur. X. asırda bu devlet hakkında çoğu müşahadeye dayalı geniş bilgi veren İslam coğrafyacı ve seyyahlarına göre (İstahrî, el-Mes'udî, İbn Havkal vb.) Hazar başkenti Han-balığ (İtil) şehrinde camiler, kiliseler ve havralar yan yana bulunmakta, büyük bir ticarî merkez olduğu için hemen her inançtan tacirlerin kaynaştığı

---

[89] Bizans tarihçisi Manandros /6. asır sonları/'dan, **A. Magyarok elödeiröl** s. 48.
[90] **İslâm Tetkikleri Dergisi,** IV 1-2, s. 21 vd.
[91] Ayrıntılı olarak bk. İ. Kafesoğlu, **Eski Türk Dini.**

bu memlekette herkes sâlik olduğu dinin gereklerini, âyin ve ibadetlerini kendi mâbedinde serbestçe icra etmekte idi[92]. 864'de Hıristiyanlığa giren Tuna Bulgar ve 922'lerde İslâmiyeti kabul eden Volga Bulgar devletleri de yerli ahalinin din ve mezheplerine müdahelede bulunmamışlardır.

Tarihimizdeki dikkat çekici bu durum herhalde Türk sosyal birliklerinin (**boy, bodun**) temelde, dinî değil, siyasî karakter taşımasından ileri geliyordu. (Devlet kuruluşu bakımından yerleşik ve Bozkırlı siyasî teşekküller birbirinden farklıdır). Diğer bir husus da Türk kozmogonisinde (Dünyanın yaratılışı telakkisi) belirtilmiştir. Kül Tegin ve Bilge kitabelerinde tek satır olarak geçen ve birçok yönlerden fevkalade önemli olan cümlede şöyle deniyor: "Yukarıda gök, aşağıda yagız yer yaratıldıkta, ikisi arasında insan-oğlu'nun üzerine atalarım Bumin, İstemi Kaganlar tahta oturmuş...[93]" Burada görülüyor ki, gök, yer ve insandan oluşan kâinatta insan cinsi bir olup, soy, dil, din ayrılığı söz konusu edilmemiştir. Türk kozmogonik inanışı, insanlar arasında herhangi bir tefrik yapmaya elverişli olmadığından, hepsinin üzerine Tanrı tarafından "kagan" nasb edilen Türk hükümdarları da yeryüzündeki kütleleri dile, dine, soya göre ayırmak yetkisinde değildir ve hepsini eşit olarak idare etmek mevkiindedir. Türk töresine göre herkesin her alanda derinden zevkini tattığı hürriyet havasının kaynaklarından biri de bu telakki olmalıdır. En teokratik (şeriata dayalı) sanılan Osmanlı İmparatorluğu'nda bile durum aynıdır, yani devlet, dinî esaslardan ziyade lâiklik prensibine uygun idare edilmiştir. Yoksa, padişah aynı zamanda halife (**Emîr'ül-mu'minîn** = Müslümanların dinî ve dünyevî reisi) olduğu halde, sırf dinî meselelerle meşgul bir "Bâb-ı Meşîhat" (Şeyh'ül-islâmlık) müessesesine lüzum görmez (Bütün dinî meselelerin mercii ve kuruluşların başı olan bu makam, resmen sultan Selim I'in halife olması üzerine kurulmuştur), padişah şerîat işlerinde şeyh'ül-islâmdan "fetva" almaz,

---

[92] D.M. Dunlop, s. 89 vd.

[93] Kitabe I, doğu, 1, II, doğu, 2-3.

fetva'ya uygun harekete kendini mecbur hissetmez, dünya problemlerini çözmek üzere -bilhassa Kur'ân hazır dururken- ayrı **kanunlar** çıkarmaz (Fatih, Kanunî Sultan Süleyman), **âdalet-name**'ler (1516 ile 1740 arasında 11 tane) yazılmazdı. Bütün bu saydıklarımız hakikat ise, Osmanlı rejiminin tam teokratik olmadığı da doğrudur. Çeşitli din ve mezheplerdeki teb'aların itikadî davranışlarına 600 yıl müddetle karışılmaması, aksine devlet arazisi haline getirilen her yeni topraktaki ahaliye vicdan hürriyeti bahşedilmesi (Balkan halkı ile orta ve doğu Avrupa milletlerinin Osmanlıyı kurtarıcı gibi karşılamasının bir sebebi budur) herhalde aynı şeyi isbatlamakta olsa gerektir.

Dinen Müslüman olan son imparatorluğumuzdaki bu tutum elbette o döneme mahsus bir yenilik değildi. İslâmî-Türk devletlerinde lâiklik uygulaması, 900 yıl önce Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile başlamıştı. Bilindiği üzere İslâmiyette devlet başkanı (halife) Peygamberimizin vekili olarak insanların dünya ve âhiret bütün işlerinin ilâhi kelâm (Kur'ân)'ın emir ve nehiyleri gereğince idaresinden sorumlu bulunuyordu. Türk hükümdarlarına ise, "kut" yolu ile, yalnız yeryüzündeki insanları yönetmek görevi verilmişti. İşte hâkimiyet konusundaki bu farklılık ilk olarak Büyük Selçuklu çağının başlangıç devresinde ortaya çıkmış, Türk hükümdarı yine Tanrı bağışı olan, dünyayı idare etme yetkisini muhafaza ederek din işlerini halifeye tahsis etmiştir. Selçuklu sultanları hürmette aslâ kusur etmedikleri halifeye muhterem bir vatandaş gözü ile bakıyorlar, hilâfet başkenti Bağdat'ı, sultanlığın bir şehri sayıyorlardı. Dünyevî iktidardan el çektirilen halife, devletin ayırdığı arazinin geliri ile geçinen en üst seviyede" din adamı hâline gelmişti. Devrin siyasî şartları dolayısıyla Halife El-Kaaim Biemrillah tarafından Bağdat'a davet edilen Sultan Tuğrul Bey'in, hilâfet sarayında, parlak bir törenle "Dünya hükümdarı" (Melik'ül-Maşrık ve'l-Magrip) ilân edilmesi (20 Ocak 1058) fiilî durumun hilâfetçe kabûl ve İslâm kamu hukukunca resmen tescil edilmesi demekti. Böylece, İslâm-Türk

devletlerinden başlayarak hilâfetin ilga edildiği 1924'e kadar devam eden bu değişiklik önce dışarıda bilgin W Barthold (1912, 1926)[94], sonra bizde Ziya Gökalp'in (1917) dikkatini çekmiştir[95] Bu kadar uzun zaman içinde halifelerle sultanlar arasında, din temsilcileriyle idareciler arasında, bazan acı sonuçlara varan iktidar mücadeleleri olmuşsa da Türk-İslâm siyasî kuruluşlarında lâiklik uygulaması temel prensip vasfını kaybetmiştir.

Tarih göstermiştir ki, büyük devletler büyük milletler tarafından kurulur; büyük adamları da büyük milletler yetiştirir. Ancak büyük adam bir mütefekkir, bir filozof, bir kâşif, veya bir din reformatörü, bir hukukçu, bir asker, bir siyasetçi vb. olabilir. Fakat bütün bu büyüklükleri kendi nefsinde toplamış tek bir adam bulmak fevkalâde zordur. Atatürk ise, öyle müstesna bir şahsiyettir ki, O'nun insanlığı her sahada en üstün biçimde temsil ettiği, tarafından milletin geleneklerinden kaynaklanan ihtiyaç ve özlemleri doğrultusunda gerçekleştirilen inkılâplardan bellidir ve Türk milletinin millî bünyesine fevkalâde uygun Atatürk inkılâplarının hiçbirinden -milletin hür ve müstakil devamı isteniyorsa- vazgeçmek mümkün değildir.

---

[94] Barthold, **Dersler**, s. 95, 98.

[95] K.N. Duru, s. 105.

## BİBLİYOGRAFYA


Altheim, F **Attila et les Huns**, Paris 1951.

Altheim, F., **Geschichte der Hunnen**, I, Berlin 1959.

Arsal, S.M., **Umumî Hukuk Tarihi**, İstanbul 1944.

Atatürk, Gazi M. Kemal, **Nutuk**, İlk orijinal baskı, Ankara 1927

**Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler** (Neşr: A. İnan), 1959.

**Atatürk Hakkında Konferanslar** (Müşterek), Ankara, 1946.

**Atatürkçülük I., Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, G.Kur.Başk. Yay 1982.

Barthold, W **Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler**, İstanbul 1927

Bayhakî, Ebû'l-Fazl, **Tarih-i Bayhakî**, Neşr. Gani-Fayyaz, Tahran 1324/1940.

Beşevliev, V **Die proto-bulgarischen Inschriften**, Berlin 1946.

Caferoğlu, A., **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul 1968.

Câhiz, Ebu Osman Amr/Türk. terc./, **Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, Ankara 1967

Chavannes, E., **Documents sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux**, Petersbourg 1903.

Christensen, A., **L'Iiran sous Sassanides**, Copenhague 1936 (1968, 2.bas).

Comnena, A., **Alexiad**, 2.bs, London 1967

Cuveyni, Ata Melik., **Tarih-i Cihanguşâ I,** 1912, **II**, 1916, GMS.

De Groot., **Die Hunnen der vorchristlichenzeit, I**, Berlin-Leipzig 1921.

Dunlop, D.M., **The History of the Jewish Khazars**, 2.bas., Princeton 1967.

Duru, K.N., **Ziya Gökalp**, İstanbul 1949.

Eberhard, W **Çin Tarihi**, Ankara 1947

Eberhard, W **Conquerors and Rulers**, Leiden 1952.

Eralp, H.V "Ahenk" **Felsefe Arkivi**, Sayı: 15, 1965.

Franke, O., **Geschichte des Chinscischen Reiches**, I (1930), II (1936), Berlin.

Giraud, R. **L'Empire des Turcs celestes,** Paris 1960.

Gökalp, Z., **Türkçülüğün Esasları,** 1. orjinal baskı, 1924.

Gökap, Z., "Örf nedir?", (H.Z. Ülken, **Ziya Gökalp**, İstanbul, tarihsiz, s. 118- 121.)

Grosset, R., **L'Empire des Steppes,** Paris 1941.

Hirth, F. **Ueber Wolga Hunnen und Hiung-nu**, Berlin (SPAW), II, 2, 1899.

İnan, A., "Göçebe Türk Boylarında Evlâtlık", **DTCF Dergisi**, VI, 3, 1948.

İnan, A., "XII.-XV Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe" **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı,** I, 1953.

İnan, Afet, **Medenî Bilgiler**, Ankara 1969.

İnan, Afet, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım** (1000 Temel Eser), İstanbul 1971.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar**, Ankara 1971.

Kafesoğlu,İ., **Türk Millî Kültürü**, İstanbul 1983

Kafesoğlu, İ., **Kutadgu-Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri,** İstanbul 1980.

Kafesoğlu, İ., **Eski Türk Dini.** İstanbul 1980[2].

Kurat, A.N., **Peçenek Tarihi**, İstanbul 1937

Kurat, A.N., **Rusya Tarihi**, Ankara 1948.

Köymen, M.A., Alp Arslan Zamanı, Türk Toplum Hayatı" **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, IV, 1972.

László, Gy., **Kovrat Kagan fiainaknak törtenetehez** (Bk. **Magyar Östördeneti Tanulmanyok**, Budapest 1977, s. 225-230)

Lengellé, M., **L'Esclavage / Que sais-je?/**, Paris 1967.

Ligeti, L., **Asya Hunları** (Bk. /Türkçe terc./ **Attila ve Hunları**, İstanbul 1962).

Liu Mau-tsai., **Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost- Türken,** Wiesbaden, I-II, 1958.

Mackerras, C., **The Uighur Empire 744-840,** Canberra 1968.

**A Magyarok Elödeiröl es a Honfoglalasroi** (kaynak kitabı), Budapest 1958.

**Oğuz Kagan Destanı** (Neşr. W Bang - R.R. Arat, 1935'den: M. Ergin, 1970/1000 Temel Eser/).

Onat, A., **Hsia Devleti** (Doçentlik tezi), Ankara 1977

**Orhun Kitabeleri** (Kül Tegin. Bilge Kagan, Tonyukuk), neşr ve bugünkü dilimize çeviren M. Ergin, **Orhun Âbideleri,** İstanbul 1970 (1000 Temel Eser).

Orkun, H.N., **Eski Türk Yazıtları, II,** İstanbul 1939.

Ögel, B., "İlk Töles Boyları", **Belleten,** Sayı: 48, Ankara 1948.

Ögel, B., **Türk Mitolojisi**, Ankara 1971.

Ross, E.D., **Tarikh-i Fakhurud'din Mubarakshah,** London 1927.

Radloff, W **Wörterbuch** II, The Haage, 1960².

Szasz,B. **A Hunok törtenete. Attila nagykiraly,** Budapest 1943.

Şenel, A., **Eski Yunan'da Siyasal Düşünüş**, Ankara 1968.

Şenel, A., **Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üzerine**, Ankara 1970.

**Tarih**, IV, 1931 (Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti = /sonraki TTK / tarafından hazırlanmıştır).

Vladimirtsov, B.Y., **Moğolların İçtimaî Teşkilâtı**, / Türk. terc./, Ankara 1944.

Yaltkaya, Ş., "Türklere Dair Arapça Şiirler", **Türkiyat Mecmuası,** XV, 1936, s. 307-326.

# II- ATATÜRK İLKELERİ

**Prof. Dr. Mehmet Saray**

## A- ATATÜRK'ÜN İNKILÂPÇILIK İLKESİ

### 1- Türk İnkılâbı Nedir?

Kurucu ve yapıcı bir zihniyetle modern cemiyet hayatımızda yeni ilerleme ve gelişmelere imkân hazırlama mânâsına kullanılan inkılâpçılık, Atatürk'ün diğer ilkelerini de içine alan umûmî ve ana ilke olarak kabul edilir. Atatürk, Cumhuriyetin ilk yıllarından vefatına kadar geçen zamanda milletin emellerini iyi teşhis ederek gerçekleştirdiği yeniliklerin bir ifadesi olan inkılâbı muhtelif zamanlarda fakat aşağı yukarı aynı mânâları ihtiva eder şekilde şöyle izah ve tarif etmişti:

"Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimenin ilk bakışta îma ettiği ihtilâl anlamından başka, ondan daha geniş bir değişikliği ifade etmektedir... Milletin varlığını devam ettirmesi için kişileri arasında düşündüğü ortak bağ, yüzyıllardan beri gelen şekil ve esasını değiştirmiş, yani millet, dinî ve mezhebî bağlantı yerine, Türk milliyeti bağıyla kişilerini toplamıştır.

Millet, milletlerarası genel mücadele sahasında hayat sebebi ve kuvvet sebebi olacak ilim ve vasıtanın ancak çağdaş medeniyette bulunabileceğini, değişmez bir gerçeğin ifadesi olan bir prensip olarak kabul etmiştir.

Sonuç olarak millet; saydığım değişiklik ve inkılâpların tabiî ve zorunlu gereği olarak, toplum idaresinin ve bütün kanunlarının ancak dünyaya

ait ihtiyaçlardan doğmuş ve ihtiyacın değişme ve gelişmesi ile devamlı olarak değişme ve gelişmesi esas olan dünyaya ait bir zihniyeti, hayatı boyunca devam edecek bir idare saymıştır.

Büyük milletimizin hayatının devamında meydana getirdiği bu değişiklikler, herhangi bir ihtilâlden çok fazla, çok yüksek olan en büyük inkılâplardandır" [1]

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün mânâ ve görünüşü ile uygar bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın temel prensibi budur"[2]

"Türk inkılâbı kurucudur, yüksek bir insanî ülkü ile birleşmiş vatanseverlik eseridir. Çocuklarına bütün güzellikleri ve bütün büyüklükleri görmek ve aynı zamanda büyük sefaletlere acımak sanatını öğretmektedir.

Bu inkılâbın hararetli ve imanlı bir yapıcısı sıfatıyla dünyaya açık yürekle, hülâsa ve dostlukla bakıyorum"[3].

"Türkiye'de doğan inkılâp güneşi yükselerek hararetini neşrettikçe, Türk milletinin kalbi büsbütün dünyanın büyük ve takdire şayan eserlerine karşı sıcak bir muhabbetle dolmuş, bütün terakki umdelerini tamamıyla benimsemiştir"[4].

Ona göre Türk İnkılâbı, "Türk milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medenî icaplara göre ilerlemesini temin edecek, yeni müesseseleri koymuş olmaktır[5].

---

[1] **Atatürkçülük (Birinci Kitap)**, M.E.B. Basımevi, İstanbul 1988, s. 113-115.

[2] A.g.e., s. 115.

[3] **Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1982, s. 62.

[4] N. Arsan, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, (1917-1938)**, Ankara 1964, s. 560.

[5] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, İstanbul 1971, s. 35.

İnkılâpçılık prensibinin Cumhuriyetimizin ilk devirlerinde birtakım kökten değişiklikler sebebi ile Türk milletinin geleceği için bir yol göstereci prensip olduğunu söyleyen Atatürk, "Bu koyduğumuz prensipler, bugünün icaplarına göre milletimizin medeniyet yolunda gelişmesi için faydalı bulduklarımızdır. Ancak, sosyal bünye daima gelişen ve tekâmüle yönelmesi zarûri olan bir durumdadır. İlim ve teknik ise her an yeniliklere, icatlara açıktır. İşte bu durum karşısında insanların istek ve ihtiyaçları, hem maddî, hem manevî sahada daima çoğalan bir şekilde gelişir.

Tarihin seyri içinde hiç bir prensip doğmatik bünyesini muhafaza edemez. Onun için Türk milleti yaşadığı çağın medeniyet seviyesinin icaplarını yerine getirmek mecburiyetindedir.

Bu inkılâpçılık prensibine bağlı oldukça Türk topluluğu medeniyet âleminde geri kalmama yolunu bulacaktır. Ancak bunda da daima gözönünde tutulacak nokta, millî bütünlüğümüzü ve millî menfaatimizi en titiz bir itina ile muhafazadır" diyerek meseleyi hiç bir kimsenin yanlış tefsirine imkân bırakmadan açıklamıştır[6]

Atatürk'ün yaptığı inkılâplar, ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde yer verilip bundan sonraki bölümlerde izah edilecektir. İlkeler dâhilinde ele alınamayan inkılâplardan kıyafet, harf ve millî eğitim ile ilgili olanları ise önemine binaen aşağıda etraflıca açıklanacaktır.

### 2- Harf İnkılâbı

Harf inkılâbı, Atatürk inkılâplarının en önemlilerinden birini teşkil eder. Atatürk, 1 Kasım 1928'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü dönem ikinci toplanma yılını açış konuşmasında harf inkılâbı vesilesi ile şunları söylemiştir:

"Aziz Arkadaşlarım; her şeyden evvel her inkışafın ilk yapıtaşı olan

---

[6] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, s. 122.

meseleye temas etmek isterim. Her vasıtadan evvel büyük Türk milletine onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma-yazma anahtarı vermek lâzımdır. Büyük Türk milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma-yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir. Basit bir tecrübe Lâtin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup, yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır.

Büyük Milllet Meclisi'nin kararıyla Türk harflerinin kat'iyet ve kanuniyet kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır.

Milletler ailesine münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız ebedî Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima kalacaktır.

Efendiler! Türk harflerinin kabûlüyle hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlâtlarına mühim bir vazife düşüyor; bu vazife, milletimizin kâmilen okuyup, yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz hususî ve umumî hayatımızda rast geldiğimiz okuma-yazma bilmeyen kadın, erkek, her vatandaşımıza öğretmek için büyük istek göstermeliyiz, bu milletin asırlardan beri hallolunamıyan bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakiyet güneşidir. Hiçbir muzafferiyetin hatlarıyla kıyas kabul etmeyen bu muvaffakiyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade öğretmenliğin verdiği gönül huzuru bizi tatmin etmiştir.

Aziz Arkadaşlarım; yüksek edebî yadigârınızla büyük Türk milleti

yeni bir nûr âlemine girecektir"[7]

Atatürk, bir hafta sonra, 8 Kasım 1928'de İstanbul'da harf inkılâbı hakkında ikinci konuşmasını yapar. Konuşmaya başlamadan önce elindeki küçük notları orada bulunanlardan bir gence veren Atatürk, notların okunmasını istemiştir. Gencin denemesinden sonra notları geri alan Atatürk, orada bulunanlara şunları söylemiştir:

"Vatandaşlarım, bu notlarım asıl hakiki Türk kelimeleri, Türk harfleriyle yazılmıştır. Kardeşiniz bunu derhal okumaya teşebbüs etti, biraz çalıştıktan sonra birden bire okuyamadı. Şüphesiz okuyabilir. İsterim ki, bunu hepiniz beş, on gün içinde öğrenesiniz.

Arkadaşlar! bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığınız âsarına (belirtilerine) yakın zamanda bütün kainat şahid olacaktır. Buna kat'iyetle eminim.

Yeni Türk alfabesiyle yazdığım bu notları bir arkadaşa okutacağım dinleyiniz.

(Atatürk notlarını Bolu Meb'usu Falih Rıfkı'ya vererek okuttu):

İstanbul halkının bu geceki toplantısına beni iştirâk ettirdiğiniz için çok teşekkür ederim. Her zaman, her yerde olduğu gibi, bu gece burada da halk ile karşı karşıya geldiğim anda, büyük, azametli bir kuvvetin tesiri altında kaldığımı duydum.

Bu kuvvet nedir?

Türk harflerinin, Türk içtimaî heyetini teşkil eden yüksek insanların,

---

**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, s. 345-346.

kalb membalarından yükselen hislerin, arzuların, heyecanların, kasdların, bir noktada, bir hedefte, bir gayede birleşmesidir.

Bu kuvvetin bu kadar umûmileşmesi, onun çok temiz, çok asil olması ile mümkündür. Bu benim ve bütün dünyanın gördüğü kuvvet, muhakkak en yüksek vasıflarla seçkinleşmiştir.

Bir millet, bu mahiyette bir kuvvet ve hayatiyet gösterdiği zaman, o milletin beşer tarihinde yepyeni bir safha açmakta olduğuna şüphe etmemelidir"

(Bu sözlerinden sonra halk arasından bir zatın Reisicumhura heyecanlı bir sesle hitap etmesi üzerine Atatürk yeniden söz alarak şunları söylemiştir.):

"Vatandaşlar, Arkadaşlar!

Çok söz bir şey için söylenir: Hakikatı anlamayanları hakikate getirmek için Ben bu devirleri geçirdim.

Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Artık benim için, hepiniz için çok şey söylemeye ihtiyaç kalmadı, kanaatindeyim. Bundan sonra bizim için faaliyet, hareket ve yürümek lâzımdır. Çok işler yapılmıştır, amma bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lâkin çok lüzumlu bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabucak öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir toplumun yüzde onu, okuma-yazma bilir, yüzde sekseni, bilmez nevindendir. Bundan insan olanlar utanmak lâzımdır.

Bu millet, utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma-yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin

hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız Hataları düzelteceğiz. Hataların düzeltilmesinde bütün vatandaşların katkılarını isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyet-i içtimaiyesi yeni harfleri öğrenecektir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün medeniyet dünyasının yanında olduğunu gösterecektir"[8].

### Unutulan Bir Nokta

Atatürk, İnkılâplarını yapmadan önce halkın temayülünü tesbit eden ve o temayüle göre de yapmayı düşündüğü yenilikleri halka izah ve kabûl ettiren hakiki bir inkılâpçı idi. Bu yüzden O'nun yaptığı her inkılâp, halk tarafından gayet hararetle benimsenmişti. Harf inkılâbı da böyle olmuştu. Ne var ki, harf inkılâbı yapıldıktan sonra, o günlerin elverişsiz şartları ile kültür işlerimizle vazifeli kişilerin umursamazlığı yüzünden, daha önce yazılmış olan ve kültürümüzü güzel bir şekilde ortaya koyan eserler yeni harflere çevirtilip basılamamıştır. Bunun neticesi olarak cemiyetimizde ve yeni yetişen nesiller arasında bir kültür kopukluğu olmuş ve bu boşluk da Türkiye'de yabancı ideolojilerin yayılmasına imkân hazırlamıştır. Bu ise, millî birliğimizin temel unsurlarından biri olan millî kültürümüzün yara almasına ve dolayısıyla millî birlik ve bütünlüğümüzü tehdit edici gelişmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

### 3- Atatürk, Kıyafet İnkılâbı ve Kadınlarımız

Kıyafet inkılâbı, Atatürk'ün gerçekleştirdiği önemli inkılâplardan biri olmuştur. O, bu inkılâbı, 28 Ağustos 1925'de İnebolu Türk Ocağı'nda yaptığı konuşma ile millete şöyle açıklıyordu:

"Ey memleketini seven, memleketi ve milleti için hayatını fedadan çekinmemiş bulunan kıymetli vatandaşlar! Hep beraber bütün cihana açık bir şekilde ifade edelim ki, yapılan inkılâpların şuurlu kahramanı olan bu millet,

---

[8] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s. 254-56.

medeniyet güneşinin bütün hararetini almıştır. Şüphe etmeye mahal var mıdır ki, bu hareketin iyi sonuçları elbette emrivâki halinde feyizli olarak fışkırmaktadır. Muhterem arkadaşlar, gerçi çok kısa zamanda seri ve kesif denilecek kadar siyasî, idarî, sosyal inkılâplar yaptık. Bu yaptıklarımızın sür'at ve yoğunluğundan ancak memnuniyetle ve bahtiyarlıkla bahsolunabilir. Çünkü bu böyle olmasaydı, kurtuluş ihtimali tehlikeye düşebilirdi. Emniyet etmek muvafıktır ki ve böyle yapmak zarureti olduğu içindir ki, böyle yaptık.

Efendiler, Türkiye Cumhuriyeti'ni tesis eden Türk halkı medenîdir. Tarihte medenîdir, hakikatte medenîdir. Fakat ben, sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi medenîyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyetiyle medenî olduğunu isbat etmek ve göstermek mecburiyetindedir. Medenîyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı aile hayatıyla, yaşayış tarzıyla medenî olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Sonuç olarak medenîyim diyen Türkiye'nin hakikaten medenî olan halkı başından aşağıya dış görünüşüyle bile medenî ve olgun insanlar olduğunu fiilen göstermeye mecburdurlar. Bu son sözlerimi, açık ifade etmeliyim ki, bütün memleket ve cihan ne demek istediğimi kolayca anlasın. Bu izahatımı heyet-i âliyenize, heyet-i umûmiyyenize bir sualle tevcih etmek istiyorum, soruyorum:

Bizim kıyafetimiz millî midir? (Hayır sadaları)

Bizim kıyafetimiz medenî ve beynelmilel midir? (Hayır, hayır sadaları)

Size iştirak ediyorum. Tâbirimi mazur görünüz. Altı kaval, üstü şeşhane diye ifade olunabilecek bir kıyafet, ne millîdir ve ne de beynelmileldir. O halde kıyafetsiz bir millet olur mu arkadaşlar? Böyle tasvif olunmaya razı mısınız arkadaşlar? (Hayır, hayır kat'iyen sesleri). Çok kıymetli bir cevheri çamurla sıvayarak dünyaya göstermekte mânâ var mıdır? Ve bu çamurun içinde cevher gizlidir, fakat anlayamıyorsunuz demek isabetli

mıdır? Cevheri gösterebilmek için çamura atmak elzemdir; tabiidir. Cevheri muhafaza için bir mahfaza yapmak lâzımsa onu altından veya plâtinden yapmak icap etmez mi? Bu kadar açık hakikat karşısında teredüt caiz midir? Bizi tereddüde sevkedenler varsa onların ahmaklık ve budalalığına hükmetmekte hâlâ mı tereddüd edeceğiz? Arkadaşlar, Turan kıyafetini araştırıp ihya eylemeye gerek yoktur. Medeni ve beynelmilel kıyafet bizim için çok cevherli, milletimiz için lâyık bir kıyafettir. Onu giyineceğiz. Ayakta iskarpın veya fotin, bacakta pantalon, yelek, gömlek, kıravat, yakalık, caket ve bittabi bunların tamamlayıcısı olmak üzere başta siper-i şemsli serpuş (güneşten korumalı şapka), bunu açık söylemek isterim. Bu serpuşun ismine şapka denir. Rodingot gibi, bonjur gibi, smokin gibi, frak gibi... İşte şapkamız diyenler vardır. Onlara diyeyim ki çok gafilsiniz ve çok cahilsiniz ve onlara sormak isterim:

Yunan serpuşu olan fesi giymek caiz olur da, şapkayı giymek neden olmaz ve yine onlara, bütün millete hatırlatmak isterim ki, Bizans papazlarının ve Yahudi hahamlarının hususî giyimi olan cübbeyi ne vakit, ne için ve nasıl giydiler? Bu nokta-i nazara ait beyanatımı bitirmezden evvel birkaç kelime daha söylemek isterim.

Efendiler, içtimai hayatın başlangıcı, aile hayatıdır. Aile izaha hacet yoktur ki, kadın ve erkekten mürekkeptir. Kadınlarımız hakkında, erkekler hakkında söz söylediğim kadar fazla izahatta bulunmayacağım. Bu mevcudiyet-i ulviyeyi bilhassa huzurlarında müsamaha ile geçemem. Müsaade buyurulursa bir iki kelime söyleyeceğim ve siz söylemek istediğimi kolayca anlayacaksınız. Seyahatim esnasında köylerde değil, bilhassa kasaba ve şehirlerde kadın arkadaşlarımızın yüzlerini ve gözlerini çok kesif ve itina ile kapatmakta olduklarını gördüm. Bilhassa bu sıcak mevsimde bu tarz kendileri için mutlaka azap ve ızdırap sebebi olduğunu tahmin ediyorum. Erkek arkadaşlar, bu biraz da bizim hodbinliğimizin eseridir. Çok afif ve dikkatli olduğumuzun icabıdır, fakat muhterem arkadaşlar, kadınlarımız da

bizim gibi anlayan ve düşünen insanlardır. Onlara mukaddesat-ı ahlâkıyyeyi telkin etmek, millî ahlâkımızı anlatmak ve onların dimağını nur ile, nezahetle techiz etmek esası üzerinde bulunduktan sonra fazla hodbinliğe lüzum kalmaz. Onlar yüzlerini cihana göstersinler. Ve gözleriyle cihanı dikkatle görebilsinler. Bunda korkulacak bir şey yoktur.

Arkadaşlar, suret-i mütahakkıkada [kesinlikle] telaffuz ediyorum. Korkmayınız bu gidiş zarûridir. Bu zaruret bizi yüksek ve mühim bir neticeye ulaştırıyor. İsterseniz bildireyim ki, bu kadar yüksek ve mühim bir neticeye varmak için lâzım gelirse. bazı kurbanlar da verelim. Bunun ehemmiyeti yoktur. Mühim olarak şunu ihtar ederim ki. bu halin muhafazasında taannüt ve taassup, hepimizi her an kurban koyun olmak istidadından kurtaramaz... Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir. Ve o, gafil ve itaatsizler hakkında çok acımasızdır"[9]

Atatürk, yukarıdaki açıklamalarına iki gün sonra, yâni 30 Ağustos 1925'de Kastamonu'da şöyle devam etmiştir:

"İnebolu'da ve diğer bazı yerlerde söyledim. Bugünün meselesi gibi mütalâa edileceğinden burada da bahsetmek isterim. Her milletin olduğu gibi bizim de millî bir kıyafetimiz varmış, fakat inkâr edemeyeceğimiz bir husus var ki, taşıdığımız kıyafet o değildir. Hatta millî kıyafetimizin ne olduğunu bilenler içimizde azdır bile. Meselâ, karşımda kalabalığın içinde bir zat görüyorum. (Eliyle işaret ederek) Başında fes, fesin üstünde bir yeşil sarık, sırtında bir mintan, onun üstünde benim sırtımdaki gibi bir ceket, daha alt tarafını göremiyorum. Şimdi bu kıyafet nedir? Medeni bir insan bu alel acayip kıyafete girip, dünyayı kendine güldürür mü? (Evet güldürür sadaları)"[10].

Atatürk kıyafet hakkında geniş izahat ve malûmat vererek devletin, bütün milletin kıyafetini tashih edeceğini bildirmiş ve sözlerine şöyle devam

---

[9] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s. 210-214.

[10] **A.g.e., II**. s. 219.

etmiştir: "Fen sıhhat nokta-ı nazarından, ameli olmak itibariyle her nokta-ı nazardan tecrübe edilmiş medenî kıyafet iktisa edilecektir... Adam olduğumuzu, medenî insan olduğumuzu isbat ve izah için icap edeni yapmaktan çekinmeyeceğiz.

"Bazı yerlerde kadınlar görüyorum ki, başına bir bez veya bir peştemal veya buna mümasil birşeyler atarak yüzünü, gözünü gizler ve yanından geçen erkeklere karşı ya arkasını çevirir veya yere oturarak yumulur. Bu tavrın mânâ ve medlulü nedir? Efendiler, medenî bir millet anası, millet kızı bu garip şekle, bu vahşi vaziyete girer mi? Bu hal milleti çok gülünç gösteren manzaradır. Derhal tashihi lâzımdır"[11].

Atatürk, Konya'da Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti'nin bir toplantısında kadınlara hitaben yaptığı bir konuşmada, Anadolu Türk kadının, bütün asalet ve çalışkanlığına rağmen, yabancılar tarafından nasıl yanlış tanınıp değerlendirildiğini, bunun ise büyük haksızlık olduğunu söyleyerek Türk kadını hakkındaki düşüncelerini şöyle dile getirmiştir:

"Hanımlar, Efendiler;

Bu son senelerin inkılâp hayatında, hummalı fedakârlıklarla yüklü mücadele hayatında, milleti ölümden kurtaracak halâsa ve istiklâle götüren azm ve faaliyet hayatında milletin her ferdinin mesaisi, gayreti, himmeti, fedakârlığı rol oynamıştır... Bu meyanda en ziyade şükranla hatırlanan ve daima şükran ile tekrar edilmek lâzım gelen bir himmet vardır ki, o da Anadolu kadınının ibraz etmiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok kıymetli fedakârlıktır. Dünyanın hiç bir yerinde, hiç bir milletinde, Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesaisi zikretmek imkânı yoktur ve dünyada hiç bir milletin kadını "Ben Anadolu kadınından daha çok çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim" diyemez.

---

[11] **A.g.e., II**, s. 220.

Hanımlar, Efendiler;

Kadınlarımız haddi zatında toplum hayatında hayatında erkeklerimizle her vakit yanyana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamanlardan beri kadınlarımız erkeklerle başbaşa, mücadele hayatında, ziraat hayatında, kazançta, erkeklerimizden yarım hatve (adım) geri kalmayarak yürüdüler. Belki erkeklerimiz memleketi istilâ eden düşmana karşı süngüleriyle, düşmanın süngülerine göğüslerini germekle düşman karşısında isbat-ı vücut ettiler. Fakat erkeklerimizin teşkil ettiği ordunun hayat menbalarını kadınlarımız işletmiştir. Memleketin esbâb-ı mevcudiyetini hazırlayan kadınlarımız olmuş ve kadınlarımız olmaktadır. Kimse inkâr edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin kabiliyet-i hayatiyesini tutan hep kadınlarımızdır. Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulâtı pazara götürerek paraya kalbeden (çeviren), aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağında yavrusuyla, yağmur demeyip, çamur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakâr, o ilâhi Anadolu kadınları olmuştur. Binaenaleyh hepimiz bu büyük ruhlu ve duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle ebediyen tâziz ve takdis edelim.

Fakat muhterem hanımlar ve muhterem beyler, cümlenizce malûmdur ki, kadınlarımızın bu kadar fedakârlığına, kadınlarımızın bu kadar hizmetine, erkeklerden hiç bir yerde geri kalmayan bu kadar ehliyetlerine rağmen düşmanlarımız ve Türk kadının ruhunu bilmeyen sathi nazarlar kadınlarımıza bâzı isnadatta bulunmaktadırlar. Kadınlarımızın hayatta atılane yaşadıklarını, ilim ile, irfan ile münasebetleri bulunmadığını, medenî hayatla ve içtimaî (sosyal) hayatla alâkadar olmadıklarını, kadınlarımızın herşeyden mahrum kaldıklarını, onların Türk erkekleri tarafından, hayattan, dünyadan, insanlıktan, kâr ve zarardan uzak tutulduğunu söyleyenler vardır. Fakat, hakikat-ı hâl böyle midir? Şüphesiz ki, Türk kadınını bu surette görmek, Türk

kadınını görmemektir. Ecnebilerin ve bizi düşman nazariyle görenlerin târif ve tasvir ettikleri kadınlar, bu vatanın asıl kadını, Anadolu'nun asıl Türk kadını değildir. Öyle kadınlar bizim asıl hayatımızda ve asıl memleketimizde yoktur. Türk kadınını yanlış görüp, yanlış anlatanlar, bilhassa büyük şehirlerimizde, müterakki, medenî zannedilen yerlerde, bazı Türk hanımlarının dış görünümlerine bakarak aldanıyorlar. O kadınların dış görünüşlerini aleyhimizdeki suitefsirlere müsait bir zemin olarak alıyorlar. Milletin umumî hayatına nisbetle pek mahdut ve nâçiz olan o kadınları, onların dış görünüşten çıkardıkları mânâyı bütün Türk kadınlığına teşmil ediyorlar. İşte ilk düzeltilmesi gereken hata ve ilk ilân edilecek hakikat buradadır. Dış görünümleriyle düşmanlarımıza ve bilhassa içimizdeki kötülük isteyenlere bilerek ve daha ziyade bilmeyerek haklı bir yalan sermaye veren manzaralara, hepiniz biliyorsunuz ve herkes biliyor ki, en ziyâde memleketimizin en büyük şehri olan, asırlarca devletin payitahtı ve hilâfet merkezi olan İstanbul'da tesadüf ediliyor. Düşmanlarımız bu manzaradaki kadınlardan aldıkları intibaat ile acı hükümler veriyor ve diyorlar ki: Türkiye mütemeddin (medenî) bir millet olamaz, çünkü Türkiye halkı iki parçadan mürekkeptir. Kadın ve erkek diye iki kısıma ayrılmıştır, halbuki bu heyet-i içtimaiyye aynı gayeye bütün kadınları ve erkekleriyle beraber yürümezse terakki ve temmeddün etmesine imkân-ı fenni ve ihtimal-i ilmi yoktur.

Muhterem hanımlar, düşmanlarımızı aldatan bu dış görünüş bilhassa kadınlarımızın şeklinden, giyinme tarzından ve örtünmesinden neşet ediyor. Onların aldanmalarına sebep olan diğer bir nokta da ecnebilerle temas edebilecek mevkide bulunan kadınlarımızın tavır ve harekâtımızın timsalı olmayıp, belki Avrupa tavır ve harekâtının, millî tavır ve harekâtının mukallidi olarak görülmesidir. Filhakika memleketimizin bazı yerlerinde, en ziyâde büyük şehirlerinde, giyinme tarzımız, kıyafetimiz bizim olmaktan çıkmıştır. Şehirlerdeki kadınlarımızın giyinme tarzı ve örtünmede iki şekil tecelli ediyor: ya ifrat, ya tefrit görülüyor. Yâni ya ne olduğu bilinemeyen, çok

kapalı, çok karanlık bir şekl-i hârici gösteren bir kıyafet, veyahut Avrupa'nın en serbest balolarında bile dış kıyafet olarak arzedilemeyecek kadar açık bir giyinme. Bunun her ikisi de şeriatın tavsiyesi, dinin emri haricindedir. Bizim dinimiz, kadını o tefritten de, bu ifrattan da tenzih eder.

O şekiller dinimizin gereği değil, muhalifidir. Dinimizin tavsiye ettiği örtünme hem hayata, hem fazilete uygundur. Kadınlarımız şeriatın tavsiyesi, dinin emri mucibince örtünselerdi ne o kadar kapanacaklar, ne o kadar açılacaklardı. Dine göre örtünme kadınlar için zorluk yaratmayacak, kadınların sosyal hayatta, ekonomik hayatta, günlük hayatta, ilim hayatında erkeklerle birlikte çalışmasına engel olmayacak şekilde basit olmalıdır. Bu basit şekil toplumumuzun ahlâk ve terbiyesine aykırı değildir.

Giyinme tarzımızı ifrata vardıranlar, kıyafetlerinde aynen Avrupa kadınını taklit edenler düşünmelidir ki, her milletin kendine mahsus an'anesi, kendine mahsus âdetleri, kendine göre millî hususiyetleri vardır. Hiç bir millet aynen, diğer bir milletin mukallidi (taklitçisi) olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin ayni olabilir, ne de kendi milliyeti dâhilinde kalabilir. Bunun neticesi şüphesiz ki hüsrandır.

Bizim örtünme meselesinde dikkate alacağımız şey bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan hayatın icaplarını düşünmektir. Örtünmedeki ifrat ve tefritten kurtulmakla bu iki ihtiyacı da temin etmiş olacağız. Giyinme tarzımızda milletin ruhi ihtiyacını tatmin için, İslâm ve Türk hayatını ibtidadan (başlangıçtan) bugüne kadar lâyıkıyla tedkik ve etraflıca açıklamak lâzımdır. Bunu yaparsak görürüz ki, şimdiki giyinme tarzımız ve kıyafetimiz onlardan başkadır, lâkin onlardan daha iyidir diyemeyiz. Bizim kadın hayatımızda, kadının giyinme tarzında yenilik yapmak meselesi mevzuubahs değildir. Milletimize bu hususta yeni şeyleri bellettirmek mecburiyeti karşısında değiliz. Belki ancak dinimizde, milliyetimizde, tarihimizde zaten mevcut olan ve rağbet gören âdetlere yeni bir nizam vermek mevzuubahs

olabilir. Biz başlı başımıza ferden her türlü şekilleri tatbik edebilir, kendi mevkimize, kendi arzumuza, kendi terbiye ve seviyemize göre istediğimiz kıyafeti ihtiyar eyliyebiliriz. Ancak bütün milletin şâyan-ı kabûl göreceği şekilleri, bütün milletin hayatında tatbik kabiliyeti olan kıyafetleri herhalde umûmî teamülde aramak ve o şekillerin muvaffakiyetini umumî teamüle tevafukta (uygunlukta) görmek lâzımdır. Bâzı milletlerin zevk âlemlerini memleketimizde tatbike kalkmak bittabi hatâdır. Bu yol toplum hayatımızı feyz ve fazilete ulaştırmaz.

Daha esenlikle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz yol vardır. Büyük Türk kadınını çalışmamıza ortak yapmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınını ilmi, ahlâki, sosyal, iktisadî hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve destekleyicisi yapmak yoludur. Eğer kadınlarımız şer'in tavsiye, dinin emrettiği bir kıyafetle, faziletin icabettirdiği hareket tavrıyla içimizde bulunur; milletin ilim, sanat, sosyal hareketlerine iştirak ederse bu hali, emin olunuz, milletin en mutaassıbı dahi takdirden nefsini men edemez. Bilâkis o hain aleyhinde söylenecek sözlere karşı, belki onun müteşebbislerinden daha fazla, müdafii olur.

Benimle temas eden bazı ecnebi muhabirleri bilhassa bir İngiliz muhabiresi, ismini hatırıma getiremedim, bir sıra makaleler yazmış. Bu makalelerin birinde tesadüf etmiştim, diyor ki: Mustafa Kemal Paşa ve refikası memlekette çok teceddüdatta (yeniliklerde) bulunabilirler, birçok yenilikler yapabilirler, pek çok şeyleri değiştirebilirler; lâkin yalnız birşey yapamazlar, o da kadınların giyimne tarzını değiştirmektir.

Bu İngiliz muhabiresi bundan bahsettiği zaman hep İstanbul'da gördüğü bazı hanımların fazla müsamahalı kıyafetlerini düşünüyordu. Nitekim makalesinin müteakip kısımlarında bu hususu izah ediyor ve diyor ki: çünkü o hanımlar o kadar şık, o kadar zarif, o kadar incedirler ki, bütün Avrupa kadınları onları kendilerine model ittihaz etseler lâyıktır!

İşte bu ecnebi muhabiresinin bu şahadetinden de anlaşılıyor ki bizim kadınlarımız, bazı yerlerde, Avrupa kadınlarını bile gıptaya sevkedecek kadar ilerlemişlerdir ve eğer kadınlarımız yalnız bu ciheti düşünür ve yalnız şıklıkta, zerafette Avrupa kadınlarını bile geçmeyi hedef olarak görürse kadınlık hayatında, dolayısıyla bütün milletin hayatında varmak istediğimiz mes'ud inkılâba vasıl olmakta kolayca başarılı olamayız. Örtünme meselesinde kolayca, emniyetle yürüyebilmek, dinin eski millî an'anenin, akıl ve mantığın, ahlâk ve faziletin emrettiği tabii şekli ve basit şekli kabul etmektir. Şer'i mübinimizin tarif ettiği şekilde istifade ve onu hayatımıza tatbik etmek maksada ulaşmak için kâfidir.

Kadınlarımızın her millette olduğu gibi, bizim milletimiz için de ne kadar yüksek ehemmiyeti olduğunu söylemeye lüzum yoktur. Bizim milletimizde kadın eskiden bu ehemmiyeti hakikaten en ûlvi derecede ihraz eylemiştir. Büyük atalarımız ve onların anaları, tarihin, vukuatın şahadetiyle sabittir ki, cidden yüksek faziletler göstermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o faziletlerin en büyüğü ve en ehemmiyetlisi kıymetli evlâtlar yetiştirmeleriydi. Hakikaten Türk milletinin bütün cihanda, yalnız Asya'da değil Avrupa'da dahi azim satvetler göstermiş olması, tantanalı harekât icra eylemiş bulunması, hep öyle kıymetli ataların faziletli evlâtlar yetiştirmesi ve daha beşikten çocuklarının ruhuna mertlik ve fazilet telkin eylemesi sayesinde idi. Şunu söylemek istiyorum ki, kadınlarımızın vazife-i umumiyede uhdelerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletkâr bir vazifeleri de iyi valide olmaktır. Zaman ilerledikçe, ilim terakki ettikçe, medeniyet dev adımlarıyla yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü icabatına göre evlât yetiştirmenin müşkülâtını biliyoruz. Anaların bugünkü evlâtlarına vereceği terbiye eski devirlerdeki gibi basit değildir. Bugünün anaları için gerekli vasıfları haiz evlât yetiştirmek, evlâtlarını bugünkü hayat için faal bir uzuv haline koymak, pek çok yüksek vasıfların hamili olmaya mütevakkıftır. Binaenaleyh kadınlarımız hatta erkeklerden daha çok münevver, daha çok feyizli, daha fazla bilgili olmaya

mecburdurlar. Eğer hakikaten milletin anası olmak istiyorlarsa böyle olmalıdır.

Çok büyük şükranla görüyoruz ve görmekteyiz ki, her yerde hanımlarımız erkeklerle fikir ve nur yolunda müsabaka edercesine yürüyorlar. Yine şükranla ifade etmek lâzımdır ki, hiçbir yerde kadın ve erkek seviyesi arasında bir teadül görmekteyim. Bu hal şayan-ı iftihardır. Kadınlarımız, daha namüsait şeriat altında erkeklerden geri kalmayış ve belki aynı şeriat altında erkeklerden geri kalmayışı ve belki aynı şeriat altında erkeklerden ileri gidişi mucib-i mefharettir. Lâkin kadınlarımız bununla mağrur olmalı değil, bilhassa münevver hanımlarımız ecânibin, düşmanların ve içimizdeki bedhâhanın kendilerine atf ve isnad etmek istedikleri gayr-i vaki ve gayr-i muhik noksanların hakikaten gayr-i varit ve gayr-i muhik olduğunu göstermek mecburiyetindedirler. Bunu fiilen, maddeten, telebbüsleriyle tavr-ı hareketleriyle, her şeyleriyle izhar ve isbat eylemelidirler"[12].

Atatürk, bir vesile ile kendisine "Türk kadını nasıl olmalıdır?" diye sorulduğunda şu cevabı vermiştir: "Türk kadını dünyanın en münevver, en faziletkâr ve en ağır, vakur bir kadın olmalıdır. Türk kadınının vazifesi, Türk'ü zihniyetiyle, bazusıyla, azmıyla muhafaza ve müdafaaya kadir nesiller yetiştirmektir. Milletin menbaı, toplum hayatının esası olan kadın, ancak faziletkâr olursa vazifesini ifa edebilir. Her halde kadın çok yüksek olmalıdır. Burada fikret merhumun cümlece mâlûm sözünü hatırlatırım

"Elbette sefil olursa kadın alçalır beşer"[13].

**Özet**

Atatürk'ün, örtünme ile ilgili görüşlerini şu iki paragrafta özetlemek

---

[12] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s. 148-153.

[13] **A.g.e, II**, s. 234-235.

mümkündür. "Din gereği olan örtünmek, kısaca açıklamak gerekirse, denebilir ki, kadınlara külfet yaratmayacak ve terbiyeye aykırı olmayacak şekilde basit olmalıdır. Örtünme şekli kadını hayatından, varlığından ayıracak bir şekilde olmamalıdır"

"Dini örtünme kadınlar için zorluk yaratmayacak, kadınların sosyal hayatta, ekonomik hayatta, günlük hayatta, ilim hayatında erkeklerle birlikte çalışmasına engel olmayacak şekilde basit olmalıdır. Bu basit şekil toplumumuzun ahlâk ve terbiyesine aykırı değildir" [14].

**Müellife göre,**

Sevgili Gençler,

Demokrat ve lâik bir cumhuriyette devlet lâik'tir, kişiler ve toplum değil. Yasalarla konumu ve muhtevası tespit edilen devlet, sınırları içinde yaşayan herkesin devletidir. Lâik devletin yasalarına uymak ve uygulamak hepimizin vazifesidir. Okulların ve devlet dairelerinin işleyiş ve idare şekli yasalara ve tüzüklere göre tanzim edilmiştir. Bu yasalara, yeni bir değişiklik yapılana kadar, uymak hepimizin vazifesidir. Okul ve devlet dairelerinin dışında fertler din ve inançlarının gereğini istedikleri şekilde yapabilirler. Buna hiç kimse karışmadığı gibi, karışması da mümkün değildir. Örtünme konusu başta olmak üzere, dinî konuları böyle anlamak ve bunları devlet işleriyle karıştırmamak gerekir.

**4- Hukuk İnkılâbı:**
**Medenî Kanunun Kabulü ve Kadın Hakları**

Atatürk, Türkiye'de kurulacak demokratik sistemin, kadın erkek eşitliğine dayanması, bunun için de kadın hakları konusunun halledilmesi

---

[14] **Atatürkçülük**, s. 337

gerektiğini düşünüyordu. Son asırlarda Türk kadını eski konumunu kaybetmiş ve adeta esir durumuna düşmüştü. İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulü ile Türk kadını en gelişmiş ülkelerin kadınları kadar haklara sahip oldu. Bu da göstermektedir ki, Atatürk'ün kadın hakları anlayışı bugünkü medenî dünyanın kadın hakları çizgisinde olmuştur. Toplumların sosyal yapılarındaki sağlamlığın temelini o toplum kadınının iyi eğitilmesi ile yapılabildiğini gören Atatürk, Türk toplumu için de aynı düşünceleri gerçekliştirmek maksadıyla harekete geçer. 1925'de Kastamonu'da yaptığı açıklamada şöyle der: "Toplumu kalkındırmak istiyorsanız bunun bir tek emin yolu vardır. O da Türk kadınını çalışmalarımıza ortak etmek, hayatımızı onunla birlimkte yürütmek, Türk kadınını bilimsel ve toplumsal ve ekonomik hayatta erkeğin ortağı, arkadaşı, yardımcısı ve koruyucusu yapmak yoludur"[15] Böylece Türk kadını hem eğitim alanında ve hem de hukuk alanında erkeklerle birlikte tam eşit haklara sahip Türk kadını, demokratik hayatımızın gelişmesinde büyük rol oynamaya başlamıştır. 1930'larda seçme ve seçilme hakkına kavuşan Türk kadını, 1935 seçimleriyle birlikte parlamentoya girmiştir[16]

Atatürk'ün biyografisini yazan Arjantinli diplomat ve tarihçi Jorge Blanco Villalta'ya göre, Türkiye'de kadın haklarının elde edilen netice, Türk halkının gerçek özüne bir nevi yeniden dönüş idi. Zira, Türklerin Orta Asya'daki tarihlerinin yüzyılları içinde ve Ön-Asya'ya göçleri döneminde kadınlar kocalarının yanında güçlü bir mevkiye sahip olmuştur. Kraliçe (Hatun Kağan) hüküm süren ve ordularının başında savaşa katılan bir çok Türk kadını görülmüştür. Orhun bölgesinde 7. yy.'dan kalma Türk âbidelerinde şu ifade görülür: "Devletini bilen Hatun Kağan... Burada kadınına tanınmış olan yüksek paye ve eşitlik hakkında bir çok kanıtlar bulunmuştur. Hakanların veya Kağanların eski fermanlarında genellikle görülen hitap şekli şöyledir: "Elçilerde Kağan ve eşi tarafından kabul edildi"

---

[15] **Atatürkçülük I**, s. 124.

[16] E. Doğramacı, "Atatürk ve Kadın Hakları" **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995, s. 295-297.

"Türklerin İslâmiyeti kabul etmiş olmalarına rağmen çok kadınla evlilik ile kadının sosyal hayattan tecridi Türk toplum hayatında yer alıncaya kadar yüzyıllar geçmiştir. Çünkü Türkler kadının alışmış olduğu özgürlüklerden yoksun bırakılmasına kolayca yanaşmıştır. Ünlü Arap seyyahı ve coğrafyacısı İbn Batuta, XIV yy.'da Anadolu'da dolaşmış ve dönemdeki Türk toplumunun yaşantısı ve âdetleri hakkında bazı ilginç belgeler bırakmıştır. İslâm dinine rağmen kadınların yüzlerini örtmedikleri gerçeğine dikkati çekmekte ve kadınların erkekleri tarafından gördüğü saygı karşısında hayranlığını belirtmektedir. Doğu'da dolaşmış olan başka gezginler de benzer açıklamalarda bulunmuşlardı"[17]

Atatürk, Türk milletinin daima haktan, adaletten, eşitlikten ve hoşgörüden yana olduğunu bildiği için, bu millete en uygun yaşam tarzının demokrası ve hukuk rejimi olduğunu düşünmüştü. Nitekim, Türklük için verdiği mücadelelerde meşruiyetten ve hukuktan ayrılmamıştır. Millî Mücadele'de temel inanç ve tutumu bu idi. Cumhuriyeti kurduktan sonra demokratik hayatın Türkiye'de gelişmesi için verdiği mücadele de hedefi aynı idi. Anayasamız ona göre yapılmış ve onun öngördüğü yeni yasalar bir bir çıkarılmaya ve Türk insanının hayatına sokulmaya çalışılmıştır. Demokrat, hukuka değer veren uygar bir toplumu yaratmak için mücâdele edilmiştir. 1925-1935 yılları arasında her alanda çıkarılan kanunlar ile Türkiye'nin demokrasiden ve hukuktan başka bir yolu tâkip etmeyeceğini göstermiştir. Nitekim, Atatürk, 1 Kasım 1925'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında, Yüce Meclise sunulmakta olan ceza kanununun, medenî kanunun ve ticaret kanununun bu toplantı yılında tartışılıp onylanmasını çabuklaştırmak gerektiğini belirtmek isterim. Bu kanunlar, çağdaş uygarlığın istediği kanunlardır" diyerek Türk milletini çağdaş milletler ve uygarlıklar seviyesine getirme azmini açıkça ortaya koymuştur[18].

---

[17] J.E. Villalta, **Atatürk**, çev. M.F. Özsü, Ankara 1982, s. 597-598.

[18] E. Cihan, Atatürk ve Hukuk Devleti Kavramı" **Atatürkçü Düşünce El**

### 5- Atatürk ve Millî Eğitim Davası

Atatürk, Türk milletinin "muasır milletler seviyesine" çıkabilmesi için, bütün nesillerin, bilhassa gençlerin, vatan ve millet sevgisiyle dolu olarak yetişmesini zarûri görüyordu. Yapmayı tasarladığı inkılâpların ancak böyle bir nesil yetiştirmekle gerçekleşeceğine inanan Atatürk, Türk millî eğitiminin hedeflerini Büyük Millet Meclisi üyelerine daha Millî Mücadele yıllarında, 1 Mart 1922'de, şöyle izah etmişti. "Efendiler, yetişecek olan çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun en evvel ve herşeyden evvel Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine, millî an'anelerine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmeledir. Dünyada, milletlerarası duruma göre böyle bir mücadelenin gerektirdiği manevî unsurlara sahip olmayan kişiler ve bu nitelikte kişilerden oluşan toplumlara hayat ve bağımsızlık hakkı yoktur"[19]. "Eğitim ve terbiyedir ki, bir milleti hür, müstakil, şanlı, yüksek bir topluluk halinde yaşatır, veya bir milleti esaret ve sefalete terk eder" diyen Atatürk, "Eğitim işlerinde mutlaka başarıya ulaşmak" lüzumuna işaret ederek, "Bir milletin hakiki kurtuluşu ancak bu sûretle olur" demişlerdir.

Millî eğitimi hedeflerine ulaştıracak olan eğitici ve öğretici ordusunun, yâni öğretmenlerin, hayati ehemmiyeti ile eğitim kurumlarının önemi hakkında kendisini ziyarete gelen öğretmenlere 27 Ekim 1922'de Atatürk şöyle konuşuyordu:

...Kalblerinizdeki hissiyatı, dimağlarınızdaki fikirleri doğrudan doğruya gözlerinizde ve alınlarınızda okumak benim için fevkâlâde memnuniyet mûcib-i mazhariyettir (büyük bir şereftir). Bu dakika muvacehenizde duyduğum en samimi hissi, müsaadenizle söyliyeyim: İsterdem ki, çocuk olayım ve sizin nur saçan daire-i tedrisinizde bulunayım. Sizden feyz alayım, siz beni

---

**Kitabı**, s. 160-162.

[19] **A.g.e, I**, s. 224

yetiştiresiniz. O zaman milletim için, daha faydalı olurdum; fakat maalesef gayrikabili istihsal (gerçekleşmesi zor) bir arzu karşısında bulunuyoruz. Bu arzunun yerine başka bir talepte bulunacağım: bugünün evlâtlarını yetiştiriniz. Onları memlekete nâfi uzuvlar (faydalı kişiler) yapınız... Bunu sizden talep ve rica ediyorum"

Hanımlar, beyler, milleti millet yapan, ilerleme ve yükselten kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve sosyal kuvvetler...

"Fikirler, mânâsız, mantıksız safsatalarla dolu olursa, o fikirler marazlıdır-hastadır. Kezalik, toplum hayatı, akıl ve mantıktan yoksun, faydasız ve zararlı bir takım akideler ve an'anelerle dolu olursa felç olur.

Evvela fikir ve toplumsal kuvvetlerin kaynaklarını araştırmaktan başlamak lâzımdır. Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için, hamiyet, hüsnüniyet, fedakârlık elzem olan vasıflardır... Fakat bir toplumu asrın icablarına göre terakki ettirebilmek için, bu vasıflar kâfi gelmez; bu vasıfların yanında ilim ve fen lâzımdır. İlim ve fen teşebbüsün faaliyet merkezi ise mekteptir. Binaenaleyh mektep lâzımdır. Mektep adını hep beraber hürmetle, ta'zimle zikredelim. Mektep genç dimağlara, insanlığa hürmeti, millet ve memlekete muhabbeti, şerefi, istiklâli öğretir... İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman onu kurtarmak için takibi uygun olan en sağlıklı yolu belletir... Memleket ve milleti kurturmaya çalışanların aynı zamanda memleketlerinde birer namuslu uzman ve birer âlim olmaları lâzımdır. Bunu temin eden mekteptir. Ancak bu şekilde yapılan her türlü teşebbüsün mantıki neticelere ulaşması mümkün olur.

Hanımlar, beyler; memleketimizin en mâmur, en lâtif, en güzel yerlerini üç sene kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı mağlup eden zaferin sırrı nerededir, bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen düsturlarını rehber ittihaz etmektedir. Milletimizi yetiştirmek için asıl olan mekteplerimizin, darülfünunlarımızın (üniversitelerimizin) kuruluşunda aynı

gayeyi tâkip edeceğiz. Evet, milletimizin siyasî, içtimaî hayatında, milletimizin fikri terbiyesinde de rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesindedir ki, Türk milleti, Türk sanatı, Türk iktisadiyatı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün güzelliğiyle inkışaf eder.

Muallim hanımlarımız, muallim beylerimiz, şairlerimiz, ediplerimiz, muharrirlerimiz aleddevam (devamlı) millete bu felâket günlerini ve onun hakiki sebeplerini açık ve kat'i olarak terennüm edecekler, takrir edecekler, bu kara günlerin dönmemesi için dünya yüzünde medenî ve asri bir Türkiye'nin mevcudiyetini tanımak istemeyenlere, onu tanıtmak zarûretinde olduğumuzu ihtar edecekler.

Hanımlar, beyler! Görülüyor ki, en mühim ve feyizli vazifelerimiz maarif işleridir. Maarif işlerinde kesinlikle zafere ulaşmak lâzımdır. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu şekilde olur. Bu zaferin sağlanması için hepimizin tek vücut ve tek düşünce olarak esaslı bir program üzerinde çalışması lâzımdır. Bence bu programın iki esaslı noktası vardır:

1. Sosyal hayatımızın ihtiyaçlarına uygun olması,

2. Çağın gereklerine uymasıdır.

Gözlerimizi kapayıp tek başımıza yaşadığımızı farzedemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile âlâkasız yaşayamayız... Bilâkis ileri ve medenî bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve milletin her ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur...

Muallim hanımlar, muallim beyler! Bütün bu hakikatlerin milletçe iyi karşılanması ve iyi benimsenebilmesi için herşeyden evvel cehâleti ortadan kaldırmak lâzımdır. Binaenaleyh maarif programımızın, maarif siyasetimizin temel taşı, cahilliğin ortadan kaldırılmasıdır.

Cahilliği yok etmedikçe, yerimizdeyiz... Yerinde duran bir şey ise, geriye gidiyor, demektir. Bir taraftan umumî olan cahilliği yok etmeye çalışmakla beraber, diğer taraftan toplumsal yaşamda bizzat faal ve faydalı, verimli elemanlar yetiştirmek lâzımdır. Bu da ilk ve orta öğretimin uygulamalı bir şekilde olmasıyla mümkündür. Ancak bu sayede toplumlar iş adamlarına, sanatkârlarına sahip olur. Elbette millî dehamızı geliştirmek, hislerimizi lâyık olduğu dereceye çıkarmak için yüksek meslek sahiplerini de yetiştireceğiz. Çocuklarımızı da aynı öğretim derecelerinden geçirerek yetiştireceğiz.

Hanımlar, beyler! Kat'iyen bilmeliyiz ki, iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, hastadır. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz öğrenimin sınırı ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz:

1. Milletine, 2. Türkiye Devletine, 3. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sonsuz sevgi ve bağlılık...

Hanımlar, beyler! Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız zemin hazırladı... gerçek zaferi siz kazanacak ve ve sarsılmaz imanla bütün arkadaşlarım, sizi takip edeceğiz ve sizin karşılaşacağınız engelleri kıracağız"[20].

Atatürk, yukarıdaki direktiflerinin üstünden iki yıl geçmeden, 25 Ağustos 1924'de, Ankara'da toplanan Muallimler Birliği Kongresi'nde öğretmenlere vazifelerini yeniden hatırlatmak için şöyle konuşuyordu:

"Muallimler; Yeni nesli; Cumhuriyetin fedakâr muallim ve eğitimcileri, sizler yetiştireceksiniz, yeni nesil sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin beceriniz ve fedakârlığınızın derecesiyle orantılı olacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenen kuvvetli ve yüksek karakterli koruyucular ister. Yeni nesli, bu özellik ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir.

---

[20] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s. 42-46.

...Biliyorsunuz ki, görüşlerin, programların kat'i ve açık olması çok mühim olmakla birlikte, feyiz ve eser verebilmesi, onların muktedir, müdrik ve fedakâr muallimlerimiz tarafından mekteplerimizde çok büyük dikkat ve himmetle tatbikine bağlıdır. İşte bilhassa sizden rica edeceğim husus budur. Sizin muvaffakiyetiniz, Cumhuriyetin muvaffakiyeti olacaktır.

Arkadaşlar, yeni Türkiye'nin birkaç seneye sığdırdığı askeri, siyasî, idarî inkılâplar, muhterem muallimler, sizin toplumsal ve fikri yeniliklerdeki başarınızla teyit olunacaktır. Hiç bir zaman hatırınızdan çıkmasın ki, Cumhuriyet sizden, *fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür* nesiller ister"[21].

"Efendiler; dünyada herşey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit (yol gösterici) ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehâlettir, dalâlettir"[22].

Bu konuşmalarıyla Atatürk'ün öğretmelere ve okullara verdiği direktifleri şöyle özetleyebiliriz:

1- Gençlerimize millet ve vatan sevgisini,

2- Şeref ve istiklâli,

3- İnsanlığa hürmeti, hak ve hukuka riayeti,

4- İstiklâlin tehlikeye düşmesi halinde bunun nasıl kurtulacağını,

5- Vatana ve millete hizmet edenlerin mutlaka dürüst ve iyi yetişmelerini,

6- Milletin ve ülkenin ilerlemesi için ilim ve fenden ayrılmamalarını öğretmek.

### 6- Eğitim Sistemi, Medreselerin Kaldırılması

---

[21] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s. 173-174.

[22] **A. g.e,** s. 174.

**ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu**

Türklerin İslâmiyete girdikten sonra bilinen iki eğitim kurumu vardı: Mektep ve Medrese, "okuma-yazma öğrenilen yer" mânâsına gelen mektep, Osmanlı Türkiyesinde "sıbyan mektebi" olarak bilinir ve bu mekteplere 4-7 yaşlarındaki çocuklar giderdi. Umumiyetle dinî bilgilerin öğretildiği bu mekteplerde, bilâhare devrin icaplarina uygun millî çağdaş bilgiler de verilmeye başlandı. Fakat gençlerin yetişmesine yeterli katkıda bulunamadıkları görülünce bu eğitim kurumları 1871'den itibaren Usûl-i Cedid (yeni usûl) adı altında modernize edilmiştir. Bu okullar ilkokulların temelini oluşturmuştur. Tahsil süresi 3 yıl olan bu okulda dinî bilgilerin yanısıra kıraat, hesap, yazı, kaide, tarih ve coğrafya dersleri de okutulmaya başlanmıştır[23] Zamanla sıbyan mektepleri önemini kaybederek yerini çeşitli duygularla açılan rüşdiye, idâdiye ve sultaniye gibı mekteplere devretmiştir. Cumhuriyetin ilânından sonra okul sistemimiz yeniden modernize edilerek ilkokul, orta okul, lise ve meslek lisesi şekline dönüştürülmüştür.

Mektebleri bitiren gençler, medreseye giderek orta ve yüksek öğrenimlerine devam ederlerdi. "Ders çalışılan, ders okunan yer" mânâsına gelen ve hem orta, hem de yüksek öğrenim ihtiyacını karşılayan medreseler, XVII. asra kadar başarıyla hizmet vermiştir. Dini bilimlerin yanısıra, fen, tıp ve beşeri bilimlerin de öğretildiği ve XVII. asra kadar ihtiyaç duyduğumuz elemanları yetiştiren bu eğitim kurumları, devletimize ve milletimize en kuvvetli devirlerini yaşatmışlardır. Fakat, XVII. asırdan itibaren fen, tıp ve beşeri bilimlerin yeterli derecede okutulmaması ve yapılan reformlarda başarılı olunamaması, iyi ve kalifiye eleman ihtiyacını had safhaya getirmiştir. Sonunda devlet, medreseleri kapatmamakla birlikte, ihtiyaç duyulan elemanları yetiştirmek amacıyla Avrupai anlamda sivil ve askeri, yeni okullar açmaya başlamıştır[24] Bu kargaşa döneminden istifade eden

---

[23] O. Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul 1977 s. 82-96, 415-425.

[24] M. Saray, **İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453-1993)**, İstanbul 1996, s. 45-

azınlıklar da, kendi okullarını açma hakkını elde etmiştir. Fakat bu azınlık okullarının kiliseler ve misyonerlerce desteklenmesi, ülke aleyhinde faaliyet gösteren bölücü unsurların yetişmesine sebep olmuştur ki, bu da devletin başını oldukça ağrıtmıştır.

Sonunda, Türkiye'de yüksek öğretim yeniden tanzim edilmiştir. 1900 yılında açılan Darülfünûn, 1933 yılına kadar devam etmiştir. 1933'de gerçekleştirilen yeni bir reform ile modern üniversite çağına geçilmiştir. Böylece memleketin ihtiyaç duyduğu kalifiye, ve çağdaş nesiller yetiştirilmeye başlanmıştır[25]. Bu arada medrese sistemine 1924 yılında son verilmiştir.

Cumhuriyetin ilânından sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi "Tevhid-i Tedrisat Kanunu"nu çıkararak tüm eğitim kurumlarını birleştirmiştir. Bütün okulların programları, terbiye sisteminin düzeni Millî Eğitim Bakanlığı'na bırakılmıştır. Bundan sonra azınlık ve yabancı okulların dinî ve siyasî propagandalarına da imkân bırakılmamıştır. Azınlık ve yabancı okullarında Türkçe ve tarih gibi millî terbiyeyi aşılayan dersler Türk öğretmenler tarafından verilmeye ve ayrıca da bu okullar Türk müfettişler tarafından denetlenmeye başlandı[26]. Böylece bu yabancı okulların Türkiye alyhtarlığı eğitim vermesine engel olundu.

Bu arada dinî eğitim veren okullar (medreseler ve diğerleri) kapatıldığı için modern okullara din dersi kondu. 1928 Haziran'ına kadar din eğitimi bu şekilde halledildi. Fakat, 1928'den 1949 yılına kadar din eğitimi okullardan kaldırıldı. 21 yıl süren dinî eğitimin yasaklanması devri, büyük sıkıntılar yarattı. Dini okulların kapatılması ile, din tahsili için Suriye, Irak, Mısır ve Suudi Arabistan'a gidenlerin sayısında büyük artış oldu. Bu ülkelere

---

79.

25 Geniş bilgi için bk. Ali Arslan, **Dârülfünûn'dan Üniversiteye Geçiş**, İstanbul 1995.

26 M.F. Kırzioğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Erzurum 1982, s. 93.

giden genç din adamlarının Atatürk aleyhtarı ve lâik cumhuriyetin düşmanı olarak geri gelmeleri büyük sıkıntılar ortaya çıkarmıştır. Demokrat ve lâik cumhuriyete bağlı din adamı ihtiyacı had safhaya geldi. Bunun üzerine 1949 yılında ilk İmam-Hatip Okulu'nun açılmasına karar verildi. 14 Mayıs 1950'de çok partili döneme geçince, İmam-Hatip okullarının sayısı hızla çoğalmaya başladı. Bunu takip eden yıllarda devlet bu işi bir plân ve program çerçevesinde yürüteceği yerde, politikacıların biraz daha fazla oy almak ümidiyle bu konuyu istismar etmeleri neticesinde ihtiyaçtan fazla İmam-Hatip okulu açıldı. Bu okullara dış ülkelerde din eğitimi görmüş kişilerin tesir etmeleri üzerine, Türkiye'de bilinçli lâik cumhuriyet aleyhtarı kişilerin sayısının arttığı görüldü. Son yıllarda dinin siyasete de alet edilmesi ile bu kesimin aşırı hareketleri gerçek mü'minleri rahatsız eder hale geldi. Bugün, devletin bu hataları düzeltme çabası içine girdiğini görüyoruz. Bununda çözüm yolu, ihtiyaca göre din adamı yetiştirmek ve diğer okullara da din dersi koyarak bu memleketin gençlerine ihtiyaç duydukları dinî bilgiyi vermektir.

## B ATATÜRK'ÜN MİLLİYETÇİLİK PRENSİBİ

### 1- Atatürk'ün ve Türk Milliyetçiliği

Türk tarihi tetkik edildiğinde, Atatürk'ün, sinesinden çıktığı Türk milletini en iyi tanıyan liderlerin başında geldiği görülür. O'nun, Türk milletini tanıması iki yolla olmuştur: Askerlik ve Türk tarihini iyi bilmesi. Askerlik mesleği icabı, rütbelerine göre savaş meydanlarında, vatanını ve milletini çeşitli yönleriyle yakından tanımıştır. Bunun yanısıra, küçük yaştan beri devamlı tarihle ilgili kitaplar okuması O'nun Türk tarihi hakkında geniş bilgi edinmesine yardımcı olmuş, Türk milletini tanıdıkça, onun ne büyük hasletlere sahip, yüce bir millet olduğunu anlamaya başlamıştır. Türk milletine karşı duyduğu engin sevgi ve güvendir ki, fevkalâde kötü şartlara rağmen, O'nu, Türk milletinin istiklâli için mücadele bayrağını açmaya sevketmiştir. Atatürk, Türk milletinin hiç bir hakkının elinden alınmasına

tahammül edemeyen, gelmiş geçmiş en büyük Türk milliyetçisidir.

Atatürk, Türklüğü ile iftihar eden ve milletinin varlığındaki asil cevhere inanan müstesna bir şahsiyet idi. Bu hususta kendisinin ve yakınlarının söylediği pek çok şeyler vardır. Bunların içinde, herkesçe bilinen şu sözler, bilhassa hatırlanmaya değer: *"Benim yaradılışımda fevkalâde olan bir şey varsa, Türk olarak dünyaya gelmemdir" "Ne mutlu Türküm diyene"* Atatürk, Türk milletinin asaletine ve kabiliyetine büyük güven duymuş ve âdeta ona hayran olmuş bir kimse idi. O'na göre, *"Türk, çetin işler başarmak için yaratılmıştır" "Türk'e müsbet ve iyi bir şey veriniz, bunu reddetmesi ihtimali yoktur"* Bu milletin Türklüğü ile öğünmelerini, çalışmalarını ve güvenmelerini isteyen Atatürk'e göre, *"Her Türk ferdinin son nefesi, Türk milletinin nefesinin sönmeyeceğini, onun ebedi olduğunu göstermelidir" "Türk'ün haysiyet ve izzet-i nefis ve kabiliyeti çok yüksek ve büyüktür Böyle bir millet esir yaşamaktansa mahvolsun evladır"*

*"Biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği yapan bütün milletlere hürmet eder ve saygı duyarız. Onların milliyetlerinin bütün gereklerini tanırız. Bizim milliyetçiğimiz her halde bencil ve gururlu bir milliyetçilik değildir"* diyen büyük Atatürk, milliyetçiliğimizi şöyle tarif eder: *"Türk milliyetçiliği; ilerleme ve gelişme yolunda ve milletlerarası temas ve münasebetlerde, bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla bir uyum içinde yürümekle beraber, Türk toplumunun özel karakterini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumaktır"*[27].

Atatürk, Cumhuriyetten önceki devirlerde milliyetçiliğe önem verilmediğinden milletin çok güçlükler çektiğini ifade ederek, *"Bunun zararlarını fazla faaliyetle telâfiye çalışmalıyız"* demiştir. *"Dünyanın bize hürmet etmesini istiyorsak, evvelâ bizim kendi benliğimize ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen bütün ef'al ve harekâtımızla gösterelim; bilelim*

---

[27] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,** s. 59.

*ki millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin şikârı (avı)dır"*[28]. O'na göre, Türk milliyetçiliği için *"Türklük esastır Bu varlığı, tarih içinde araştırmak, birbirine bağlı bir tarih içinde tesbit edilecek Türk medeniyeti ile öğünmek yerinde olur Fakat, bu öğünmeye lâyık olmak için, bugün çalışmak lâzımdır Her alanda, özellikle medeniyet dünyasına eser vermek için çalışkan olmayı hedef tutmalıdır"*[29]. Bunun istikbal için, cumhuriyetin selâmeti için büyük ehemmiyet arzettiğini söyleyen Atatürk, sözlerine şöyle devam etmektedir: *"Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur Bu topluluğun fertleri ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur"*[30].

Milliyetçiliği, millet sevgisi, millete güvenme ve milleti yükseltme aşkı olarak kabul eden Atatürk, genç nesillerin mutlaka bu duygu ve düşünce ile yetiştirilmesini istemiştir. O, İstiklâl Harbi'ni ve inkılâpları bu büyük millî hisle başarmıştır. Millî hislerin ulviyeti ile bütün işlerin başarılabileceğine iman eden Atatürk, bunu bir vesileyle şöyle anlatmıştır: "Millî ahlâk; milletin, sosyal düzeni ve huzuru, şimdiki ve gelecekteki refahı, saadeti, selâmeti ve güvenliği, medeniyette ilerleme ve yükselmesi için insanlardan, her hususta ilgi, gayret, nefsin feragatini ve gerektiği zaman seve seve canının verilmesini isteyen millî ahlâktır. Mükemmel bir millette, millî ahlâkın gerekleri, o milletin fertleri tarafından âdeta düşünmeksizin vicdâni, hissî bir sebeple yapılır. En büyük millî his, millî heyecan işte budur"[31].

Atatürk'ün ister Millî Mücadele yıllarında, ister Cumhuriyet kurulduktan sonra söylediği bütün sözlerinde ve hareketlerinde daima millet

---

[28] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II**, s. 143.

[29] **Atatürkçülük**, Genelkirmay Basımevi, Ankara 1982, s. 15.

[30] **Atatürkçülük,** s.14-15.

[31] Afet İnan, **K. Atatürk'ü Anarken,** Ankara 1956, s. 76.

ve vatan sevgisini esas telâkki ettiği görülmüştür. Şöyle demiştir: "Millet sevgisi kadar büyük sevgi yoktur. İstiklâl Harbi'nde benim de milletime ettiğim bir takım hizmetler olmuştur, zannederim. Fakat, bunlardan, hiçbirini kendime maletmedim. Yapılanın hepsini milletin eseridir dedim. Aranacak olursa doğrusu da budur. Mazide sayısız medeniyet kurmuş bir ırkın ve milletin çocukları olduğumuzu ispat etmek için, yapmamız lazım gelen şeylerin hepsini yaptığımızı ileri süremeyiz. Bugüne ve yarına bırakılmış daha birçok büyük işlerimiz vardır. İlmi araştırmalar da bunlar arasındadır. Benim arkadaşlarıma tavsiyem şudur: Şahsınız için değil, fakat mensup olduğumuz millet için elbirliği ile çalışalım. Çalışmaların en büyüğü budur"[32].

Atatürk'ün bu sözleri, millet sevgisi kaynağından ilham almak isteyen her fert için asla unutulmaması gereken bir düstûr olmalıdır. Şahsi menfaatleri düşünmeden elbirliği ile çalışarak Türkiyemiz ve Türk milleti için mutlu neticelere ulaşmak elbette mümkündür ve bu mutlaka yapılmalıdır.

Bugünkü vatanımızın her sınırında savaşmış olan Atatürk, edindiği büyük tecrübe ve kuvvetle bizlere bir vatan bütünlüğü tesbit etmiş ve bu vatanın "*hiç kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütün*" olduğunu herkese kabul ettirmiştir. Sınırlarını, Türk nesillerinin kanlarıyla yoğurup çizdiği Türk vatanını, Atatürk şöyle tarif eder: "Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde mevcudiyetini muhafaza eden eserleriyle yaşadığı bugünkü siyasî sınırlarımız içindeki yurttur"[33].

Atatürk, vatan toprağına kutsi hüviyetini verirken, onun hayatiyeti üzerinde de şöyle durmuştur: "*Yurt toprağı! Sana herşey feda olsun. Kutlu olan sensin. Hepimiz senin için fedaiyiz. Fakat sen Türk milletini ebedi hayatta yaşatmak için feyizli kalacaksın. Türk toprağı! Sen, seni seven Türk*

---

[32] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım,** s. 108.

[33] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, s. 57.

*milletinin mezarı değilsin, Türk milleti için yaratıcılığını göster*"[34]. Kısaca diyebiliriz ki, "*Atatürk'ün sınırladığı bu vatan toprakları mukaddestir. Onun üzerinde dost elleri sıkılır, fakat düşman ayaklarını bastırmamaya azimli olduğumuzu, bütün dünya bilir*"[35]

Atatürk, millet ve vatan sevgisinden ilhamını aldığı için, büyük işler başarmıştır. Şahsiyetini ise, bu sevginin büyüklüğünde bulmuştur. O, bunu başka bir konuşmasında şöyle izah ediyor:

"Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız vatan, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir milletler tarihinin bin bir facia ve ıstırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir"[36].

Atatürk'ün milliyetçiliğini, yani vatan ve millet sevgisini en iyi aksettiren ifadeler, 1933'de söylediği "Onuncu Yıl Nutku"nda yer almıştır:

"Türk Milleti!

Kurtuluş savaşına başladığımızın onbeşinci yılındayız. Bugün cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır. Kutlu olsun!

Bu anda büyük Türk milletinin bir ferdi olarak, bu kutlu güne kavuşmanın en derin sevinci ve heyecanı içindeyim.

Yurttaşlarım!

Az zamanda çok ve mühim işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir.

Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir

---

[34] **A.g.e**, s. 107-108.

[35] **A.g.e**, s. 108.

[36] **A.g.e**, s. 109.

ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz.

Fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmeyiz. Çünkü daha çok ve büyük işler yapmak mecburiyetindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mâmur ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.

Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sür'at ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir. Geçen zamana nisbetle, daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphe yoktur. Çünkü, Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir. Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitri zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür.

Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün beşeriyete hakiki huzurun temini yolunda, kendine düşen medenî vazifeyi yapmakta, muvaffak kılacaktır.

Büyük Türk milleti, onbeş yıldan beri, giriştiğimiz işlerde muvaffakiyet vâdeden çok sözlerimi işittin. Bahtiyarım ki, bu sözlerimin, hiç birinde milletimin, hakkımdaki itimadını sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım.

Bugün, aynı inanç ve kat'iyetle söylüyorum ki, millî ülküye tam bir bütünlükle yürümekte olan Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün me-

denî âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır.

Aslâ şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük medenî kabiliyeti, bundan sonraki inkışafı ile, âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.

Türk milleti!

Ebediyete akıp giden her on senede, bu büyük millet bayramını daha büyük şereflerle, saadetlerle huzur ve refah içinde kutlamanı gönülden dilerim.

Ne mutlu Türk'üm diyene!"[37].

Atatürk'ün, Türklüğü ile nasıl iftihar ettiğini gösteren belgelerden biri de şudur:

"Bu dünyadan göçerek Türk milletine veda edeceklerin çocuklarına, kendinden sonra yaşayacaklara, son sözü şu olmalıdır: *"Benim Türk milletine, Türk Cumhuriyetine, Türklüğün istiklâline ait ödevlerim bitmemiştir, siz onları tamamlayacaksınız. Siz de sizden sonrakilere benim sözümü tekrar ediniz. Bu sözler, bir ferdin değil, bir Türk milleti duygusunun ifadesidir Bunu her Türk bir parola gibi kendinden sonrakilere mütemadiyen tekrar etmekle son nefesini verecektir Her Türk ferdinin son nefesi, Türk milletinin nefesinin sönmeyeceğini, onun ebedi olduğunu göstermelidir. Yüksek Türk, senin için yüksekliğin hududu yoktur. İşte parola budur"*[38].

### 2- Atatürk'e Göre Türk Ahlâkı, İnsanlık ve Türk Milleti Kavramı

Atatürk'ün, sırf Türk milletinin yükselmesi için, yeni nesillere bir örnek olarak ortaya koyduğu Türk milliyetçiliği prensibi, yâni vatan ve millet

---

[37] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s. 271-272.

[38] N. Arsan, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyânnameleri (1917-1938)**, Ankara 1964, s. 575-576.

sevgisi, hiç bir zaman ırkçı bir milliyetçilik şeklinde olmamıştır. Atatürk'ün anladığı ve anlatmak istediği Türk milliyetçiliği her şeyden evvel ahlâki ve insanî değerlere ehemmiyet verir. Nitekim, Atatürk, çok sevdiği Türk milletinin özelliklerinden bahsederken şunları söyler:

"Türk milletinin görünen ortak bir hali vardır. Gerçekten, dikkat olunursa, Türklerin aşağı-yukarı, hep ahlâkları birbirine benzer. Bu yüksek ahlâk, hiç bir milletin ahlâkına benzemez. Ahlâkın millet kuruluşundaki yeri çok büyüktür, önemlidir"[39]

Atatürk, ahlâk hakkındaki sözlerine şöyle devam eder:

"Ahlâk dediğim zaman, ahlâk kitaplarında yazılı olan öğütleri söylüyor değilim; zira, ahlâklıdır diye yaptığımız işler veya yapmaktan sakındığımız işler, kitaplarda yazılı olan veya bir takım ahlâk hocalarının tavsiye ettikleri şeylerden daha öncedir; o sözlerden, o öğütlerden ayrı olarak, onlara asla kulak vermeyecek insanlar tarafından yapılmaktadır. İş, kurumların hâkimi, âmiridir. Ahlâk kurallarının nasıl yapılması lâzım geleceği, ahlâklılık olduğu anlaşılan işler görüldükten , denendikten sonra anlaşılır"[40].

Atatürk, Türk milletinin kişiliğini ve özelliğini ortaya çıkarmak için, ahlâkı, iş ve hizmet isteği açısından da değerlendirmek istemiş ve bu hususta şunları söylemiştir: "Bir iş, her neye ait olursa olsun, insanın kuvvet kullanmasını, yorulmasını gerektirir. İnsanlar, zorda kalmadıkça kendilerini yormak istemezler. Halbuki, bazı işler vardır ki, kendiliğinden, insana, onu yapmak için içten bir istek, bir eğilim verir ve o iş, istenen bir iş olur.

İşte ahlâki işler, aynı zamanda hem mecburen ve hem de istekle yapılan işlerdir. Bir işin ahlâki bir değeri olması, ayrı ayrı insanlardan daha

---

[39] **Atatürk**, Genelkurmay Atase yay. Ankara 1980, s. 536.

[40] **A.g.e**, s. 536.

yüce bir kaynaktan çıkmasıdır. O kaynak toplumdur, millettir"[41] Atatürk, buradaki millîlik durumunu istek-irade açısından ele almış ve sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Gerçekten ahlâklılık, fertlerden ayrı ve bunların üstünde, ancak içtimaî, millî olabilir. Milletin içtimaî nizam ve sükûnu, hâl ve istikbâldeki refahı, saadeti, selâmeti ve masuniyeti, medeniyette terakki ve tealisi için insanlardan, her hususta alâka, gayret, nefsin feragatını icab ettiği zaman seve seve nefsinin fedasını talep eden millî ahlâktır... Millet analarının, millet babalarının, millet büyüklerinin ve millet hocalarının evde, okulda, orduda, fabrikada, her yerde ve her işte millet çocuklarına, milletin her ferdine sürekli olarak verecekleri millî terbiyenin gayesi, işte bu yüksek millî duyguyu sağlamlaştırmak olmalıdır.

Ahlâkın millî, içtimaî olduğunu söylemek, cemiyet vicdanının bir ifadesidir demek, aynı zamanda ahlâkın kutsallık vasfını da tanımaktır. Ahlâk kutsaldır, çünkü aynı değerde bir eşi yoktur ve başka hiç bir değerle ölçülemez. Ahlâk kutsaldır, çünkü, en büyük ahlâki gerçekliğin sahibi bir faile bağlıdır. O fail, yalnız ve ancak toplumdur, ondan başka bir fail yoktur... Vicdanlarımız üzerinde etkili olan ruhi hayat, toplumun fertleri arasındaki iş ve tepkilerden oluşur. Gerçekten toplum, yoğun ve fikri bir ahlâki faaliyet mihrakıdır"[42].

"İlham ve kuvvet menbaı milletin kendisidir" fikrini daima esas alan Atatürk, millî ve ahlâki hisleri kuvvetli fertlere ihtiyacımız olduğunu, fakat, bunların, aynı zamanda medenî ve insanî hisleri yüksek insanlar olmasını arzu etmiştir. O'na göre, millî ve ahlâki hissin yanında, insanî ve medenî hissin şeref payı çok büyüktür. Çünkü O'nun için, "dünya milletleri içinde Türk milleti, medeniyet sahasında paralel yürüdüğü zaman büyük millî bir

---

[41] **Atatürk**, s. 537

[42] **Atatürk**, s. 537

kudrettir" Bu hislere sahip Türk milletinin, ancak diğer medenî milletlerle boy ölçüşebileceğini ileri süren Atatürk, o yüksek vasıflara sahip milletlere de Türk milletinin saygısı olduğunu şöyle ifade etmiştir:

"Türk milleti, millî duyguyu insanî duygu ile yanyana düşünmekten zevk alır. Vicdanında millî duygunun yanında insanî duygunun şerefli yerini daima korumakla öğünür Çünkü, Türk milleti bilir ki, bugün medeniyetin ana yolunda müştak ve fakat kendilerine paralel yürüdüğü bütün medenî milletlerin keşifleri, karşılıklı insanî ve medenî ilişki, elbetteki gelişmemizi devam ettirebilmek için gereklidir. Ve yine bilinir ki, Türk milleti her medenî millet gibi, geçmişin bütün dönemlerinde keşifleriyle, buluşlarıyla medeniyet dünyasına hizmet etmiş insanların, milletlerin değerini takdir ve hatıralarını saygı ile korur.Türk milleti, insanlık dünyasının samimi bir ailesidir"[43].

Burada, zihinlerde şöyle bir soru belirebilir: Millî, ahlâki ve insanî duyguları kuvvetli bir millet yaratmak isteyen Atatürk'e göre millet nedir, nasıl meydana gelmiştir? Bu sorunun cevabını Atatürk şöyle açıklamaktadır:

"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir. Millet sözünden ne anlaşılır, ne anlaşılması lâzımdır.. Bunu anlatayım. Sözlerimin kolay anlaşılması için, yine Türk milletine bakacağım. Çünkü dünya yüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur bütün insanlar tarihinde görülmemiştir. Bugünkü Türk milletine, bir resim tablosuna bakar gibi bakalım ve şimdiye kadar edindiğimiz bilgilerin yardımıyla düşünelim! Bir tabloda neleri görüyorsak, bir tablo bize neler hatırlatıyorsa, onları birer birer söyleyelim:

1. Türk milleti, halk idaresi olan cumhuriyetle idare olunur bir devlettir.

2. Türk Devleti lâiktir, her reşit dinini intihapta serbesttir.

---

[43] **A.g.e.**, s. 537

3. Türk milletinin dili, Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay dillerden biridir. Onun için her Türk dilini sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de Türk dili, Türk milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü, Türk milleti geçirdiği nihayetsiz bâdireler içinde, ahlâkının, an-'anelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin, elhasıl bugün kendi milliyetini ortaya koyan her şeyin, dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.

4.Türk milleti, Asya'nın garbında ve Avrupa'nın şarkında olmak üzere kara ve deniz sınırlarıyla ayırt edilmiş, dünyaca tanınmış, büyük bir yurtta yaşar. Onun adına "**Türk-Eli**" derler.Türk yurdu daha çok büyüktür. Yakın ve uzak zamanlar düşünülürse Türk'e yurtluk etmemiş bir kıt'a yoktur. Bütün dünyada, Asya, Avrupa ve Afrika Türk atalarına yurt olmuştur. Bu hakikatler eski ve hususiyle yeni tarih vesikalarıyla mâlûmdur. Fakat, bugünkü Türk milleti varlığı için bugünkü yurdundan memnundur. Çünkü Türk, derin ve şanlı geçmişini, büyük, kudretli atalarının mukaddes miraslarını bu yurtta da muhafaza edebileceğinden, o mirasları, şimdiye kadar olduğundan çok daha fazla zenginleştirileceğinden emindir...

Bütün bu söylediklerimizi kısaca şöyle özetleyebiliriz: Türk milletinin oluşmasında müessir olduğu görülen tabiî ve tarihî vâkıalar şöyle sıralanabilir:

a) Siyasi varlıkta birlik,

b) Dil birliği,

c) Yurt birliği,

d) Irk birliği,

e) Tarihi karabet (yakınlık),

f) Ahlâki karabet (yakınlık)"

Bu açıklamalardan sonra Atatürk, milletin umumî tarifini şöyle yapar:

"Bundan sonra, müşterek millî fikrin, ahlâkın, hissin, heyecanın, hatıra ve an'anelerin millet efradında meydana gelmesini ve kökleşmesini temin eden müşterek mazinin, birlikte yapılmış tarihin, vicdanları, zihinleri doğrudan doğruya birleştiren müşterek dilin, milletlerin teşekkülünde en mühim âmiller olduğunu bir defa daha kaydettikten sonra millet hakkında ikinci derecede unsurları kaale almayarak mümkün olduğu kadar her millete uyabilecek bir tarifi biz de ele alalım:

a) Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan,

b) Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatte samimi olan,

c) Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücûda gelen cemiyete millet namı verilir"[44].

### 3- Türk Milliyetçiliğinin Özellikleri

Bu izahlardan sonra Türk milliyetçiliğinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Türk milliyetçiliğinde esas "millî karakter"in teşekkülü meselesidir. Ne üstün ırk nazariyesi, ne de azınlık ırkçılığı önemli değildir. Türk milliyetçiliği millî birlik ve beraberliğin sembolüdür. Atatürk bu hususta şunları söylemiştir: "Bugünkü Türk milleti siyasî ve içtimaî camiası içinde kendilerine türlü yabancılık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat, mâzinin ihmâlkâr devirleri mahsulü olan bu yanlış isimlendirmeler, birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden maada, hiç

---

[44] **Atatürk**, s. 535-538.

bir millet ferdi üzerinde elemden başka bir tesır hasıl etmemiştir. Çünkü, bu millet fertleri de umum Türk camiası gibi aynı müşterek maziye, tarihe, ahlâka, soya ve hukuka sahip bulunuyorlar... Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı, hep bir ırkın evlâtları, hep aynı cevherin damarlarıdır"[45].

2. Türk millliyetçiliği dinci değildir. Türk milliyetçiliği dinci ve şeriatçı bir birliği düşünmez. Zira, vicdan hürriyeti ve tolerans Türk milletinin en büyük hasletlerindendir. Bu hasletlere sahip medenî Türk milleti, elbette kendine yakışır bir olgunlukta hareket edecektir. Nitekim Atatürk bu hususu şöyle dile getirmiştir: "Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevi vatandaşlar, mukadderat ve talihlerini Türk milliyetine vicdani arzuları ile rapttettikten (bağladıktan) sonra kendilerine yan gözle yabancı nazarı ile bakılmak, medenî Türk milletinin asil ahlâkından beklenebilir mi?"[46].

3. Türk milliyetçiliği sosyalist değildir. Türk milliyetçiliği, insan hak ve hürriyetlerini yok eden, mutlak eşitlik adına her türlü baskı ve terörü mübah gören, özel mülkiyete ve şahsi emeğe karşı düşman olan sosyalizme tamamiyle zıt bir düşünce şeklidir. Milliyetçilik prensibi, sosyal adalete, devletin kutsallığına, kanunlar çerçevesinde ülke ekonomisini daima hak ve adalet içinde ileri götürmeye yer veren, vatandaşın kendi emeğinin mahsulü olan mülkiyete sahip olma yolunu güden bir görüştür. Atatürk'ün dediği gibi, Türk milliyetçiliği, komünizme ve kollektivizme kapalı olduğu gibi, Türk milletinin, menfaatleri birbirinden ayrı zümrelerden meydana gelmediğini, bilâkis zümrelerin birbirlerinin ihtiyaçlarını tamamladığını kabul eder ve savunur.

Ayrıca, Türk milliyetçiliği, ülkede dil birliğine, din birliğine, millî tarih ve kültür şuuruna yer verdiği gibi, insanî ve ahlâki değerlere, ferdi hürriyet

---

[45] **Atatürkçülük**, 12-13.

[46] **A.g.e**, s. 12.

ve haklara hürmet eden, demokrasiye candan bağlı ve ilmin ışığında ülke şartlarına göre bir karma ekonomi sistemi ile Türk milletinin kalkınabileceğine ve Atatürk'ün işaret ettiği "muasır milletler seviyesine ulaşma" hedefine varacağına inanır.

### 4- Atatürk'ün İstikbâl İçin Direktifleri

Atatürk, ahlâken yüksek, millî dilini ve tarihini iyi bilen nesillerin yetiştirilmesini Cumhuriyetin selâmeti için şart görmüştür. "Millî şuurun ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz" diyen Atatürk, "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır... Türk kaabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, bütün Türk çocukları kendileri için lâzım gelen hamle kaynağını o tarihte bulacaktır. Bu tarihten Türk çocukları istiklâl fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun eğmeyeceklerdir" "Her safhası vatan için, ahfad ve emsalimiz için şerefli hâdiselerle dolu büyük bir menkıbe-i celâdet teşkil eden Anadolu muharebelerinin heyecanbahş tafsilâtını lisan-ı tarihe terkediyorum. Millet; milletin ruh sanatı, musikisi, edebiyatı ve bütün bediiyatı bu kudsi cidâlin ilâhi teranelerini müebbed bir vatan aşkının vecdleriyle daima terennüm etmelidir"[47] direktifini vermiştir.

Türk dilinin Türk milleti için mukaddes bir hazine olduğunu, aynı zamanda çok zengin olan dilin "her mefhumu ifadeyi kabiliyeti bulunduğunu, yalnız onun varlıklarını aramak, bulmak, toplamak, onlar üzerinde işlemek lâzım" geldiğini söyleyen Atatürk, bunun millî his ile son derece alâkalı olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki: "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkışafında başlıca müessirdir. Türk dili dillerin en zenginlerindendir, yeter ki, bu dil şuurla işlensin... Türk dilinin,

---

[47] **Atatürkçülük**, s. 8.

kendi benliğine, aslındaki güzellik ve benliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli alâkalı olmasını isteriz" "Türk dilinin sadeleştirilmesi, zenginleştirilmesi ve kamuoyuna bunların benimsetilmesi için her yayın vasıtasından faydalanmalıyız. Her aydın hangi konuda olursa olsun, yazarken buna dikkat edebilmeli, konuşma dilimizi ise ahenkli, güzel bir hale getirmeliyiz"[48].

Atatürk, millî ahlâk hususunda ise şu direktifleri vermiştir. "Millet analarının, millet babalarının, millet hocalarının ve millet büyüklerinin; evde, mektepte, orduda, fabrikada, her yerde ve her işte millet çocuklarına, milletin her ferdine bıkmaksızın ve mütemadiyen verecekleri millî terbiyenin gayesi, işte bu yüksek, millî hissi sağlamlaştırmak olmalıdır... Millî ahlâkımızı medenî esaslarla ve hür fikirlerle destekleme ve takviye olunmalıdır. Tehdit esasına dayanan ahlâk, bir fazilet olmaktan başka itimada da şayan değildir"[49]

"Millî terbiyenin ne demek olduğunu bilmekte artık bu türlü karışıklık kalmamalıdır. Bir de millî terbiye esas olduktan sonra onun dilini, usûlünü, vasıtalarını da millî yapma zorunluluğu tartışmadan uzaktır. Millî terbiye ile geliştirmek ve yükseltmek istenilen genç dimağları bir taraftan da paslandırıcı, uyuşturucu, hayali fazlalıklarla doldurmaktan dikkatle kaçınmak lâzımdır"[50]

"Terbiyedir ki, bir milleti ya hür, müstakil, şanlı yüksek bir toplum halinde yaşatır veya bir milleti esaret ve sefalete terkeder.

Terbiye kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman, herkes kendine göre bin anlam çıkarır. Ayrıntıya girilirse terbiyenin hedefleri, maksatları çeşitlenir. Meselâ dinî terbiye, millî terbiye, milletlerarası terbiye... Bütün bu

---

[48] **Atatürkçülük**, s. 6.

[49] **Atatürkçülük**, s. 10.

[50] Aynı yer.

terbiyelerin hedef ve gayeleri başka başkadır... Yeni Türk Cumhuriyeti'nin yeni nesle vereceği terbiye millî terbiyedir"[51].

Millî terbiye, millî seciye ve millî kültür arasında büyük bir bağlantı olduğunu söyleyen Atatürk, yeni neslillere verilecek terbiyede buna son derecede dikkat edilmesini istemiştir. Şöyle ki:

"Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usûllerinin milletimizin gerilemesinde mühim bir amil olduğu kanaatindeyim. Onun için millî terbiye programından bahsederken eski devrin boş inançlarından ve yaradılış vasfımızla hiç de ilgisi olmayan yabancı fikirlerden, şarktan ve garptan gelebilen bütün tesirlerden tamamen uzak, millî karakterimiz ve tarihimizle uyumlu bir kültür kastediyorum. Çünkü millî dehamızın tam olarak gelişmesi ancak böyle bir kültürle temin olunabilir. Herhangi bir yabancı kültür şimdiye kadar tâkip olunan yabancı kültürlerin korkunç neticelerini tekrar ettirebilir.

Çocuklarımız ve gençlerimiz yetiştirilirken onlara bilhassa mevcudiyeti ile, hakkı ile, birliği ile ters düşen bütün yabancı unsurlarla mücadele lüzûmunun ve millî duyguya dayanan düşünceleri büyük bir olgunlukla her mukabil fikre karşı şiddetle ve fedakârlıkla müdafaa zorunluluğu telkin edilmelidir. Yeni neslin bütün manevî gücüne bu özellik ve kabiliyetin aşılanması mühimdir. Sürekli ve müthiş bir mücadele şeklinde ortaya çıkan milletlerin hayat felsefesi, bağımsız ve mutlu kalmak isteyen her millet için bu özelliği büyük bir şiddetle talep etmektedir[52].

Kültür ve fikir birliği idealini ise Atatürk, 4 Şubat 1935'de şöyle izah etmiştir:

"Bu yurdun en değerli varlığı yurttaşlar arasında millî birlik, iyi ge-

---

[51] Aynı yer.

[52] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s. 16-17.

çinme ve çalışkanlık duygu ve kabiliyetlerinin olgunluğudur. Millet varlığını, yurt erginliğini korumak için bütün yurttaşların canını ve herşeyini derhal ortaya koymaya karar vermiş olmak, bir milletin en yenilmez silâhı ve koruma vasıtasıdır. Bu sebeple, Türk milletinin idaresinde ve korunmasında millî birlik, millî duygu, millî kültür en yüksek göz diktiğimiz idealdir. Yüksek ve inkılâpçı bir kültür seviyesine varmak için, önümüzdeki yıllarda çok emek vereceğiz. Müsbet ilimlerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde de kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan faziletli, kudretli bir nesil yetiştirmek, ana siyasetimizin açık dileğidir"[53]

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, 1 Kasım 1937 günü yapılan beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açış konuşmasında Atatürk, şu sözleri söylemiştir:

"Efendiler!... Büyük davamız, en medenî ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir.

Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa zamanda başarmak için, fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı ancak, süreli bir plânla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının ve çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak fert ve kurumları oluşturmak; işte en önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, Kültür Vekâleti'nin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdendir.

İşaret ettiğim umdeleri, Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksek

---

[53] Arsan, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, s. 573.

okullarımıza düşen başlıca görevdir.

Bunun için memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütâlaa ederek; garb bölgesi için İstanbul Üniversitesi'nde başlanmış olan ıslahat programı daha radikal bir tarzda tatbik edilerek Cumhuriyete cidden modern bir üniversite kazandırmak: merkez bölge için Ankara Üniversitesi'ni az zamanda kurmak lâzımdır. Ve doğu bölgesi için Van gölü sahillerinin en güzel yerinde, her şubeden ilk okullarıyla ve nihayet üniversitesiyle modern bir kültür şehri yaratmak yolunda, şimdiden faaliyete geçilmelidir...

Nihayet, Atatürk, millî kültürü işleme faaliyetinin gerçekleşmesi için vazifelendirdiği ve "kültür ordusu" dediği öğretmenlere büyük işler düştüğünü belirterek, kendilerine şu direktifi vermiştir:

"Efendiler! Yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekleri tahsilin hududu ne olursa olsun, ilk önce ve her şeyden önce Türkiye'nin istiklâline, kendi benliğine, millî geleneğine düşman olan bütün unsurlarla mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir. Dünyada uluslararası duruma göre, böyle bir mücadelenin gerektirdiği manevî unsurlara sahip olmayan kişiler ve bu mahiyette kişilerden oluşan cemiyetlere hayat ve istiklâl yoktur"[54].

### 5- Atatürk, Millî Tarihimiz ve Türk Dilinin Gelişmesi

Millî tarihimiz ve Türkçemizin araştırılması, öğrenilmesi ve kullanılması muhakkak ki, millî duyguların uyanmasında ve kendimize güvenmede büyük bir rol oynamıştır. Tarihimizin, kültürümüzün ve dilimizin araştırılması ve geliştirilmesi için pek çok kıymetli aydınlarımızın ve fikir adamlarımızın gayretleri ve çalışmaları olmakla birlikte, bu sahaya en büyük hizmeti Gaspralı İsmail Bey vermiştir[55]. Bütün Türkler arasında dil ve kültür birliği

---

[54] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I.** s. 224.

[55] M. Saray, **Gaspralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul 1993, s. 46-68.

oluşturmada önemli çalışmalar yapan ve bu alanda büyük ilerlemeler sağlayan Gaspralı İsmail Bey'den sonra, Türk tarihi, dili ve kültürü üzerinde çalışmaların sayıları hızla artmaştır.

1910 yılında kurulan *Türk Ocakları* ve bir yıl sonra neşredilmeye başlanan *Türk Yurdu* dergisi yakın tarihimize ve Millî Mücadele'nin kazanılmasına büyük katkılarda bulunmuştur. Millî Mücadele'nin büyük önderi Atatürk, Cumhuriyet öncesi ve sonrasında millî şuurun uyanmasında büyük katkıları olan Türk Ocakları'nın 23 Nisan 1930'da yapılan V kurultayında Türk Ocakları Kanununa "Türk Tarih ve medeniyetini ilmi bir surette araştırmak ve ortaya koymak" maddesini ilâve ettirmiş ve bu işi yapmak için de *"Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu)"* ni, "Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşturulmasını sağlamak" için de *"Türk Dili Tedkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu)"* ni kurdurmuştur. Millî heyecanın ve duygunun ancak millî tarih şuuru ve millî kültür ile kuvvetlenip devam edeceğine inanan Atatürk, Türk tarihinin ilmi usûllerle kısa zamanda araştırılıp ortaya konması direktifini vermiştir. Atatürk'ün bu direktifi vermesindeki gayeyi şöyle özetleyebiliriz: Türk tarihi başlangıcından itibaren iyi bir şekilde araştırılacak ve Türklerin kültür ve medeniyet dünyasına katkıları, yetiştirdiği büyük şahsiyetlerin insanlığa hizmetleri ortaya konacaktır. Böylece, dünya, Türklerin nasıl şerefli bir geçmişe ve zengin bir kültüre sahip olduğunu öğrenecek ve yeni yetişen Türk çocukları da atalarının şanlı tarihinden haberdar olacak, onlarla övüneceklerdir. Bu aynı zamanda Türk milletinin millî birliğini ve heyecanını kuvvetlendirecek, Millî Mücadele yıllarında olduğu gibi, Türkler için güçlükleri yenmede ve muasır medeniyet seviyesine ulaşmada büyük bir destek olacaktı[56].

Peki bu nasıl gerçekleştir? Veya, Atatürk'ün arzu ettiği bu hususlar gerçekleşmiş midir? Atatürk'ün, bu düşüncelerinin gerçekleşmesi için daha

---

[56] M. Saray, Atatürk ve Türk Tarihi", **Türk Kültürü**, sayı: 249 (Ocak 1984), s. 1-2.

Millî Mücadele yıllarında çalışmaya başladığını görüyoruz. O, bunu millî eğitim ve Türk Ocakları kanalıyla yapmaya çalıştı. Bununla da yetinmeyen Atatürk, konuyu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne getirdi. 1 Kasım 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin dikkatini Türk tarihinin eskiliği ve zenginliği üzerinde topluyordu. O şöyle diyordu: "Efendiler, bu dünya-yı beşeriyette asgari yüz milyonu aşkın nüfustan oluşan bir büyük Türk milleti vardır. Ve bu milletin yeryüzündeki genişliği nisbetinde tarih sahasında da derinliği vardır. En bariz ve en kat'i ve en maddî tarihî delillere istinaden beyan edebiliriz ki, Türkler onbeş asır evvel Asya'nın göbeğinde muazzam devletler teşkil etmiş ve insanlığın her türlü kaabiliyetine tecelligâh olmuş birer unsurdur. Sefirlerini Çin'e gönderen ve Bizans'ın sefirlerini kabul eden bu Türk devleti, ecdâdımız olan Türk milletinin teşkil eylediği bir devlettir"[57]

Atatürk'ün çeşitli vesilelerle yaptığı konuşmalarında Türk tarihi ve kültürü hakkında söylediği bu sözler, meclis üyeleri arasında büyük heyecan uyandırıyordu. Onun bilhassa eski müesseseleri ve geçirdikleri gelişmeleri anlatırken Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerine tarihten verdiği misaller ve hadiselerin sonucunu gösteren mantıki delilleri kendisine duyulan hayranlığı bir kat daha artırıyordu.

Atatürk, Türk tarihini sevmekle kalmamış, bu hususta çalışanlara da yakın alâkasını esirgememiştir. Nitekim, büyük önder, Fuad Köprülü'nün 1923 yılında yayınladığı "Türkiye Tarihi"ni okuduktan sonra müellifine şu mektubu göndermiştir:

"Darulfünûn Türk Edebiyatı Tarihi Müderrisi Köprülüzâde Mehmed Fuad Beyefendiye,

Türkiye Tarihi'nizin gönderilen birinci kitabını büyük zevk ve

---

[57] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, s. 261-262.

istifade ile okudum. Eser kıymetlidir, mühimdir. Bunu vücûda getirmek için sarfettiğiniz ve edeceğiniz mesaiyi takdir ederim. İhtisasınızın tecelli edecek eserleri millete, Cumhuriyete ifa olunabilecek hizmetlerin en kıymetli mertebesinde bulunacaktır.

Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal[58]

Atatürk, Türkiye Tarihi müellifi Fuad Köprülü'ye yalnız iltifat etmekle kalmamış, birkaç gün sonra devrin Maarif Vekili Necati Bey'e direktif vererek, Köprülü'nün bundan sonra yazacağı tarih kitaplarının neşrini te'min için gereken maddî desteğin sağlanmasını da istemiştir.

Tarih ilmini objektif bir şekilde icra etmek ve bununla ilgili yabancı dilleri öğrenmek büyük fedakârlık isteyen bir çalışma sahasıdır. Bunu bilen büyük Atatürk, Avrupa ülkelerine gerekli dilleri öğrenmek ve araştırmalarda bulunmak üzere pekçok genci yurt dışına göndermiştir. Yurt dışında yetişip gelen bu bilim adamları bilâhare tarihimizin önemli problemlerini halletmişlerdir. Fakat, Atatürk'ten sonra bu alanda ciddi tarihçilerin yetiştirilmemesi bu sahadaki eksikliklerimizin devam etmesine sebep olmuştur.

Atatürk, gençlerimizin millî duygularla yetişmesi için tarih ve dil araştırmalarıyla bizzat ilgilenerek, bu araştırmaları hızlandırmıştır. Devrin tarihçilerine hazırlattığı *"Türk Tarihinin Anahatları"* adlı esere dayanarak, "Türk milletinin şerefli bir mâzisinin olduğunu, medeniyete hizmetlerde bulunduğunu" anlatan tarih kitapları yazdırmıştır. Bu arada Atatürk, 1932'de Türk tarihçilerinin katıldığı "1. Türk Tarih Kurultayı"nı tertip ettirmiş ve tarihimizin nasıl tartışılıp, araştırılıp ortaya konması gerektiği hususunda

---

[58] M. Fuad Köprülü, "Bir Hâtıra", **Belleten**, III/10 (1939), s. 278.

kararlar aldırmıştır. Toplantı sonunda yaptığı konuşmada Atatürk, Türk tarihçilerine hitap ederek, "büyük devletler kuran ecdâdımız, büyük ve şumûllü medeniyete sahip olmuştur. Bunu aramak, tedkik etmek, Türklüğe ve cihana bildirmek bizler için bir borçtur" diyerek, tarihçilerimizin daha şevkle çalışmalarını sağlamıştır[59] Atatürk, 1937'de yaptırdığı "2. Türk Tarih Kurultayı"na Türk tarihi üzerinde çalışan yerli bilim adamlarının yanında yabancı bilim adamlarını da davet etmiş ve kendileri ile Türk tarihinin meselelerini bir defa daha tartışmıştır[60].

"Millî şuurun ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz" diyen Atatürk, "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır... Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, bütün Türk çocuklarının kendileri için lâzım olan hamle kaynağını o tarihte bulabilecektir. Bu tarihten Türk çocukları istiklâl fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve kabiliyetle kimseye boyun eğmeyeceklerdir" inancıyla mücadelesini sürdürmüştür[61]. Kısaca Atatürk, son asırlarda geçirdiği büyük badireler yüzünden oldukça yıpranan Türk milletinin kalbinde, Türk milletinin ruhunda kendine güvenme kudretini yaratmak istiyordu. Sevgili gençlerimiz için bu kitabı birlikte hazırladığım rahmetli hocam Prof.Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun da dediği gibi "Atatürk, Türk tarihinin haşmetini, Türk'ün hürriyet aşkını, istiklâl azmini hakka ve insana saygılı asil ruhunu, ileri hamlelere karşı tutkunluğunu biliyor, bugünkü Türk'ün şuurunda vaktiyle dünyaya hükmetmiş cihangir bir milletin çocuğu

---

[59] Afet İnan, "Atatürk'ün Tarih Tezi", **Belleten**, III/10 (1939), s. 245.

[60] M.Saray, Atatürk ve Türk Tarihi, s. 13 vd.

[61] **Atatürkçülük: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, 1. Kitap, Gen. Kurmay Başk. neşri, Ankara 1982, s. 8.

hissini yaşadığını seziyordu"[62]. Onun için, Türk gençliğinin millî duygular içinde yetişmesi gerektiği inancı ile bu alandaki mücadelesini yaşadığı müddetçe azimle sürdürmüştür.

### Türk Dilinin Geliştirilmesi

Atatürk, Türk tarihi araştırmaları çerçevesinde Türk Tarih Tezi'ni şu şekilde ortaya koymuştu: "Türk ırkının kültür yurdu Orta Asya'dır. İlk çağlardan beri yüksek bir ziraat hayatına sahip olan, madenleri kullanan bu topluluk sonraları Orta Asya'dan doğuya, güneye, batıda Hazar Denizi'nin kuzey ve güneyine yayıldı..."[63]. Bu yayılma neticesinde Türk dili ve kültürü de yayıldı. Gittiği yerlerde yabancı dillere ve kültürlere tesir ettiği gibi onlardan tesirler de aldı. Bütün bunların ortaya konması için Türk dili araştırmalarına daha çok ağırlık verildi.

Atatürk, harf inkilâbını gerçekleştirdikten sonra 1929'da yaptığı bir konuşmada Türk dili ile ilgili görüşlerini şöyle açıklıyordu:

"Türk milletinin dili Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel ve en kolay kullanılabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır... Türk dili Türk milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği nihayetsiz badireler içinde ahlâkının, an'anelerinin, hâtıralarının, menfaatlerinin, elhasıl bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili Türk milletinin kalbidir, zihnidir"[64].

Atatürk, bir yıl sonra, yani 1930'da yaptığı başka bir konuşmasında ise şöyle diyordu: Dilin millî ve zengin olması, millî duygunun gelişmesinde

---

62 Kafesoğlu, "Atatürk ve Türk Devleti", **Türk Kültürü**, sayı: 61 (1967), s. 11.

63 Afet İnan, **Atatürk'ün Tarih Tezi**, s. 245-246.

64 **Atatürkçülük, Birinci Kitap, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, M.E.B. yay. İstanbul 1988, s. 362.

başlıca etkendir. Türk dili, dillerin en zenginidir, yeter ki bu dil bilinçle işlensin. Ülkesini, yüksek bağımsızlığını korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır"[65].

Nihayet 1931'de yaptığı konuşmasında ise Atatürk, milliyetçilik ile dil arasındaki bağı şöyle izah ediyordu: "Milliyetin çok bariz vasıflarından biri dildir. Türk milletindenim diyen insan, herşeyden evvel ve mutlaka Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk kültürüne, topluluğuna bağlılığını iddia ederse buna inanmak doğru olmaz"[66].

Yukarıdaki düşünceler çerçevesinde Atatürk, 1932 ve 1934 yıllarında yaptırdığı I. ve II. Türk Dili Kurultaylarında, Türk dil bilginlerine, Türk dilinin mes'elelerini tartıştırmış ve bu tartışmalar neticesinde ortaya çıkan problemleri yabancı bilim adamları ile tartışmak maksadıyla Milletlerarası III. Türk Dili Kurultayı'nı toplatmıştır. 1936 yılında yapılan III. Türk Dili Kurultayı'na, Türkoloji ile ilgilenen bütün ülkelerin ve özellikle sınırları içinde pek çok sayıda Türk'ün yaşadığı Sovyet Rusya'nın bilim adamlarının katılmalarını sağlamıştır. Atatürk'ün bizzat hazır bulunduğu III. Türk Dili Kurultayı'nın açılış konuşmasını yapan Millî Eğitim Bakanı, şu hususları dile getirmiştir:

"Türk dili çalışmaları bir yandan bütün ilim dünyasına Türk dilinin şimdiye kadar tanınmamış olan yüksek varlığını, yalnız Ural-Altay grubunun değil, İndo-European ve Semitik adları altında bütün kültürel dillerinde ana kaynağı olduğunu tanıtmak, öte yandan da yurt içinde yazı ve bilgi dili ile konuşma dili arasında elden geldiği kadar çok çabuk yakınlık ve bağlılık yaratmak gibi iki yüksek görevi üzerine almıştır. Beynelmilel düzeydeki bu kurultayın konusu Türk dili tezinin bütün dünyaya tanıtılmasıdır"[67].

---

[65] **Atatürkçülük**, s. 362.

[66] **Atatürkçülük**, s. 362.

[67] "III. Türk Dil Kurultayı", **Cumhuriyet Gazetesi**, İstanbul, 24 Ağustos-1 Eylül

Türk Dil Kurultayı yalnız Türkiye Türkçesinin değil, Türkiye dışında yaşayan Türklerin konuştukları lehçeleri de ele alıp tartışmıştır. Bu kurultayda alınan kararlar çerçevesinde Yakut, Çuvaş, Altay, Kazak, Kırgız, Kazan ve Başkurt Türklerinin kendi lehçelerinde hazırladıkları lûgatlar Türkiye Türkçesine çevrilmeye başlandı. Ayrıca Radloff'un *Türk Lehçeleri Lûgatı*'nın tercümesi ve bütün bunların bir araya getirilerek büyük bir *Türk Lehçeleri Lûgatı* hazırlanmasına da karar verildi. Bunlara ilâveten bir de, *Mukayeseli Türk Lehçeleri Grameri*'nin hazırlanması kararlaştırıldı[68].

Bütün bu çalışmalardan sonra Atatürk, Türk dilinin sadeleştirilmesi, yabancı kökenli kelimelerden mümkün olduğu kadar arınması için yeni bir çalışma başlatmıştır. 1936 ve 1937 yıllarında bu alanda bâzı tecrübeler geçiren Atatürk, 1938'de yaptığı bir konuşma ile bu sadeleştirme işinin bütün milletçe tâkip edilmesi gerektiğini şöyle vurgulamıştır:

"Türk dilinin sadeleştirilmesi, zenginleştirilmesi ve kamuoyuna bunların benimsetilmesi için her yayın vasıtasından faydalanmalıyız. Her aydın hangi konuda olursa olsun, yazarken buna dikkat edebilmeli, konuşma dilimizi ise ahenkli, güzel bir hale getirmeliyiz" "Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın dikkatli, alâkalı olmasını isteriz"[69]

## C- ATATÜRK'ÜN HALKÇILIK PRENSİBİ

### 1- Atatürk'ün Halkçılık (Demokrasi) Anlayışı

Halkçılık, halkın kendi idâresi ve kaderine kendi iradesini hâkim

---

1936.

[68] "III. Türk Dil Kurultayınca kabul ve tasdik edilen Türk Dil Kurumu Ana Tüzüğü ve Çalışma Programı", **Türk Dili**, sayı: 20 (1936), s. 17-18.

[69] **Atatürkçülük**, s. 362; Z. Korkmaz, **Atatürk ve Türk Dili: Belgeler**, Ankara 1922, s. 284.

kılarak, her hususta mutlu ve müreffeh olması demektir. Atatürk'ün anlayışı da bu idi. Ayrıca, Atatürk'ün lûgatında halk, daima millet mânâsını ifade etmiştir. Millet ise fertleri ve zümreleri arasında hiçbir farklılığı kabul etmeyen topluluk demektir. Sosyalist komünist rejimlerde, halk denildiği zaman, "proleterya" anlaşılmaktadır. Atatürk'ün açıklaması ortada iken, maalesef, bâzı çevreler, bilhassa son yıllarda, "Atatürk halkçılığı proleterya halkçılığıdır" diye memleket dahilinde büyük bir propaganda ve istismar faaliyetinde bulunmuştur. Halbuki Atatürk, "halkçılık"tan neyi kasdettiğini ta işin başında, yâni 1920'de şöyle izah etmiştir:

"Bizim nokta-i nazarlarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malûmdur ki, bolşevik prensipleri değildir ve bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim itikadımıza göre, milletimizin hayatını temin etmek ve yükselmesini sağlamak kendi hazım kaabiliyetiyle mütenâsip olan nokta-i nazarlardır. Fakat esas itibariyle tedkik olunursa bizim nokta-i nazarlarımız ki halkçılıktır kuvvetin, kudretin, hâkimiyetin, idarenin doğrudan doğruya halka verilmesidir, halkın elinde bulundurulmasıdır. Yine hiç şüphe yok ki, dünyanın en kuvvetli bir esası, bir prensibidir"[70].

Atatürk, bu sözleri ile iktifa etmeyerek meseleyi açıklamaya devam etmiştir. Şöyle ki, "Bugünkü mevcudiyetimizin asıl mahiyeti, milletin umumî temâyüllerini ispat etmiştir, o da halkçılıktır ve halk hükûmetidir"[71]. Nihayet, Atatürk, halkçılığı 1920 Anayasasına da koydurarak bu prensibin yanlış anlaşılmasına kanunen mâni olmaya da çalışmıştır. Bu hususta o, şunları söylemiştir: "Siyaset-i dahiliyemizde şiarımız olan halkçılık, yâni milleti bizzat kendi mukadderatına hakim kılmak esası Teşkilât-ı Esâsiye

---

[70] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, s. 97-98. Bu hususta geniş bilgi için bk. M. Saray, "Atatürk'ün Sovyet Politikası", **Atatürk'e Armağan**, Ed. Fak. İstanbul 1981, s. 37-38.

[71] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, s. 87.

Kanunu'muzla tesbit edilmiştir"[72]. Teşkilât-i Esesiye Kanunu'na göre kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bir halk hükümetidir. Memleketin faydasına ait husûslarda millet fertleriyle hükûmet arasında vazife itibariyle iştirak vardır... Bizim hükûmet şeklimiz tam bir demokrat hükûmettir. Ve lisanımızda bu hükûmet halk hükûmeti diye yâd edilir"[73].

Bu açıklamalarıyla Atatürk, halkçılık ilkesi ile demokrasiyi ve demokratik prensipleri kastettiğini ve bunun böyle anlaşılması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır. Nitekim O, kendisiyle uzun yıllar beraber bulunan Prof. Afet İnan'a da şöyle demiştir: "Demokrasi (yani halkçılık) esasına dayanan hükûmetlerde, hâkimiyet halka, halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi hakimiyetin millette olduğunu, başka yerde olamayacağını iltizam eder. Bu suretle, demokrasi prensibi siyasî kuvvetin, hakimiyetin menşeine ve meşruiyetine temas eder.

Biz, memleket halkı, efrat ve muhtelif zümre mensuplarının yekdiğerine yardımlarını aynı kıymet ve mahiyette görürüz. Hepsinin menfaatlerinin aynı derecede ve aynı musâvâtperverlik (eşitlik) hissiyle teminine çalışmak isteriz. Bu tarzın, milletin umûmi refahı, devlet bünyesinin kuvvetlendirilmesi için daha muvâfık olduğu kanaatindeyiz. Bizim nazarımızda; çiftçi, çoban, amele, tüccar, san'atkâr, asker, doktor velhasıl herhangi bir içtimaî müessesede faal bir vatandaşın hak, menfaat ve hürriyeti eşittir. Devlete, bu telâkki ile azami faydalı olmak ve milletin emniyet ve iradesini mahalline sarfedebilmek, bizce, bizim anladığımız mânâda halk hükûmeti idâresi ile mümkün olur"[74].

Atatürk, demokrasinin, yani halkçılığın, bariz vasıflarını şöyle tarif

---

[72] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, s. 161.

[73] **Atatürkçülük**, s. 25.

[74] Afet İnan, **Medenî Bilgiler ve M.Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara 1969, s. 395-98. 425-27.

etmektedir:

"Demokrasi prensibi hakimiyeti isti'mâl eden vasıta ne olursa olsun, esas olarak, milletin hakimiyete sahip olmasını ve sahip kalmasını icap ettirir. Bu noktayı birkaç kelime ile izah edelim:

a) Demokrasi, esas itibariyle siyasî mahiyettedir. Demokrasi, bir içtimaî muavenet veya bir iktisadî teşkilât sistemi değildir. Böyle bir nazariye, vatandaşların, siyasî hürriyet ihtiyacını uyutmayı amaç edinir. Bizim bildiğimiz, demokrasi siyasîdir; onun hedefi, milletin, idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasî hürriyet temin etmektir.

b) Demokrasinin birinci hassasiyle müşterek, esas itibariyle, ikinci bir hassası daha vardır. O da şudur: Demokrasi fikrîdir, bir kafa meselesidir. Her halde bir mide meselesi değildir. Hükûmet prensibi de, bir adalet muhabbetini ve ahlâk fikrini icap ettirir. Demokrasi, memleket aşkıdır, aynı zamanda babalık ve analıktır.

c) Demokrasi, esasında ferdîdir; bu vasıf vatandaşın hâkimiyete, insan sıfatıyla iştirak etmesidir.

d) En nihayet, demokrasi, müsâvâtperverdir. Bu vasıf, demokrasinin ferdî olması vasfının zarûri bir neticesidir. Şüphesiz, bütün fertler aynı siyasî hakları haiz olmamalıdırlar.

Bu vasıf, demokrasinin, bu ferdî ve eşitliksever vasıflarından umumî ve eşit oy prensibi çıkar"[75]

### 2- Demokrasiye Muhalif Çağdaş Akımlar

Atatürk, bir halk idaresi olan demokrasinin muhalifi olan çağdaş akımları şöyle izah etmiştir:

"Bizim, devlet teşkilâtında esas prensibimizi teşkil eden

---

[75] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, s. 71-72.

demokrasinin, ayırıcı vasıflarını tarif ettik. Demokrasinin bu kavramı bâzı teorilerin hücumuna hedef olmaktadır. Bu teorileri şöyle sıralayabiliriz:

I- Bolşevik teorisi,

II- İhtilâlci siyasî sendikalizm teorisi,

III- Menfaatlerin temsili teorisi.

Bu teorilerin, demokrasi teorimize, hücumda ne kadar haksız olduklarını kısaca, açıklayalım:

I- Bolşevik teorisinin Rusya'da, tatbik olunmuş, şekline bakalım, bütün Rus milleti içinde amele (işçi), deniz ve kara kuvvetlerinden ibaret bir ekalliyet (azınlık), iktisadî esaslara dayanan, komünist partisi adı altında birleşerek bir diktatörlük kurmuşlardı. Gayelerinde millî değildirler. Şahsi hürriyet ve eşitlik tanımazlar. Halk egemenliğine saygıları yoktur. İç'de halkın çoğunluğunu kaba kuvvet kullanarak görüşlerini kabullenmeye zorlarlar, yurt dışında propaganda ve ihtilâl teşkilâtı ile, bütün dünya milletlerine kendi prensiplerini yaymaya çalışırlar.

Halbuki, hükûmet kurmaktan amaç, evvelâ ferdi hürriyetin sağlanmasıdır. Bolşevik tarzı hükûmette istibdad, yâni keyfî idare özelliği görülmektedir. Bir toplumun zorla, bir kısım insanların görüşlerinin zorla esiri yapılarak aciz bir şekilde yaşatılmasına doğal ve akla uygun bir hükûmet sistemi görüşü ile bakılamaz.

II- İhtilâlci siyasî sendikalizm teorisyenleri de, her türlü siyasî kuruluşları, yalnız kendi menfaatleri lehine çalıştırmak ve sonunda siyasî kuvvet ve egemenliği ellerine geçirmek isteyen işçi gruplarıdır. Bunlar, maksatlarını zorla elde etmek fırsatını beklerken zaman zaman, genel grevler yaparak, hükûmet adamları üzerinde etkili oluyorlar ve bazı işleri kendi lehlerine hallettiriyorlar; yavaş yavaş mevcudiyetlerini hissettiriyorlar. Bunlar İngiltere, Fransa ve Almanya'da tesirlerini göstermektedirler

(1930'larda). Almanya'da bu teorisyenleri azçok tatmin için, millet meclisi yanında, ekonomik nitelikli üyeler onlardan olmak üzere bir meclis yapmışlardır. Bizde de yüksek iktisat meclisi vardır. Fakat, bu herhangi bir zorlama üzerine değil, doğrudan doğruya hükûmetin, faydalı görmesinden danışma amacıyla meydana getirdiği bir kurumdur.

III- Menfaatlerin temsili teorisi; çeşitli meslek, san'at ve iş adamları, toplum içinde, ayrı ayrı, birer grup birer küçük toplum halinde düşünülürse, her grubun birbirinden farklı menfaatleri vardır. Binaenaleyh, diyorlar ki, her özel menfaat sahibi gruplar, ayrı ayrı, mecliste kendilerini temsil etmelidirler. Bu takdirde, seçim, millet fertlerinin çoğunluğu tarafından değil, gruplar tarafından ve grupların sahip olduğu menfaat derecesine uyumlu olarak sonuçlanacaktır. Mecliste bu gruplardan birkaçı birleşip, iktidara geçince, yalnız kendi menfaatleri lehine çalışacaklardır. Buna kim mâni olacaktır?

İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, biz bu ve bundan evvelki teorileri memleket ve milletimiz için uygun görmüyoruz. Biz, memleket halkı fertlerinin ve muhtelif grup mensuplarının, birbirlerine yardımlarını, aynı kıymet ve esasta görüyoruz; hepsinin menfaatlerinin aynı derecede ve aynı eşitlik hissiyle teminine çalışmak isteriz. Bu tarzın milletin umûmi refahı, devlet bünyesinin tanzimi için daha muvafık olduğu kanaatindeyiz. Bizim nazarımızda çiftçi. çoban, amele, tüccar, sanatkâr, asker, doktor velhâsıl herhangi bir toplumsal kurumda faal bir vatandaşın hak, menfaat ve hürriyeti eşittir. Devlete, bu görüş ile en fazla faydalı olan ve milletin emniyet ve iradesini, mahalline sarf edebilmek, bizce, bizim anladığımız mânâda, bir halk hükûmeti idaresi ile mümkün olur"[76]. Gayelerinde millî değillerdir.

### 3- Hürriyetlerimiz

---

[76] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, s. 75-77

Atatürk, demokrasinin bir hürriyet rejimi olduğunu, dolayısıyla fertlerin hak ve hürriyetlerinin ancak böyle bir sistem içinde korunabileceğini ileri sürmüş ve hürriyet hakkındaki düşüncelerini de şöyle açıklamıştır:

"Hürriyet, insanın, düşündüğü ve dilediğini mutlak olarak yapabilmesidir. Bu tarif, hürriyet kelimesinin en geniş mânâsıdır.

İnsanlar, bu mânâda, hürriyete hiçbir zaman sahip olamamışlardır ve olamazlar. Çünkü mâlûmdur ki, insan tabiatın mahlûkudur. Tabiatın kendisi dahi mutlak hür değildir; kâinatın kanunlarına tabidir. Bu sebeple, insan, ilk önce, tabiat içinde, tabiatın kanunlarına, şartlarına, sebeplerine, amillerine bağlıdır" Atatürk, insanların hak ve hürriyetlerini kazanmada, başlarında bulunan hükümdarlar veya zümreler ile uzun süre mücadele etmek mecburiyetinde kaldıklarını ifade etmiş ve elde edilen hak ve hürriyetleri nasıl müdafaa etmeye çalıştıklarını anlatmaya çalışmıştır: "...Ferdin birinci hakkı, tabii kabiliyetlerini, serbestçe inkışâf ettirebilmesidir. Bu inkişâfı temin için ise, en iyi vasıta, ferde, diğerin muadil hakkını izrar etmeksizin, tehlike ve zarar kendine ait olmak üzere, ona, kendi kendini, istediği gibi sevk ve idâre etmeye müsaade etmektir.

İşte bu serbest inkişafı temin etmek, ferdi hakların teşkil ettiği muhtelif hürriyetlerin tamam gayesidir.

Bu haklara hürmet etmeyen siyasî cemiyet, esaslı vazifesinde kusur etmiş olur ve devlet, mevcudiyetinin hikmetini ve mânâsını kayıp eder.

Asrîdemokraside ferdî hürriyetler, hususi bir kıymet ve ehemmiyet almıştır, artık ferdî hürriyetlere devletin ve hiç kimsenin müdahalesi mevzuu bahis değildir. Ancak bu kadar yüksek ve kıymetli olan ferdi hürriyetin, medenî ve demokrat bir millette, neyi ifade ettiği, hürriyet kelimesinin mutlak bir sûrette düşünebilen mânâsıyla anlatılamaz. Mevzuu bahis olan hürriyet, içtimaî ve medenî insan hürriyetidir.

Bu sebeple, ferdî hürriyeti düşünürken, her ferdin ve nihayet bütün milletin müşterek menfaati ve devlet mevcudiyeti gözönünde bulundurulmak lâzımdır. Anlaşılıyor ki, ferdî hürriyet mutlak olamaz, diğerin hak ve hürriyeti ve milletin müşterek menfaati, ferdî hürriyeti tahdit eder. Ferdî hürriyeti tahdit devletin de âdeta esâsı ve vazifesidir. Çünkü, devlet ferdi hürriyet temin eden bir teşkilât olmakla birlikte, aynı zamanda, bütün hususi faaliyetleri, umûmi ve millî maksatlar için birleştirmekle mükelleftir. "Hürriyet başkasına muzır olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır" denildiği zaman, vatandaş hürriyetinin, yalnız bunun gâye olduğu, devletin, bu gâyeyi temin için vasıta telâkki edildiği ifade edilmiş olur. Fakat bu vasıtadır ki, milletin umûmî menfaat ve gâyesini muhafaza edecektir.

O halde ferdî hürriyete hudut olarak, başkalarının hürriyet hududunu gösterirken, ferdî hürriyetin, milletin umûmî menfaatlerinin icap ettirdiği dereceden daha fazla tahdit edilemeyeceği kabul edilmiş oluyor. Bu fikir basittir; fakat tatbiki çok güçtür. Çünkü, ferdî hürriyetin derecesi, devlet faaliyetlerini zaafa düşürmemesi lâzımdır. Devletsiz bir cemiyet veyahut zayıf bir devlet hayatının neticesi, herkesin herkese karşı mücadelesidir. Bu mücadele, ekseriyetin hürriyetini boğmayacak sûrette tâdil olunmak lâzımdır. Bu tâdil keyfiyeti, ferdin mes'uliyetine, teşebbüsüne ve inkışafına halel verecek dereceye götürülmemelidir.

Vatandaşların teşebbüs ve mes'uliyet hisleri ne kadar inkışaf ederse, devlet için o kadar iyidir.

Ferdi hürriyetin, ne kadarından feragat edilmesi lâzım geleceği, içinde bulunulan zamana ve memlekete göre değişir. Müstesna zamanlar, müstesna tedbirler icap ettirir. Bir de, hürriyetin suistimali, hürriyetin muvakkat, lâkin, geniş mikyasta tahdidini icap ettirebilir. Bütün bu tedbirleri ve tahditleri tanımak lüzûmu, devlet ve fikir mefhûmunu ifade eder. Bu hususlardaki tedbirlerin şiddetini ve hudutlarının genişliğini ölçmek büyük bir sanattır.

Devlet sanatı işte budur. Bu sanatta isabetin derecesi, hürriyetin hudutlarını çizen kanunda görülebilir. Çünkü "bu hudut ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir" herhalde. Vatandaşların, umûmi hürriyet ve saadeti için, fertlerden, ancak devlet için zarûri olan bir kısım hürriyetlerinin bırakılması istenebilir. Türk milletinin, tarihini gözönüne getirelim: hemen daha düne kadar, altında ezildiği istibdadı, esaret ve zulmün kara pençesini hisseder gibi olmamak mümkün değildir.

Türk, istibdat ve esaret zincirini parçalayabilmek için, dahili ve harici düşmanlar karşısında, hayatını ortaya attı; çok kanlı ve tehlikeli mücadelelere girdi; sayısız fedakârlıklara katlandı; muvaffak oldu; ancak ondan sonra hürriyetine sahip oldu. Bu sebeple hürriyet Türk'ün hayatıdır. Artık Türkiye'de "her Türk hür doğar, hür yaşar"

Türk'ün bugün millî ve siyasî terbiyesi ve yüksek kıymeti onun gayesini ve vaziyetini tesbit etmiştir.

Türkler, demokrat, hür ve mes'ul vatandaşlardır; Türk Cumhuriyetinin kurucuları ve sahipleri bizzat kendileridir. Türk, ferdî hürriyetinden ve menfaatlerinden Teşkilât-ı Esâsiye Kanunu'nda tayin olunduğu kadarını Cumhuriyete bırakmıştır. Cumhuriyet ferdin ona bıraktığı bir kısım hürriyeti, ferdin ve Türk milletinin, dahil de ve harice karşı istiklâlini temin için kullanır"[77]

Atatürk, hürriyetlerin muhtelif şekilleri hakkında ise şunları söylemektedir:

"Bir milletin harsı yükseldikçe, ferdî hürriyetin tatbikat sahaları genişler ve çoğalır, muhtelif şekilde, birbirinden ayrı ve müstakil ferdî hürriyetler meydana çıkar. Bu hürriyetler, mahiyet ve tabiatlarına göre iki gruba ayrılırlar:

---

[77] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, s. 77-83.

Birinci grup içinde sayabileceğimiz hürriyetler, başlıca ferdin maddî menfaatlerine tekabül eder ki, şunlardır:

1- Kelimenin dar mânâsıyla, şahsî hürriyettir; yâni serbestçe gitmek, gelmek, millî topraklarda kalmak, yahut oradan çıkmak hakkına mâlik olmaktır seyahat ve ikâmet hak ve hürriyeti.

2- Meskenin taarruzdan mâsuniyetidir. İnsan, evinin sahibidir ve ancak istediğini sokar. Bir insanın evine, hükümetin müdahalesi, yalnız kanunun tayin ettiği halde ve sûrette olabilir.

3- Ferdî mülkiyettir. Bir insanın emeği mahsulü olan herşeye sahip olması, devletin müdahale edemeyeceği ferdin yüksek haklarındandır. İnsan namuskârâne sahip olduğu mal ve mülküne istediği gibi tasarruf eder, satabilir, satmayabilir, istediğine verebilir, yıkabilir.

Ferdî mülkiyet hakkını yegâne tahdit eden, umûmî menfaatler için istimlâktır ki, bu da kanuna göre yapılır.

Fikir ve kalem mahsûlü olan her eser dahi sahibinin hakkıdır. Bu hak, "Telif Hakkı Kanunu" ile müeyyeddir.

4- Ticaret, sanayi ve san'at hürriyetidir. İnsan hayatını kazanmak için istediği işte, meslekte ve sanatta çalışabilir, bu hususta serbesttir. Ancak, bu hürriyet umûmun iyiliği için mâkûl olarak, bir takım kanuni şartlara bağlıdır.

Bunlardan başka, devletin, siyasî veyahut umûmun menfaat ve emniyeti maksadıyla inhisârı altında bulundurduğu işleri başkaları yapamaz. Bütün bu mânilerle beraber de insan için daima kâfi bir çalışma ve iktisat hürriyeti vardır.

İkinci gruba dahil olan hürriyetler daha çok doğrudan doğruya ferdin fikri hayatındaki hürriyet haklarıdır. Bunlardan,

1- Vicdan hürriyeti: Her fert istediğini düşünmek, istediğine inanmak, kendine mahsûs bir fikre mâlik olmak, intihab ettiği bir dinin icablarını yapmak veya yapmamak hak ve hürriyetine sahiptir. Kimsenin fikrine ve vicdanına sahip olunamaz[78].

2- İçtima (toplantı) hürriyeti.

3- Matbuat hürriyeti.

Bu iki hürriyet, aynı prensipten çıkar. O prensip, insanların fikirlerini serbest söylemek ve neşretmek hakkıdır. Vatandaşlar kendi öğrenim ve eğitimleri için ve toplumun menfaatleri noktasından fikirlerini istedikleri gibi söyleyebilmelidirler. En büyük hakikatler ve ilerlemeler, fikirlerin serbest ortaya konması ve karşılıklı söylenebilmesiyle meydana çıkar ve yükselir.

İçtima (toplantı) hürriyeti: Toplantı, insanların beraber düşünüp konuşmak veyahut birinin sözlerini dinlemek maksadı ile geçici olarak bir araya gelmeleridir. Toplantı hürriyeti, Anayasamız gereğince, fertlerin doğal haklarındandır. Fakat Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Kanunu çerçevesinde uygulanır. Çünkü, asayişi, toplumsal ve siyasî düzeni korumak ile mükellef olan hükûmetin, gereken tedbirleri alabilmesi için, toplantının günü ve yeri hakkında önceden usûllere uygun olarak haberdar edilmesi lâzımdır[79].

**Basın Hürriyeti**

Basın hürriyeti, vatandaşın, günlük veya zaman zaman çıkan gazetelere, dergilere yazacağı yazılar veya yapacağı resimler vasıtasıyla ve yayımlayacağı kitaplarda fikrini serbestçe duyurmasıdır.

"Toplantı hürriyeti, basın hürriyetinden eskidir. Fakat, basın

---

[78] Vicdan hürriyeti hakkında daha fazla bilgi için bk: **Atatürk'ün Laiklik İlkesi.**

[79] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, s. 84-87.

hürriyeti matbaanın ve gazeteciliğin ilerlemesi sayesinde, daha büyük bir önem kazanmıştır" "Türkiye Cumhuriyeti'nde gazete çıkarmak, kitap neşretmek, matbaa açmak için uyulması gereken kurallar, Matbuat Kanunu ve Matbaalar Kanunu'nda tesbit olunmuştur. Zararlı neşriyat ve şahıslara tecavüz halinde yapılacak muamele de bu kanunlarda ve Ceza Kanunu'nda yazılmıştır" "Basının umûmi hayatta, siyasî hayatta ve Cumhuriyetin ilerlemesi ve gelişmesinde yüklendiği vazifeler büyüktür. Basının tam ve açık bir hürriyeti iyi kullanması husûsunda dikkatli olunması gerektiği açıktır. Her türlü kanûnî kayıtlardan evvel bir kalem sahibi ilme ve kendi siyasî düşüncelerine olduğu kadar, vatandaşların haklarına ve memleketin, her türlü özel görüşlerin fevkinde olan yüksek menfaatlerine de dikkat ve hürmet etmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyettir ki, umûmi intizamı temin edebilir. Bununla beraber, basın hürriyetinden gelebilecek kötülükleri ortadan kaldıracak tedbirler, asla geçmişte yapıldığı gibi, basın hürriyetini kısıtlama yolu değildir. Bilâkis, basın hürriyetinden doğacak mahzurların giderilmesi, yine basının kendi kendisini denetlemesi ile mümkün olur.

Basın-yayın organlarında yazı yazan veya konuşan kişilerin başkalarının hak ve özgürlükleri ile inançlarına saygılı bir ifade kullanmaları mecburiyeti vardır. Yukarıda, büyük Atatürk'ün de ifade ettiği gibi, basın hürriyeti başkalarının hürriyeti, ülke ve millet bütünlüğü aleyhinde kullanılamaz.

4- Cemiyet (dernek) teşkili hürriyeti,

5- Tedris (öğretim) hürriyeti.

**Genel olarak**

Dernek, bir çok kişi tarafından bilgilerini veya çalışmalarını devamlı olarak birleştirmek maksadıyla meydana getirilen kuruldur. Çoçuk Esirgeme, Kızılay, Türk Ocakları, Kadınlar Birliği vb. gibi, kuruluşlar dernekler statüsünde yer alırlar.

Öğretim, bir kimsenin, kendi ilmini (bilgisini) başkalarına öğretmesidir. Buradaki öğretimden amaç, aile içinde yapılan öğretim ve öğrenim değildir, bir kuruluş açarak, genel öğretim yapılmasıdır.

Dernek kurma ve öğretim hürriyetleri, diğer ferdî hürriyetlerden farklıdır. Çünkü bunlar, ortak bir faaliyetin devamlı uygulanmasını gerektirir. Bu sebeple, ferdi haklar gibi düşünülemezler.

**Dernek kurma hürriyeti:** Dernekler, bir taraftan toplum hayatını kuvvetlendirir, fakat bir taraftan da, kurulan bu dernekler, devlet içinde başlı başına birer teşkilât ve birer kuvvet olacaklarından devlet için tehlikeli de olabilirler. Bu sebeple Anayasamızda kişilerin doğal haklarından sayılmakla beraber, dernek kurma, ayrıca bir kanunla düzenlenmiştir. Dernekler Kanunu'na göre:

a- Dernek, kurulmasından hemen sonra, mutlaka usûllere uygun olarak ilgili makama bildirilmelidir. b- Mevcut kanunlara, genel ahlâka aykırı, yasal olmayan bir esâsa veya devletin bağımsızlığını milletin bütünlüğünü bozmak ve çeşitli unsurları birbirinden ayırmak maksadı ile dernek kurulamaz. c- Irk ve cinsiyet amaç ve isimleri ile siyasî dernek kurmak yasaktır. d- Dernek üyelerinin 18 yaşına girmiş olmaları şarttır. e- Dernek toplantılarının yapıldığı yerde her çeşit silah bulundurmak yasaktır.

**Öğrenim hürriyetine gelince:** Bu da çok mühim ve nâziktir. Devlet vatandaşların tahsil ve terbiyesi ile çok alâkadardır. Bir defa, ilk öğretimi mecbûri tutar ve genellikle, öğretim devlet denetimi altında ve onun programları çerçevesinde yapılır. Çünkü öğretim hürriyeti, niteliği itibariyle, karmadır. Bir tarafdan ferdi hürriyetin gereğidir, fakat ortak teşkilâta dayanır. Onun için öğretimin kanunla özel bir esâsa bağlanması lâzımdır. Anayasada buna ait olan madde şudur: "Hükûmetin gözetim ve kontrolü altında ve kanun

çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir"[80].

Öğretimin birleştirilmesi kanununa göre, "Türkiye genelinde bütün ilim ve öğretim kurumları, Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlıdır" Bugün açılan özel okullar ise Millî Eğitim'in denetimi altında eğitim yaparlar. Yalnız, Harb Okullarının kaynağı olan askeri liseler, Millî Savunma Bakanlığı'na bağlıdırlar.

Tamamen demokratik bir ifade olan halkçılık ilkesinin tatbikatı esnasında kurulan hükûmetin işleyişi ve bu hükûmeti kuracak olan siyasî partiler hakkında ise, Atatürk, şunları söylemiştir:

"Millî hakimiyet esası üzerinde idare edilen medenî devletlerde, kabul edilmiş ve fiilen geçerli bulunan esas; milletin umûmî isteklerini en çok temsil eden ve bu isteklerin bağlı olduğu menfaat ve gerekleri en yüksek kudretle ve selâhiyetle yapabilecek siyasî grubun, devlet işlerinin idaresini üzerine alması ve bu mes'uliyeti en yüksek liderinin omuzuna bırakması prensibinden ibarettir.

Zaten bu şartları kazanamayan bir hükûmet vazife yapamaz. Hükûmetin kuvvetli grup üyeleri arasından ve fakat birinci derecede olmayanlarından zayıf bir hükûmet yapmak ve onu partinin birinci liderinin emir ve öğütleriyle yürütmeye kalkışmak fikri, elbette doğru değildir. Bunun feci neticeleri, bilhassa Osmanlı Devleti'nin son günlerinde görülmüştür. "İttihat ve Terakki" liderlerinin elinde oyuncak olan sadrazamlardan ve hükûmetlerinden millete gelen zararlar sayılamayacak kadar çok değil midir?

Kaideten ve usûlen milletin ekseriyetini temsil eden ve özel gâyesi belli olan parti, hükûmeti kurma mes'uliyetini üzerine alır ve kendi gâye ve prensiplerini memlekette tatbik eder.

Benim istediğim sadece memleket işlerinin Büyük Millet

---

[80] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, s. 87-97.

Meclisi'nde açıkça münâkaşa edilmesidir. Büyük Millet Meclisi'nde Türk milletinin gözü önünde açıkça konuşulamayacak hiçbir iş yoktur.

Her ne sûretle olursa olsun millete hizmet edenler milletten büyük mükâfatları intizar ediyorlarsa (bekliyorlarsa) kat'iyyen doğru bir harekette bulunmuş olmazlar. Milletten çok şey talep etmemeliyiz. Hizmet edenler vazifelerini ifa etmiş olmaktan başka bir şey yapmamışlardır.

Bu memlekette çalışmak isteyenler, bu memleketi idare etmek isteyenler memleketin içine girmeli, bu milletle aynı şartlar içinde yaşamalı ki, ne yapmak lâzım geleceğini ciddi sûrette hissedebilsinler.

Milleti idarede prensibimiz, milletin müşterek ve umûmi fikir ve eğilimlerine uymaktır. Bu fikir ve temayüllerin hakiki ve ciddi olabilmesi, milletin maddî ve manevî ihtiyaç kaynaklarından gelmesine bağlıdır.

Yapmak iktidarında olmadığımız işleri uyuşturucu, oyalayıcı sözlerle, yaparız diyerek millete karşı gündelik siyaset takip etmek şiarımız değildir.

Bir millette, özellikle bir milletin yönetiminden sorumlu bulunan yöneticilerin şahsi ihtirasları, şahsi münakaşaları millî ve vatani vazifelerin gerektirdiği yüce duygulara galebe çalacak dereceye varmış olan memleketlerin, dağılmak ve batmaktan sakınabilmesi mümkün değildir.

Munterem milletime şunu tavsiye ederim ki; sinesinde yetişerek başının üstüne kadar çıkaracağı adamların kanındaki, vicdanındaki cevher-i asliyi, çok iyi tahlil etmek dikkatinden, bir an feragat etmesin!"[81].

Halkçılık, tamamiyle demokratik bir hayatın karşılığı olduğu için, demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından bir olan, siyasî partileri kurmak lüzûmu ve zarûreti ortaya çıkmıştır. Atatürk, Türk milletinin yöneteminde partilerin ehemmiyetine inandığını şöyle ifade etmiştir:

---

[81] **Atatürkçülük**, s. 67-69.

"Hakimiyet-i milliye esâsına müstenit (dayanan) ve bilhassa Cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasî fırkaların (partilerin) mevcudiyeti tabiidir"[82].

Bu maksatla, 8 Nisan 1923'te kurduğu Halk Fırkası (bilâhare Cumhuriyet Halk Partisi)'nın milletin idaresinde ve kalkınmasında gösterdiği büyük başarıya rağmen bazı aksaklıkların giderilemediğini müşahede ederek, 17 kasım 1924'de "Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası", 10 Temmuz 1930'da da "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nın kurulmasını sağlamış ve daha sağlığında demokrasinin vazgeçilmez unsurlarından biri olan çok partili hayatı başlatmak istemiştir. Fakat çok partili rejimde mutlaka şu hususlara dikkat edilmesi zarûretini belirtmiştir: "Siyaset sahasında karşılıklı faaliyetin feyizli inkişâfları, ancak, vatandaşlar arasında düşmanlık husûlüne mahal verilmemesiyle temin olunabilir. Bunun çaresi fırkaların içine girebilecek gayrı samimi ve gizli maksatlı unsurların, kanun fevkinde netice isteyen emel sahiplerinin bütün milletçe menfur görülmesi ve bir de Cumhuriyet esası üzerinde çalışan fırkalarca bu gibilerin faaliyetlerinden daima uzak kalınmasıdır"[83].

Atatürk'ün, demokrasi, hak ve hürriyetlerimizle ilgili yukarıdaki açıklamalarını unutmadan, o günlerden bu günlere, demokrasi ve hürriyetlerimiz konusunda kaydedilen gelişmeleri de göz önüne alarak, sevgili gençlerimiz için konuyu son bir defa daha izah etmekte zarûret vardır.

Hürriyetçi demokratik rejimin temelini lâik düşünce oluşturmaktadır. Bilindiği gibi lâiklik, din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulması şeklinde yorumlanmış ve tarif edilmiştir. Lâikliğe şu hûsusları da ilâve etmek zarûreti vardır. Lâiklik hürriyetlerimizin düşüncelerimizin ve inançlarımızın hem yasalar tarafından, hem de fertler tarafından emniyete

---

[82] **Atatürkçülük**, s. 69.

[83] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I**, s. 351;352.

alınması ve karşılıklı olarak saygı duyulması anlamına gelir. Burada her şeyden önce hürriyetlerimizin sınırlarının iyi bilinmesi gerekmektedir. Modern toplumu oluşturan bireyler hürriyetlerinin sınırını iyi bilirlerse, birbirlerinin inançlarına karşılıklı saygıyı da ona göre kullanırlar. İki fert arasındaki sınır, o fertlerin aynı zamanda hürriyet, düşünce ve inançlarının da sınırını oluşturur. Fertlerden birisinin o sınırı geçmesi veya ihlâl etmesi halinde karşı taraftaki ferdin hürriyet, inanç ve fikirlerine tecavüz ediyor demektir. Onun için, medenî ve demokratik toplumlarda fertler, birbirlerinin hürriyetlerinin, fikirlerinin ve inançlarının sınırsız olmadığını, bilâkis bir sınırı olduğunu, o sınırı geçmeyerek birbirlerinin hak ve hürriyetlerine, inanç ve fikirlerine saygılarının olmaları gerektiğini bilmelidirler. Dünyanın hiç bir demokratik ülkesinde hak ve hürriyetler, inanç ve fikirler sınırsız değildir ve sınırsız olarak kullanılamazlar. Kısaca fertler demokratik bir toplumda hak ve hürriyetlerinin inanç ve fikirlerinin bir sınırı olduğunu ve bu sınırın geçilmesi halinde başkalarının hak ve hürriyetlerine, inanç ve fikirlerine tecavüz etmekte olduklarını bilmelidirler. Bu bilgi ve şuur fertlere hem okul çağlarında ve hem de yetişkinlik dönemlerinde öğretilip hatırlatılmalıdır. Ayrıca bu husûsun anayasa ve yasalar tarafından korunduğunun bilinmesi gerekmektedir. Bu durumda lâikliği, din işleri ile devlet işlerinin ayrı tutulduğu, fertlerin karşılıklı olarak birbirlerinin hak ve hürriyetlerine, inanç ve fikirlerine saygılı olduğu, bu hususların yasalar tarafından da garanti altına alındığını ana prensip olarak kabul etmek gerekir. Bu arada herkesin birbirinin fikrine ve inancına mutlaka saygılı olması ve karşı tarafı haksız yere rencide etmemesi gerektiğini fertlerin bilhassa unutmaması lâzımdır.

Hürriyetçi, demokratik ve parlamenter rejimler yukarıda ifade edilen lâiklik anlayışını doğru olarak uygulamaları nisbetinde başarılı olmuşlardır. Demokrasinin temel taşının lâiklik olduğu unutulmamalıdır. Türkiye'de büyük Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet 75. yılını doldurmasına rağmen, cumhuriyetin

ve demokrasimizin temelini teşkil eden lâiklik prensibinin uzun süre yanlış anlaşılması toplum hayatımızda pek çok çalkantılara sebep olmuştur. Bunun en büyük sebebi yukarıda izah edilen lâiklik prensibinin doğru şekilde okullarda genç nesillere öğretilmeyişi ve yetişkinlere çeşitli vasıtalarla izah edilmeyişidir. Bu eksikliğin en kısa zamanda giderilmesi ve bilhassa sevgili gençlerimizin birbirlerinin fikir ve inançlarına saygılı olmaları sağlanmalıdır.

Atatürk'ün sağlığında ortaya koyduğu demokrasi ve hürriyetlerimizle ilgili yukarıdaki fikirlerin, zamanla bu alanda katedilen mesafelere rağmen, geçerliliğini büyük çoğunlukla koruduğu görülmektedir. Dolayısıyla, bu ifadeler bugünkü Anayasamızda da yer almış bulunmaktadır. Düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğü başta olmak üzere, diğer bütün hak ve hürriyetlerimizin bir sınırı olduğu ve "Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde egemenliğini sağlamak veya dil, din, ırk ve mezhep ayrımı yaratmak veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla" kullanılamaz şeklinde ifade edilmiştir ki bunu hekesin hatırlaması gerekir (**1982 Anayasası**, madde 14, f. 1).

## D- ATATÜRK'ÜN DEVLETÇİLİK İLKESİ

### 1- İktisadî Devletçilik

İktisadi devletçilik, işlerin plânlı bir şekilde devlet tarafından ele alınması olarak görülmüş ve daima kontröllü bir düzende gelişmesinin sağlanması istenmiştir. Bizde ise, Atatürk'ün tarifi ile: "Özel teşebbüse yer ve imkân vermekle beraber, milletçe çabuk bir inkışafa ulaşabilmek için, ferdin yapamayacağı işlerin tümümün devlet müesseseleri tarafından

başarılmasına önem verilmesidir"[84]. Bugün karma ekonomi de denen bu tarife göre devlet, memleketin bütün üretici ve yapıcı kuvvetlerini, plânlı bir şekilde idare eder.

Türk milletinin en yetişkin evlâtlarını "93 harbi" olarak bilinen 1877-78 Türk-Rus Harbi'nde, Balkan felâketinde, Dünya Harbi'nde, bilhassa Çanakkale'de ve nihayet İstiklâl Savaşı'nda kaybettiğini unutmamak gerekir. Devlet ve millet yetişmiş insan sıkıntısı çekiyordu. Neticede büyük acılar ve yokluklar içinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisaden sağlam temeller üzerinde yükselmesini isteyen Atatürk, devletin bu kalkınmada öncülük yapmasını istemiştir. Bu maksatla şöyle diyordu: "Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi çalışma ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek (kalkındırmak) için milletin umûmi ve yüksek menfaatlerinin icabettirdiği işlere -bilhassa iktisadî sahada- devleti fiilen alâkadar etmektir"[85].

Afet İnan, O'na atfen şu açıklamayı yapıyor: "Özel teşebbüsün ortaya çıkmaya ve gelişmeye başladığı andan itibaren, devlet, faaliyetlerinin hudûdunu yeniden tanzim eder" sözü Atatürk'ün iktisadî devletçilik prensibinin izahlarından biridir[86].

Atatürk, memleketin iktisadî meseleleri hakkında çok hassas davranmış ve gelişmeleri yakından takip etmiştir. Yukarıda Atatürk'ün devletçilik ilkesini nasıl anladığını gösteren sözlerine rağmen, O'nun maddî imkânsızlıklar yüzünden devletin, milletin her türlü ihtiyacını karşılamada elinden geleni yapamamasına üzüldüğünü bilmekteyiz. Devletin milletin dertlerini halletmede üzerine düşeni daha müessir bir şekilde yapabilmesi için, plânlı bir kalkınma devrine girmesini istemiş ve ilk beş yıllık plânın

---

[84] Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Plânı 1933**, Ankara 1972, s. 185.

[85] Afet İnan, **K. Atatürk'ü Anarken**, Ankara 1956, s. 82.

[86] A.g.e., s. 82.

hazırlanmasında bizzat gece-gündüz çalışmaktan çekinmemiştir. Bu sahada devrinin hükûmetlerini uyarmış ve onlara direktifler vermiştir.

Aatürk'ün iktisadî görüşleri ve devletin bu sahada neler yapabileceği hususunda Afet İnan bir yazısında şöyle diyor: "Atatürk bu hareketleri devlet reisi sıfatıyla desteklemekle beraber, iktisadiyatın nazarı bilgileriyle de daima meşgûl olmuştur. Hatta iktisadî doktrinlerin münakaşalarını muhitinde bulunan devlet ve fikir adamlarıyla yapmasını zarûri ve önemli addetmiştir. Ben bu mevzularla "Medeni Bilgiler" derslerim dolayısıyla tetkikler yaptığım sırada, bu konudaki münakaşalara katılır ve "vatandaşa karşı devletin vazifeleri" bahsinde Atatürk'ün görüş ve prensibini bana izah etmişti: "Herhâlde devletin siyasî ve fikri hususlarda olduğu gibi, bazı iktisadî işlerde de nazımlığını (öncülüğünü), prensip olarak kabul etmek uygun görülmelidir"[87].

Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken Türk milletinin iktisadî selâmeti için "Devletçilik Prensibi"ni niçin benimsediğini etraflıca anlatmak lüzûmunu hissetmiş, geçmişteki, kapitülasyonlar yüzünden milletin uğradığı iktisadî sıkıntılar ve haksızlıkları Cumhuriyet nesillerinin çok iyi bilmesini ve anlamasını istemiştir. Bu maksatla 17 Şubat 1923'de İzmir'de toplanan "Birinci İktisat Kongresi"nde meseleleri şöyle açıklamıştı:

"Efendiler,

Aziz Türkiyemizin iktisadî yönden gelişme yükselme çarelerini aramak ve bulmak gibi vatani, hayati, millî ve mukaddes bir gâye için burada toplanmış olan sizlerin, muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mes'ud ve bahtiyarım. Uzun gafletler ve derin umursamazlıklar ile geçen asırların iktisadî bünyemizde açtığı yaraları tedavi etmek, tedavi çarelerini aramak ve memleketi topyekûn imara, millî bir refaha, saadete ve servete kavuşturacak yolları bulmak için yapacağınız

---

[87] Afet İnan, **K. Atatürk'ü Anarken**, s. 82.

çalışmaların kıymetli ve başarılı sonuçlar vermesini dilerim.

Arkadaşlar, sizler doğrudan doğruya milletimizi teşkil ve temsil eden halkın meslek zümreleri içinden ve onlardan seçilmiş olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin, milletimizin hâlini ve ihtiyacını ve milletimizin emellerini ve elemlerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzûmunu belirteceğiniz tedbirler, doğrudan doğruya halkın diliyle söylenmiş sayılır ve en büyük hakikat yolunu gösterir. Zira halkın sesi, hakkın sesidir.

Efendiler, tarih, milletlerin gerileme ve yıkılma sebeplerini araştırırken, birçok siyasî, askeri, içtimaî sebepler bulmakta ve saymaktadır. Şüphe yoktur ki, bütün bu sebepler cemiyetteki sosyal hadiseler de tesirlidirler. Fakat bir milletin doğrudan doğruya hayatiyle ilgili olan, o milletin iktisadî durumudur. Tarihin ve tecrübenin tesbit ettiği bu hakikat, bizim millî hayatımızda ve millî tarihimizde tamamen kendisine göstermiştir...

Efendiler, tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler veyahut mağlubiyetler iktisadî durumumuzla yakından ilgilidir. Yeni Türkiye'mizi lâyık olduğu medenî seviyeye ulaştırmak için, zaman geçirmeden ikdisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecbûriyetindeyiz. Efendiler, bir milletin hayat seviyesinin yüksekliğini, refah ve saadetini sağlayan sebeplerin başında iktisadın olmadığını veya tesir etmediğini düşünmesi de dikkate değer bir keyfiyettir. Fakat, biz itiraf etmeye mecburuz ki, iktisadıyatımıza lüzumu kadar ehemmiyet vermemiş bulunuyoruz. Bir milletin doğrudan doğruya hayatını sağlayan sebepler ile ilgilenmemesi veya ilgilenmemiş olması, o milletin yaşadığı devirler ve bu devirleri tesbit eden tarihî gelişme ile son derece alâkalıdır. Binaenaleyh biz de bütün bunların hakiki sebeplerini geçirdiğimiz devirlerde ve bilhassa tarihimizde arayabiliriz... Hariciye siyaseti, dahili teşkilâta ve dahilî siyasete göre tanzim etmek zarûreti ortadadır, yâni dahili teşkilâtın tahammül

edemeyeceği bir harici siyaset olmamalıdır. Yoksa hayali, harici siyasetler peşinde koşanlar, dayanak ve güvenme noktalarını kendiliğinden kaybederler. O zaman duyulacak sonsuz acı ve felâket kaçınılmaz bir hâkikat olur. Hakikatte Osmanlı hakanları, dahilî teşkilâtlarını haricî siyasetlerine uydurmak mecburiyetinde kalınca zaptettikleri memleketlerde bütün unsurları; lisanları, dinleri, an'aneleri her şeyi başka başka olan ve bir çok milletlerden ibaret bulunan unsurları, olduğu gibi muhafazaya kalkıştılar ve onlara bütün bu şeyleri mahfuz bırakabilecek istisnalar, imtiyazlar bahşettiler. Buna mukabil asıl unsur (millet) uzun seferler yapmakla, fetih meydanlarında ölmekle, zaptolunan memleketler halkını beslemekle kendi kendini tahrip ediyordu. Bu itibarla millet, asıl unsur; kendi evinde kendi yurdunda ve kendi hakiki hayatı için lüzûmlu üretimi yapmaktan mahrum bir halde bulunuyordu. Belki fütûhat dairesi halkı memnun edebilmek için, sonra ecnebileri memnun edebilmek için doğrudan doğruya, asıl unsurun yani milletin hukukundan ve iktisadiyesinden bir çok şeyleri lutf olarak, ihsan olarak, atiyye (hediye) olarak onlara bahşediyorlardı. Meselâ Fatih zamanında Cenevizlilere ve Patrike verilen imtiyazlar ile açılan yol, kendisinden sonraki yıllarda daha da genişletilmiş bulunuyordu. Bu imtiyazlar devletin en kuvvetli, en azametli zamanında vukubuluyordu.

Kanûni Sultan Süleyman zamanında Venediklilerle bir ticaret muahadesi yapılmak istenmişti. Fakat padişah bunu şerefine aykırı buldu. Ancak buna bazı müsaadeler verebilirdi. Ve bunu tanıdı. İşte bu müsaade, kapitülasyonlar kelimesine tercüme edilmiştir... Arkadaşlar, kılıç ile fütûhat yapanlar, sapanla fütûhat yapanlara mağlup olmaya ve neticede bulundukları mevkiyi terk etmeye mecburdurlar. Nitekim, Osmanlı saltanatı da böyle olmuştur.

Efendiler, Osmanlı Fatihleri, hakanları, esas unsur olan milletle beraber sapanın önünde mağlup olup ric'ate başladıktan sonra, asıl felâketlerin büyüğü başladı. Sırf bir ihsan olarak ecnebilere bahşedilmiş olan

ve özel bir lütuf olarak memleket dâhilindeki gayri müslim unsurlara verilmiş olan her şey, sanki onların tabii hakkı imiş gibi kabul olundu.

Fakat ecnebiler (yabancı devletler) yalnız bu hukuku muhafaza ile de iktifa etmediler. Belki her gün onları biraz daha genişletmek için çareler aradılar ve buldular. Dâhili unsurları muhafazaya muktedir oldukları dahili teşkilâta dayananarak, dışarının daima teşvikine ve müzaheretine (yardımına) sığınarak devletin ve asıl unsurun imhasıyla siyasî ve mevcudiyet iktisabı (temini) için çalışmaktan geri durmadılar. Ecnebiler bir taraftan dahili unsurları teşvik ediyorlardı, diğer taraftan da kendileri müdahale ediyorlar ve her müdahale de yine devlet ve milletin aleyhine olmak üzere yeni yeni bir takım imtiyazlar, haklar alıyorlardı. Bu devamlı baskı altında zaten fakir düşmüş olan anayurtta, asıl unsur (millet) devlete verebilecek parayı güç tedarik ediyordu. Bu sebeple dış ülkelerden borç para almak üzere anlaşmalar oluyordu. Fakat dışarıdan alınacak borcun, şartlarını o kadar fena hazırlıyorlardı ki, bazılarını ödemek mümkün olmamaya başladı. Ve nihayet bir gün (yabancı) devletler, Osmanlı Devleti'nin iflâsına karar vererek, dış borçlar (Düyun-ı Umûmiye) belâsını başımıza çöktürdüler.

Arkadaşlar, bu sebeple, Osmanlı Devleti, hakikatte ve fiilen istiklâlinden yoksun bir hâle getirilmişti.

Yabancı devletler, her türlü insan haklarını unutarak, memleketimizin en kıymetli ve en verimli yerlerini çiğnediler: İzmir, Bursa, Eskişehir, Sakarya, Adana, Trakya, İstanbul ve diğerleri gibi en kutsal yerlerimizi çiğnediler.

Arkadaşlar, biliyorsunuz ki, içdeki düşmanlar da, dış düşmanların gücünün yetmeyeceği kadar yürekler acısı ve hainane hareketleri yapmakta, tereddüt göstermemişlerdir. Müstevli (işgalci) düşman kuvvetleri saydığım kutsal vatan topraklarında bulunurken, padişahın buyrukları ve yayınlattığı fetvalar ve hilâfet orduları ile bu mâsum millet, şurada burada küçümseniyor

ve aldatılarak baştan çıkartılıyordu. Ve kendi varlığına karşı, farkında olmayarak, silah kullanıyordu. Sonunda hep bildiğimiz gibi, Osmanlı Devleti, her bakımdan ve tamamen çökmüştür...

İşte milletimiz o dakikadan itibaren, millî bir devreye, halk devresinin başlangıcına girdi. Millete bu noktadan işe başladığı gün kendisini hedefe götürecek yolların ne kadar kesif karanlıklar içinde bulunduğunu hatırlarız. Fakat bu hâl milletimizi karamsarlığa düşürmedi. Büyük bir azimle hedefe doğru kararlı adımlarla yürümeye başladı.

Efendiler, milletimiz kesin ve hakiki kurtuluşa ulaşabilmek için, iki prensibe dayanmanın zaruri olduğunu anladı. O prensiplerden birincisi Misak-ı Millî'nin ifade ettiği ruh ve mânâdır. İkincisi, Teşkilât-ı Esasiye Kanunumuzun (anayasamızın) tesbit ettiği, değiştirilmesi asla mümkün olmayan haklar idi. Biliyorsunuz ki, Misak-ı Millî, milletin istiklâlini tam olarak temin eden ve iktisadî gelişmesine engel olan bütün sebepleri, bir daha geri getirmemek üzere, ortadan kaldıran umûmi bir kuraldır. Anayasa ise, Türkiye Devleti'nin kurulmuş olduğunu ilân eden bir kanundur. Bu devletin hayatında da, hakimiyetin kayıtsız şartsız milletin elinde kalacağını belirten bir kanundur. Bu kanun, hakimiyetin milletin sorumluluğunda kalabilmesi için, halkın kendi kendisini yönetmesinin şart olduğunu sağlayan bir kanundur. Artık, Türk halkı için yegâne temsilci, yasama ve yürütme yetkilerine sahip olan, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümetidir, diyen bir kanundur.

Tam istiklâl için şu prensip vardır: Millî istiklâl, iktisadî istiklâl ile pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük gayeler, bu kadar kutsal ve büyük hedeflere, kağıtlar üzerinde yazılı umûmi kurallara istek ve hırslara dayanan direktiflerle varılamaz. Bunların, bütün olarak gerçekleşmesi için, tek kuvvet, en temel kuvvet iktisadî güçtür.

Eğer vatan denilen şey kupkuru dağ ve taşlardan, ovalardan, viran

olmuş köy ve kasabalardan ve şehirlerden ibaret olsaydı, onun zindandan farkı kalmazdı. Hâlbuki bu vatan, evlâtlarımız ve gelecek nesillerimiz için cennet yapılmaya lâyıktır. İşte bu memleketi imar edip cennet haline getirecek olan işlerin başında iktisadiyat ve iktisat sahasında elde edilecek başarılar gelmektedir. Öyle bir iktisat devri ki, artık milletimiz, insanca yaşamasını bilsin ve gereken sebepleri bilerek tedbirler alma yolunu seçsin. Hepimizin arzusu şudur ki, bu memleketin fertleri ellerinde örnekleriyle ziraatin, ticaretin, san'atın, çalışmanın ve hayatın bir mümessili olsun. Artık bu memleket fakir, millet değersiz değildir. Memleketimiz zenginler memleketidir. Bu yeni Türkiye'nin adına " çalışkanlar diyarı" denir. İşte millet böyle bir devir içinde bulunuyor ve kongreniz böyle bir devri yaratacak ve tarihini de yazacaktır. Böyle bir tarih de en büyük makamı çalışanlara olacaktır.

Arkadaşlar, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmetiniz tabii ki, milletin emellerine uygun olacak, bütün yenilik ve gelişmelerden yanadır. Bunun için, vatan ve millet yararına teklif edeceğiniz tedbirleri memnuniyetle dikkate alarak gözönünde tutacaktır. Efendiler, iktisadî alanda düşünür ve konuşurken sanılmasın ki dış sermayeye karşıyız; hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Kanunlarımıza uymak şartıyla, dış sermayelere gerekli olan teminatı vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermaye, çalışmalarımıza ilâve edilsin, hem bize hem onlara yararlı sonuçlar versin.

Arkadaşlar, iktisat demek, ziraat demektir, ticaret demektir, emek demektir. Geniş ve verimli toprakları işleyebilmek, işletebilmek için eksik olan el emeğini her ne olursa olsun, teknik araçlarla tamamlamak zorundayız. Memleketimizi bundan başka demiryolları ile üzerinde otomobiller çalışır karayolları ile örerek, birbirine bağlamak zorundayız. Çünkü batının ve dünyanın kullandığı araçlar, bunlar oldukça, demiryolları oldukça, bunlara karşı merkepler ve kağnı ile ve tabii yollar üzerinde yarışmaya çıkışmanın

imkânı yoktur. Yurdumuz bir tarım ülkesidir. Bu sebeple halkımızın çoğunluğu çiftçidir, çobandır. Bundan dolayı en büyük kuvveti, gücü bu alanda gösterebiliriz. Bu konuda, önemli yarışma alanlarına atılabiliriz. Fakat aynı zamanda san'atımızı da güzelleştirerek geliştirmek zorundayız. Eğer san'at konusunda hoşgörülü olursak, endüstri ürünleri yönünden, yine dış ülkelere haraç vermek zorunda kalırız. Tarım ve fabrika ürünlerimizin paraya dönüştürülmesi için; memleketin gerçeklerine uygun bir proğram üzerinde, bütün milletin birlik halinde ve aynı uygunluk içinde, çalışması gerekir. Yüce kurulunuz, bu hakikatlerin en önemlilerini bulup, inşallah ortaya koyacaktır.

Bizim halkımız menfaatleri birbirinden ayrı zümreler halinde değildir. Aksine, varlıkları ve çalışmalarının neticeleriyle birbirleri için lüzumlu olan meslek zümrelerinden meydana gelmiştir. Şu andaki dinleyicilerim de çiftçilerdir, san'atkarlardır, tüccarlardır ve işçilerdir. Bunların hangisi bir diğerine karşı olabilir. Çiftçinin san'atkâra, san'âtkarın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsinin birbirlerine ve işçiye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?

Bugünkü mevcut fabrikalarımızda ve daha da artmasını dilediğimiz fabrikalarımızda, kendi işçilerimiz çalışmalıdır. Refah içinde ve memnun olarak çalışmalıdır ve bütün bu saydığımız meslek sınıfları ve aynı zamanda zengin olmalıdır ve bu hayatın gerçek tadını duyabilmelidirler ki, çalışmak için güç ve kuvvet bulabilsinler. Bundan dolayı programdan söz edildiği zaman, adeta denilebilir ki; bütün halk için bir millî emek yemini (Sây Misâk-ı Millîsi) mahiyetinde olan bir program etrafında toplanmaktan meydana gelecek siyasî şekil, olağan bir parti durumunda düşünülmemelidir. Sulhûn sağlanmasından sonra gerçekleşebilecek böyle bir siyasî şeklin, şimdiye kadar olduğu gibi milletin büyük istek ve inancına dayanan birlik ve beraberlik duygusu içinde birbirlerine yardımcı olmak sûretiyle başarıya ulaşacağındaki kanaatim kuvvetli ve tamdır.

Efendiler, yüce kongrenizde bugün başlamış olan Türkiye İktisat Kongresi çok önemlidir. Çok tarihidir. Nasıl ki, Erzurum Kongresi felâket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarma konusunda, Misâk-ı Millî'nin ve anayasanın ilk temel taşlarını sağlamada sebep olmuş, etken olmuş, öncü olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, millî tarihimizde en önemli ve en yüksek hatırayı yaratmış ise; kongrenizde, milletin ve memleketin yaşantısını sağlayarak, hakiki kurtuluşuna yardımcı olacak kanunun temel taşlarını ve esaslarını ortaya koymak sûretiyle tarihte çok büyük bir ad ve kıymetli bir yer almış olacaktır"[88].

## 2- Siyasi Devletçilik

Atatürk'ün, Türkiye'nin iktisadî politikası ile ilgili olarak yaptığı bu tarihî konuşmanın, herhangi bir yanlış anlaşılmaya veya tefsire sebep olmaması için O'nun İktisat Vekili Mahmud Esad Bozkurt, hükûmeti namına şu açıklayıcı izahatı yapar:

"Yeni Türkiye'nin iktisadiyatı, bugün dünyada uygulanan iktisadî sistem ve politikalardan hiç birinin benzeri olamaz... Memleketimiz, iktisadî anlam ve ihtiyacını ve iktisadî tarihimizin ruhuna uygun, başlı başına bir iktisat politikası izlemek mecburiyetindedir. Biz, ekonomi tarihi içindeki anlayışların hiç birine benzemeyiz. Ne "bırakın geçsinler-bırakınız yapsınlar" ekolünden; ne de sosyalist, komünist, etatist (devletçi) veya himaye ekollerindeniz. Bizim de, yeni Türkiye'nin, yeni iktisadî durumuna göre, yeni bir iktisat anlayışımız vardır. Buna ben, "Yeni Türkiye İktisat Ekolû" diyorum. Yukarıda belirtilenlerden hiçbirine bağlı olmamakla birlikte ülkemizin ihtiyacına göre, bunlardan faydalanmaktan geri kalmayacağız. Yeni Türkiye karma bir ekonomi sistemi takip etmelidir. İktisadi teşebbüsleri, kısmen devlet ve kısmen kişiler, üzerlerine almazlar. Meselâ, büyük kredi ve sanayi kuruluşlarını devlet yönetecektir. Çünkü ülkemizin iktisadî durumu

---

[88] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II**, s. 99-112.

bunu gerektiriyor"[89].

İster Atatürk'ün yukarıdaki uzun konuşmasında, ister O'nun İktisat Vekili'nin açıklamalarında Türkiye'nin, iktisadî kalkınmasında doktriner bir sistemin istenmediğini, bilhassa liberalist, kollektivist ve komünist görüşlerin hakim olduğu bir kalkınma yoluna asla rağbet edilmediği görülmektedir. Buna mukabil, Türkiye'nin tamamiyle esnek ve ülke şartlarına uygun bir karma ekonomi politikası takip etmesinin daha münasip ve gerçekçi olacağı anlatılmaktadır.

Durum bu kadar açık olmasına rağmen, Atatürk'ün "Devletçilik İlkesi", maalesef, kasıtlı olarak Marksist veya Sosyalist sistemdeki devletçilik anlayışına benzediği ileri sürülerek bu memlekette yabancı ideolojilerin propagandası yapılmak istenmiştir. Bu istismar hareketine hem Atatürk'ün sağlığında, hem de ölümünden sonra sık sık rastlanmıştır. Atatürk devrinde bu istismarı "Kadro Harekâtı" olarak bilinen ve öncülüğünü yapanlara da "Kadrocular" denilen Sosyalist-Marksist bir grup yapmıştır[90]. Bunların faaliyetini önceleri müsamaha ile karşılayan Atatürk, onların esas maksatlarının Türkiye'de komünist sisteme uygun bir devletçiliğin kurulması ve geliştirilmesi olduğunu anlayınca, hareketlerini yasaklamıştır.

Atatürk'ün ölümünden sonra da, O'nun devletçilik ilkesi, bilhassa 1950'li yılların sonlarından itibaren, sosyalist veya komünist devletçilik anlayışına doğru sık sık çekilmek istenmiştir. Ülkenin iktisadî alandaki bazı dengesiz gelir dağılım görüntüleri Atatürk inkılâpları istikametinde Türkiye'nin kalkınmasını istemeyen düşmanlar tarafından gizliden gizliye desteklenmiş ve hatta son yıllarda ülke ve millet bütünlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Bu tehlikeli gidişat, 12 Eylül 1980'de Türk Ordusu tarafından

---

[89] Afet İnan, **Devletçilik İlkesi...** , s. 52-53.

[90] G. Harris, **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları,** İstanbul 1979. Kadro hareketiyle ilgili geniş bilgiler bulunan bu araştırmanın tamamını okumada fayda vardır ("**Kadro**" adlı dergi, 1932 Ocak - 1934 Ekim arasında neşredilmiştir).

durdurulmuş ve Türkiye'nin ve Türk milletinin yeniden Atatürkçü yolda yürümesi sağlanmıştır.

Atatürk'ün devletçilik ilkesi gayet açık olduğu halde niçin bazı kimselerce ters yorumlanmıştır? Üstelik Atatürk, "Bizim prensiblerimiz bolşevik prensibleri değildir" demesine rağmen, O'nun prensibleri nasıl olup da istismar edilmeye devam olunmuştur? Bu soruların cevabı gayet açıktır. Atatürk'ün şuurlu bir anti-komünist olduğunu bu ideolojinin mensubları ve ileri gelenleri çok iyi bilinmektedirler. Ancak, onların devletçilik ilkesini istismar etmelerine bizzat Atatürk'ün mani olduğunu da bilmektedirler. Fakat, Atatürk'ün ölümünden sonra, O'nun ilkelerini genç nesillere öğretmede lakayd davranılınca, Türk toplumunda büyük bir boşluk ortaya çıkmıştır. Bu boşluk ise, yabancı ideolojiler ve bilhassa Marksizm tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Bu arada, Atatürk'ün, komünizm hakkındaki şu sözleri millete anlatılmaktan adeta çekinilmiştir. Atatürk şöyle diyordu:

"Efendiler,

Her münasebet düştükçe arz etmiştim ve bu münasebetle de bir defa tekrar teyit etmek isterim ki, biz memleket ve milletimizin mevcûdiyetini ve istiklâlini kurtarmak için karar verdiğimiz zaman kendi nokta-i nazarlarımıza tâbi bulunuyorduk ve kendi kuvvetimize istinad ediyorduk. Hiçbir kimseden ders almadık, hiç kimsenin aldatıcı vaadlerine kapılarak işe girişmedik. Bizim görüşlerimiz, bizim prensiblerimiz cümlece mâlûmdur ki, bolşevik prensibleri değildir ve bolşevik prensiblerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık. Bizim inancımıza göre, milletimizin temin-i hayat ve yükselmesi kendi kabiliyeti ile mütenasip olan görüşlerdir"[91].

Atatürk, komünist faaliyetlerine de şiddetli muhalif idi. Nitekim, bunu, 22 Ocak 1921'de TBMM'de yaptığı şu konuşma ile kesin bir şekilde or-

---

[91] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I,** s. 97.

taya koymuştur:

"Şüphe etmiyorum ve hiç kimsenin şüphe etmeyeceğini zannediyorum ki, Büyük Millet Meclisi ve onun hükümetinin bugüne kadar takip ettiği siyaset tamamen millî emellere uygundur. Bu siyasetin ne olduğunu tekrara lüzum görmem. Yalnız iki kelimesini zikredeceğim ki, o da millî hudutlar dahilinde milletin istiklâlidir ve bu gayet kuvvetli ve büyük mânâ ifade eden esastır. Bugüne kadar bu esastan ayrıldığımıza delâlet edecek en ufak bir emâreyi bile göstermek mümkün değildir.

Efendiler, bu iki esas üzerinde yürüyen insanlar, düşünen dimağlar, normal olarak komünizm ile mutabakatta bulunamaz. Binâenaleyh, yüksek heyetinizin tâkip ettiği siyaset hiçbir vakitte komünistlik esasına dayalı değildir. Bu böyledir. Bir defa daha tekrar ediyorum. Fakat malûmunuzdur ve cihanın mâlûmudur ki, bu millî esaslarına derin bağlarla sadık kalan Meclisiniz ve Hükümetiniz müstakil bir devlet olarak Rusya Bolşevik Cumhuriyeti denilen bir devletle siyasî münasebetlerinde hiçbir vakit komünistlik ile bolşeviklik esaslarını ağıza almamıştır. Zannediyorum ki, Hâriciye Vekiliniz muhtelif vesilelerle bu ciheti izah etmiştir. Binaenaleyh, bendeniz tekrarediyorum, milletimizin, devletimizin, yüksek heyetinizin Ruslarla olan münasebâtı doğrudan doğruya iki müstakil devletin karşı karşıya olan ve her biri kendine ait gayelerini tamamen mahfûz bulundurmak şartına dayanır. Bugüne kadar böyle oldu, bugünden sonra da böyle devam edeceğine şüphe etmeyiniz; Rus Bolşevik resmi hükümeti temsilcilerinin bizimle olan, bizim devlet temsilcilerimizle olan temas ve münasebetlerinde bu esaslara dikkat edilmiştir. (Fakat) Rusya dahilinde bu milletin soysuz, herhalde sersem birtakım evlâtları oralarda da serseriliklerine devam etmişlerdir. İşte bu serseriler bir iş yapmak hülyasına kapılarak görünüşte memleketimize ve milletimize faydalı olmak için Türkiye Komünist Fırkası diye bir fırka teşkil etmişlerdir ve bu fırkayı teşkil edenlerin başında da Mustafa Suphi ve benzerleri bulunmaktadır. Bunlar doğrudan doğruya bir

vatanperverâne his ile ve bir gerçek millî duygu ile değil, benim kanaatımca belki kendilerine para veren, kendilerini himaye eden ve bunlara ehemmiyet atfeden Moskova'daki prensip sahiplerine yaranmak için, birtakım serserice teşebbüslerde bulunmuşlardır. Bunların yaptıkları teşebbüs, Rus bolşevizmini muhtelif kanallardan memleket dahiline sokmak olmuştur. Bu suretle memleketimize, milletimize hariçten komünizm cereyanı sokulmaya başlanmıştır.

Diğer taraftan, efendiler, memleket dahilinde komünizmin ne olduğunu bilmeyen, fakat bu esaslara göre oluşmuş ve kurulmuş olan bir bolşevik kuvvetinin bizim için kurtarıcı olabileceğini farz eden bir takım insanlar dahi, hatta bu dışarıdan gelen komünizm cereyanına temas etmeksizin kendiliğinden komünist teşkilâtı yapmak hevesine düştüler. Bir zaman geldi ki, Ankara'da, Eskişehir'de şurada burada memleketin hemen bir çok yerlerinde bir çok insanlar, birbirleriyle bağlı olmaksızın, komünist teşkilâtı kurmaya ve aynı zamanda hariçten de birtakım insanlar serseri sûrette memlekette dolaşmaya ve aynı zamanda propaganda yapmaya başlamışlardır. Daima en büyük ifadeyi milletin isteğinde gören hükûmetimiz, bunun için faydalı bir neticeyi düşünmek mecburiyetini hissetti. Her hâlde bu memlekette ve bu millet içinde komünizmin tatbik sahası bulunamayacağına kani idi ve kanidir. Ayrıca, münevverler dahi dahil olduğu halde halk ve ordu komünizmin ne olduğunu bilmiyor. Yalnız körü körüne, cahilâne komünist olabilen bir azınlık kuvveti kendini şâmil ve hâkim bir kuvvet farz ederek, bir feverân yapabilir, bir inkılâp teşebbüsü yapabilir. Bu itibarla hükümet tedbir düşünmek mecburiyetinde kalır.

Efendiler, iki türlü tedbir olabilirdi. Birisi: doğrudan doğruya "komünizm" diyenin kafasını kırmak; diğeri, Rusya'dan gelen her adamı derhal, denizden gelmiş ise vapurdan çıkarmamak, karadan gelmiş ise hudûdun hâricine def'etmek gibi zorlayıcı, şiddetli, kırıcı tedbir kullanmak. Bu tedbirleri tatbik etmekte iki nokta-i nazardan faidesizlik görülmüştür. Birincisi

siyaseten iyi ilişkide bulunmayı lüzumlu addettiğimiz Rusya Cumhuriyeti kâmilen komünisttir. Eğer böyle zorlayıcı tedbir tatbik edecek olursak o halde kayıtsız şartsız Ruslarla alâka ve münasebette bulunmamak lâzım gelir. Halbûki biz bir çok siyasî düşüncelerden, bir çok sebeplerden dolayı Ruslarla temasta, münasebatta, uzlaşmada bulunmak istedik ve istiyoruz ve isteyeceğiz. O halde tatbik edeceğimiz tedbirler de, dostluğunu istediğimiz bir millet, bir hükûmetin prensiblerini tahkir etmemek mecbûriyetindeyiz. İşte bundan dolayı da zorlayıcı tedbir kullanmak istemedik. İkinci bir görüş olarak da zorlayıcı tedbir kullanmayı faideli addetmedik. Mâlûm-u âliniz fikir cereyanlarına karşı fikre istinad etmeyen kuvvetle mukabelede bulunmak, o cereyânı imha etmedikten başka, herhangi bir muhatabınızla, herhangi bir insanla konuşulduğu zaman onun herhangi bir fikrini kuvvet zoru ile reddederseniz, o ısrar eder. Binaenaleyh, fikir cereyanları cebir ve şiddet ve kuvvetle reddedilmez. Bilâkis takviye edilir. Buna karşı en etkili çare, fikre fikirle mukabele etmektir. Binaenaleyh, komünizmin memleketimiz için, milletimiz için, dinî gereklerimiz için benimsenemez olduğunu anlatmak, yani efkâr-ı umumiye-i milleti tenvir etmek en faydalı bir çare görülmüştür. İşte hükûmet böyle bir çareye başvurmakla beraber, bir taraftan da gerekli tedbirleri almıştır. Hükûmet tenvir (aydınlatma, açıklama) ile bu cereyanın önüne geçmeyi düşündüğü sırada, aynı sûretle düşünen bir takım kıymetli ve ahlâklı ve her nokta-i nazardan şâyân-ı emniyet arkadaşlar bana müracaat etmişlerdir. Bu zevat bu nokta-i nazardan bu memleket ve milletin menâfiine âzâmi ne sûretle hizmet edebileceklerini düşünüyorlardı. İşte bu düşüncenin mahsûlü olmak üzere Ankara'da Komünist Fırkası nâmı altında bir fırka teşekkül etti.

Bu fırkayı teşkil eden zevâtın bence yakinen malûm olan zihniyetini kısaca izah etmek isitiyorum ki kötü düşünce zail olsun. Bu zevât bir defa millî hudut dahilindeki halkın istiklâlinin mahfûziyeti, yâni bu milletin millî gayesinin, istikbâlinin temini için hizmet etmek istiyorlar. Yine onlarda

hepiniz gibi milletin refah ve saadeti için çalışıyorlar. Binaenaleyh, bu fırkayı teşkil edenler, komünizmin ne olduğunu ve bunun bütün esaslarını millete anlatacaklardır. Ülkede, teşebbüs maksadı belli olmayan bir takım kimselerin komünizm adı altında, bolşevizm adı altında teşkilât yapmasını kat'iyen men'etmek istedik. Bu sûretle, merkezi dışarıda bulunan ve teşebbüsleri için tâlimatı dışarıdan alan bir fırka da reddedilmiş oldu.

Bu arada "Halk İştirakiyyun Fırkası" adı altında bir fırka Hükûmete müracaat etmiş bulunuyordu. Halk İştirakiyyun Fırkası, doğrudan doğruya komünizm mahiyetini gösterir bir fırkadır ve kayıtlı malûmata göre burada bulunan Rus sefarethanesi ile dahi tamamen temas halinde bulunuyorlar. Bu hususta fazla bir şey söylemek istemiyorum...

Yalnız bir şey rica etmek istiyorum. Bir defa bendeniz, reisiniz olmak itibariyle ve diplomatik münasebetlerde yüksek heyetinizi temsil etmek itibariyle Hâriciye Vekili ve Hükûmetinizin her biri, hattâ meclis üyelerinden dahi her biri bu mes'eleden bahsederken bir iki noktaya dikkatli bulunması lâzımdır: biz komünistlik istemeyiz, öyle ise Şark siyasetini yapamayacağız, demek doğru değildir. Bu gayet abes olur. Tabiatıyla biz, Ruslar komünist olduğu için onun aleyhinde bulunuyoruz. Bize uygulanamayacağı için ve dinî esaslarımıza ve hayat şartlarımıza ve içtimaî bünyemize aykırı bulunduğundan, olmaz diyoruz.

Efendiler, hükûmetin görüşleri ve tâkip ettiği zâten mâlûm olan esasları bir daha tekrar ettikten sonra, kısmen, fakat yine bundan doğabilecek olan sakıncalara karşı dahi şiddetli ve kesin tedbirlerin tatbiki ve imkânı mahfuz bulundurulmuştur ve belki yakın zamanda bunun belirtilerini göreceksiniz"[92].

Nitekim, Türk komünistlerinin devamlı olarak Bolşeviklerden

---

[92] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, TBMM Basımevi, Ankara 1980, s. 333-335.

yardım ve destek görmeleri ve Anadolu'da faaliyetlerini hızlandırmaları üzerine M. Kemal Paşa onlara karşı şiddetli tedbirler almak mecburiyetinde kalmıştır. Türkiye Komünist Fırkası'nın fonksiyonunu tamamladığına inanarak bu partiyi 1921 ortalarında kapattırmış ve partiye sızan Sovyet taraftarı komünistlerin bir kısmını göz altına aldırmış ve geri kalanlarını da sınır dışı ettirmiştir[93]. M. Kemal Paşa'nın bu sert ve kararlı tutumu üzerine, Türk komünistlerinin ileri gelenleri ile onları destekleyen Bolşevikler, derhal taktik değiştirerek, Türkiye'de komünizmi kısa zamanda yaymak yerine bunu daha uzun bir vadede yapmaya karar vermişlerdir.

Yukarıdaki olaylardan sonra Atatürk, komünizme ve komünist faaliyetlerine bir daha müsaade etmemiştir. Türkiye'de komünist faaliyetlerini her zaman destekleyen Sovyetler hakkında ise, Atatürk, şu sözleri söylemiş ve bunun bir siyaset olarak takibini emretmiştir: "Sovyet Rusya ile daima iyi komşu olmaya gayret etmeliyiz. Fakat ne haklarımızdan en küçük birşey feda etmeliyiz ve ne de oyunlarına kapılmalıyız"[94].

Atatürk'ün devletçilik ilkesi açıklanan karakterde Cumhuriyet Türkiyesi'nin kuruluş yıllarındaki ihtiyaçlardan doğmuş Türkiye'ye mahsus bir görüş ve sistemdir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında yüzyıllardan beri ferdî ve özel teşebbüslerle yapılmamış olan işleri biran önce yapmak istedi ve kısa bir zamanda da yapmayı başardı. Türkiye Cumhuriyeti'ni idare edenlerin, demokrasi esasından ayrılmaksızın (mutedil devletçilik) prensibine uygun yürümeleri, bugün içinde bulunduğumuz şartlara ve mecburiyetlere uygun olur[95].

---

[93] Harris, **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları**, s. 159-169.

[94] A.F. Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955, s. 346.

[95] **Atatürk**, Genelkurmay Atase yay. Ankara 1980, s. 547.

**Netice: Atatürk'e Göre**

"Bizim takibini muvafık gördüğümüz (Mutedil Devletçilik) prensibi; bütün üretim ve dağıtım vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini tâkip eden sosyalizm prensibine dayalı "Kollektivizm" yahut "Komünizm" gibi husûsi ve ferdî iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir.

Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi XIX. asırdan beri sosyalizm nazariyelerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir.

Türkiye'nin devletçiliği, fertlerin husûsi teşebbüslerini ve şahsi faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve çok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak memleket iktisadiyatını devletin eline alarak öncülük yapmak ve Türk milletini muasır milletler seviyesine yükseltmektir"[96].

Atatürk'ün "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir", "ilim yolundan ayrılmayınız", "meselelerinizi ilmî bir şekilde hâllediniz" direktifi üzerine, Türk milletinin çalışması, işlerini halletmesi ve ilmin ışığı altında "özel sektör"ün gerekli teşkilâtlanmayı yaparak, devletin, millet için yaptığı hizmetlerin önemli bir kısmını yüklenmek maksadıyla zaman kaybetmeden teşebbüste bulunması hâlisâne temennimizdir. Zira, "iktisadî kalkınma, Türk milletinin, hür, müstakil, daima daha kuvvetli, daima daha müreffeh Türkiye idealinin bel kemiğidir"[97].

## E- ATATÜRK'ÜN CUMHURİYETÇİLİK İLKESİ

### 1- Atatürk'de Cumhuriyet Fikri

---

[96] **Atatürkçülük**, (Birinci Kitap), s. 37.

[97] **Atatürk'ün Ekonomi Görüşü**, K.K.K.'lığı Yay., Ankara 1982, s. 87.

Cumhuriyet, halkın hakimiyeti doğrudan doğruya veya seçtiği temsilciler ile kullandığı devlet şeklidir.

Atatürk, muhakkak ki, gençliğinden beri Cumhuriyet fikrine yatkın bir kimse idi. Nitekim, hazırlık yıllarında bu konuyu sık sık düşünmüş ve Türk milletinin mutlaka Cumhuriyet idaresine kavuşacağını söylemekten çekinmemişti[98].

İstiklâl Harbi, bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kurulması, O'nun, bu hususta fikirlerinin gerçekleşmesine vesile olmuştur. Atatürk'ün Cumhuriyet hakkındaki düşüncelerini aksettiren en önemli vesikalardan biri muhakkak ki, O'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanması hakkında "Nutuk"ta söylediği şu sözler idi.

"Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin toplanmasını ve açılışını sağlamak için çalıştığımız günlerde, bizi en çok uğraştıran, Düzce, Hendek, Gerede gibi Bolu bölgesindeki yerlerden başlayıp, Nallıhan, Beypazarı üzerlerinden Ankara'ya yaklaşacak şekilde genişleyen isyan dalgaları olmuştur. Ben, bir taraftan bu dalgaları önlemeye çalışırken bir taraftan da Ankara 'da toplanmakta olan ve umûmi durumu henüz lâyıkıyla bilmeyen mebusları, dehşete düşürecek manzaralar karşısında bırakmamak ve böyle durumların ortaya çıkmasıyla Meclisin toplanmaya muvaffak olamaması gibi uğursuz ihtimallere meydan vermemek çarelerini düşünüyordum. Nihayet, gelebilmiş mebuslarla yetinerek Meclis'in Nisan'ın 23. Cuma günü açılmasına karar verdik. Bu karar üzerine 21 Nisan 1920 tarihinde bütün memlekete yayınladığım tebliğ metnini, o günün duygu ve düşüncçelerine ne derece uymak zorunda kalındığını gösterir bir vesika olmak bakımından aynen bilgilerinize arzetmeyi yerinde buluyorum:

Ankara, 21 Nisan 1920

---

98 Afet İnan, **Devletçilik İlkesi**, s. 192.

Tel: Çok aceledir,

Ankara'ya acele yazı,

Kolordulara (14. Kolordu Komutan Vekilliği'ne), 61. Tümen Komutanlığı'na Rafet Beyefendiye, bütün Valiliklere, Müstakil Sancaklara, Müdafaa-i Hukuk Merkez Hey'etlerine, Belediye Başkanlıklarına:

1- Cenab-ı Hakk'ın lûtfuyla Nisan'ın 23. Cuma günü, Cuma namazından sonra, Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.

2- Vatanın istiklâlinin, yüce Hilâfet ve Saltanat makamlarının kurtarılması gibi en önemli ve hayatî vazifeleri yapacak olan bu Büyük Millet Meclisi'nin açılış gününü, Cuma'ya rastlatmakla, Cuma gününün mübarek oluşundan istifade, bütün muhterem meb'us hazretleri ile Hacı Bayram-ı Veli câmi-i şerifinde Cuma namazı kılınarak, Kur'an'ın ve namazın nurlarından feyz alınacaktır. Namazdan sonra Sakal-ı Şerif ve Sancak-ı Şerif alınıp Meclisin toplanacağı yere gidilecektir. Oraya girmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. Bu merasimde cami-i şeriften itibaren toplantı binasına kadar Kolordu Komutanlığı'nca askerî birliklerle özel merasim düzeni alınacaktır.

3 Açılış gününün kutsallığını belirtmek için, bugünden itibaren vilâyet merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenleyeceği şekilde hatim indirilmesine ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanacak ve Hatm-i Şerif'in son kısımları, uğur getirmesi için, Cuma günü namazdan sonra toplantı binası önünde tamamlanacaktır.

4 Kutsal ve yaralı vatanımızın her köşesinde aynı şekilde bu günden itibaren Hatm-i Şerifler indirilmesine ve Buhari-i Şerif okunmasına başlanarak, Cuma günü ezandan önce minarelerde salâ verilecek; Hutbe arasında, Halifemiz Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin mübarek nâmları zikredilirken Padişah Efendimizin yüce varlıklarının ve şanlı memleketleriyle

bütün kullarının bir an önce selâmet ve saadete kavuşmaları duası ayrıca okunacak ve Cuma namazının kılınmasından sonra da hatim tamamlanarak Yüce Hilâfet ve Saltanat makamının ve bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen Millî Mücadele'nin büyüklüğü ve kutsallığı ve milletin her ferdinin kendi temsilcilerinden kurulmuş olan bu Büyük Millet Meclisi'nin göstereceği vatan vazifelerini yapmaya mecbur olduğu hakkında vaazlar verilecektir. Daha sonra Halife ve Padişahımızın, din ve devletimizin, vatan ve milletimizin kurtuluşu, selâmeti ve istiklâli için dua edilecektir. Bu dinî ve vatani merasimin yapılmasından ve câmilerden çıktıktan sonra, Osmanlı vilâyetlerinin her tarafından hükûmet binasına gelinerek Meclis'in açılmasından dolayı resmi tebriklerde bulunulacaktır. Her tarafta Cuma namazından önce uygun şekilde Mevlid-i Şerif okunacaktır.

5 - Bu tebliğin hemen yayınlanarak her tarafa gönderilmesi için her vasıtaya başvurulacak ve süratle her tarafa gönderilmesi için her vasıtaya başvurulacak ve süratle en ücra köylere, en küçük askeri birliklere, memleketin bütün teşkilât ve müesseselerine ulaştırılması sağlanacaktır. Ayrıca büyük levhalar halinde her tarafa asılacak ve mümkün olan yerlerde basılıp çoğaltılarak parasız dağıtılacaktır.

6 - Cenâb-ı Hakk'tan başarılar niyaz olunur.

Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

22 Nisan 1920 tarihinde de şu küçük tebliği yayınladım:

Cenâb-ı Hakk'ın lütfuyla Nisan'ın 23'üncü Cuma günü Büyük Millet Meclisi açılarak vazifeye başlayacağından, o günden itibaren, sivil ve asker bütün makamların ve milletin tek merciinin Büyük Millet Meclisi olacağı bilgilerinize arz edilir.

Heyet-i Temsiliye adına

## 2- Millî Hakimiyet Esasına Dayanan Halk Hükümeti: Cumhuriyet

"Efendiler, arz etmek istiyorum ki, hükûmetin kurulması hakkında teklifte bulunmadan önce, duygu ve düşünceleri göz önünde bulundurmak zarûreti vardı. Bu zarûrete uymakla beraber, gayeyi saklı tutan teklifimi, bir takrir hâlinde sundum. Kısa bir münakaşa sonunda ve bazı itirazlara rağmen kabul olundu.

Bu takriri bugün gözden geçirecek olursak, orada esaslı prensiplerin tesbit ve ifade edilmiş olduğunu görürürz.

Bu prensipleri, müsaade buyurursanız, burada madde madde sayacağım:

1- Hükûmetin kurulması zarûridir.

2- Geçici olarak bir hükûmet başkanı tanımak veya Padişah'ı temsilen bir başkasını ortaya koymak mümkün değildir.

3- Mecliste yoğunlaşan millî iradenin, fiilen vatanın mukadderatını ele almış olduğunu kabul etmek temel prensiptir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir kuvvet yoktur.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar. Meclis'ten, vekil olarak seçilecek bir heyet, hükûmet işlerine bakar. Meclis başkanı, bu heyetin de başkanıdır.

Not: Padişah ve halife baskı ve hakaretten kurtulduğu zaman Meclis'in düzenleyeceği kanunî esaslar çerçevesinde sorumluluk ve yetkilerine sahip olur.

Efendiler, bu prensiplere dayanan bir hükûmetin mahiyeti, kolaylıkla anlaşılabilir. Böyle bir hükûmet, millî hakimiyet esasına dayanan

hak hükûmetidir. Cumhuriyettir.

Böyle bir hükûmetin kurulmasında esas, kuvvetler birliği nazariyesidir. Zaman geçtikçe, bu prensiplerin taşıdığı mânâlar anlaşılmaya başlandı. İşte o zaman, münakaşalar ve hâdiseler birbirini kovaladı"[99].

### 3- Saltanat ve Hilâfetin Kaldırılması Tartışmaları

Türk devletinin yeni şeklinin Cumhuriyet olacağını gösteren hususlardan biri de M. Kemal Paşa'nın hazırlattığı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (Anayasa) olmuştur. 20 Ocak 1921'de Büyük Millet Meclisi'nden çıkan bu kanunun temel maddeleri şöyle idi:

"1- Hâkimiyet, kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını, bizzat ve fiili olarak idare etmesi esasına dayanır.

2- Yürütme kuvveti ve yasama yetkisi, milletin tek ve gerçek temsilcisi olan Büyük Millet Meclisi'nde belirir ve toplanır.

3- Türkiye devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idâre olunur ve hükûmeti "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti" adını taşır.

4- Büyük Millet Meclisi, vilayetler halkınca seçilmiş üyelerden meydana gelir.

5- Büyük Millet Meclisi'nin seçimi, iki senede bir kere yapılır. Seçilen üyelerin üyelik süresi iki yıldır, yeniden seçilmek mümkündür. Önceki kurul, yeni kurulun toplanmasına kadar vazifeye devam eder. Yeni seçimlerin yapılmasına imkân görülmediği taktirde, görev süresi yalnız bir yıl uzatılabilir. Büyük Millet Meclisi üyelerinden her biri, kendini seçen vilâyetin ayrıca vekili olmayıp bütün milletin vekilidir.

6- Büyük Millet Meclisi'nin genel kurulu, Kasım başında davetsiz toplanır.

---

[99] **Nutuk, II**, s. 8-9.

7- Şeriat hükümlerinin uygulanması, bütün kanunların çıkarılması, değiştirilmesi, yürürlükten kaldırılması, andlaşma ve barış imzalanması ve vatan savunmasıyla ilgili savaş ilânı gibi temel haklar Büyük Millet Meclisi'ne aittir. Kanunların ve nizamların düzenlenmesinde, halk için en zararlı ve zamanın ihtiyacına en uygun dinî ve örfî hukuk hükümleri esas olarak alınır. Vekiller Heyeti'nin vazife ve sorumluluğu özel kanunla tayin edilir.

8- Büyük Millet Meclisi, Hükûmeti teşkil eden Bakanlıkları, özel kanun gereğince seçtiği vekiller vasıtasıyla idare eder. Meclis, yürütmeyle ilgili hususlarda vekilleri yönlendirir ve gerekirse bu istikametleri değiştirir.

9- Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından seçilen başkan, bir seçim devresi süresince Büyük Millet Meclisi Başkanıdır. Bu sıfatla Meclis adına imza atmaya ve Vekiller Heyeti kararlarını tasdik etmeye yetkilidir. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine başkan seçer. Büyük Millet Meclisi Başkanı, Vekiller Heyeti'nin de tabii başkanıdır.

10- Kanun-i Esasi'nin bu maddelere aykırı düşmeyen hükümleri eskisi gibi yürürlüktedir"[100].

Fakat, Hilâfet ve Saltanat oteritesinin sarsıldığını veya kalktığını gören bir kısım Meclis üyeleri Kanun-i Esasi'nin bazı maddelerine itiraz etmişlerdir. Kanunun Meclise vermiş olduğu bu yetkilerin geçici olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bunun aksini savunanlara ise, "Saltanat millete geçmiştir, Saltanat kalmamıştır; Hilâfet de Saltanat demektir, o halde onun da varlığı için sebep yoktur" tarzında açıkca konuşamamışlardır.

Bu çekişmelerin yeni teşekkül etmiş olan Meclis'te bölünmelere yol açacağını gören M. Kemal Paşa, 25 Eylül 1921'de Meclisin gizli oturumunda şu ikaz edici konuşmayı yapmak lüzûmunu hissetmiştir:

---

[100] **Nutuk, II**, s. 150-151.

"Türk milleti ve onun yegâne temsilcisi bulunan yüce Meclis'in, vatanın ve milletin, hayatını kurtarmak için çalışırken, Hilâfet ve Saltanatla, halife ve sultanla bu kadar çok uğraşması mahzurludur. Şimdilik bunlardan hiç bahsetmemek yüksek menfaatimiz icabıdır. Eğer maksat, bugünkü Halife ve Padişaha bağlılık ve sadâkatten ayrılınmadığını söylemek ve göstermekse, bu zât hâindir. Düşmanların vatan ve millet aleyhinde kullandıkları bir âlettir. Buna halife ve padişah deyince, millet onun emirlerine uyarak düşman emellerini yerine getirmek mecbûriyetinde kalır. Hâin veya makamının kudret ve selâhiyetini kullanmaktan men edilmiş olan zât, zaten Padişah ve Halife olamaz. O halde "onu tahttan indirip yerine derhal başka birisini seçeriz" demek istiyorsanız buna da bugünün vaziyet ve şartları elverişli değildir. Çünkü tahttan indirilmesi gereken zât, milletin yanında değil, düşmanların elindedir. Onun varlığını yok farzederek diğer birine itaat etmek tasavvur olunuyorsa, bugünkü halife ve sultan haklarından vazgeçmeyerek İstanbul'daki kabinesiyle, bugün olduğu gibi makamında kalacağına ve faaliyetini devam ettireceğine göre, millet ve yüce Meclis, asıl maksadını unutup halifeler davasıyla mı uğraşacak? Ali ile Muaviye devrini mi yaşayacağız? Hülâsa, bu mesele geniş, nâzik ve mühimdir. Çözümü bugünün işlerinden değildir.

Meseleyi temelinden çözmeye girişecek olursak, bugün içinden çıkamayaz. Bunun da zamanı gelecektir.

Bugün koyacağımız kanuni esaslar, varlığımızı ve istiklâlimizi kurtaracak olan Millet Meclisi'ni ve Millî Hükûmeti daha da güçlü kılacak mânâ ve yetkiyi temin ve ifade etmelidir"[101].

İstiklâl Harbi'nin son safhasını teşkil eden Başkumandanlık Meydan Muharebesi, düşmanın kat'i yenilgisi ve Türk ordularının 9 Eylül'de İzmir'e girmisiyle neticelenmişti. Fakat Yunanlıları bir maşa gibi kullanan

---

[101] **Nutuk, II**, s. 155-156.

İtilaf Devletleri, Türk milletine karşı entrikalarından bir türlü vazgeçmiyorlardı. Nitekim, 28 Ekim 1922'de, İtilaf Devletleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetini Lozan'a barış görüşmeleri için davet ederken Türkler arasında hâlâ itilâf çıkarmayı ümid ederek İstanbul Hükûmeti'ni de çağırmayı ihmal etmemişti. Bu gelişme Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ni saltanat meselesi hakkında kat'i karar almaya sevk etti. Atatürk, Nutuk'ta bu hususu şöyle izah eder:

"Bu birlikte çağrılma durumu, şahsi saltanatın kaldırılması işini kesin olarak sonuçlandırdı. Hakikaten 1 Kasım 1922 tarihli kanun gereğince Hilâfet ve Saltanat birbirinden ayrıldı. Böylece ikibuçuk seneden fazla bir zamandan beri fiilen hükmünü yürüten millî saltanatın varlığı doğrulandı. Hilâfet belli bir hukuka sahip olmaksızın bir müddet daha bırakıldı.

Bilindiği gibi, Saltanat ve Hilâfet birbiri içinde kaynaşmış iki ayrı makam olarak önemli meselelerden sayılmaktaydı. Bunu doğrulayan bir hatıramı anlatayım: 1 Kasım 1922 tarihinde önce Meclis çevresinde muhalifler, benim Saltanatı kaldıracağım hakkında telâşlı ve heyecanlı propaganda yapıyorlardı.

Rauf Bey (o zamanki Başvekil), bir gün, Meclis'teki odama gelerek benimle önemli hususlara dair görüşmek istediğini ve yanlarında da Refet ve Ali Fuat Paşa'ların da bulunmalarını istedi. Rauf Bey'in teklifini kabul ettim. Refet Paşa'nın evinde dört kişi toplandık. Rauf Bey'den dinlediklerimizin özeti şuydu. Meclis, Saltanat makamının ve belki de Hilâfet'in ortadan kaldırılması görüşünün benimsendiği endişesiyle üzgündür. Sizden ve sizin ileride alacağınız tavırdan şüphe etmektedir. Bu bakımdan Meclisi ve dolayısıyla millet umûmi efkârını tatmin etmeniz lüzûmuna inanıyorum. Rauf Bey'den Saltanat ve Hilâfet hakkında kanaat ve düşüncesinin ne olduğunu sordum. Şu açıklamalarda bulundu: "Ben Saltanat ve Hilâfet makamına vicdani ve hissi olarak bağlıyım. Çünkü benim babam Padişah'ın ekmeği ve

nimeti ile yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin önde gelen idarecileri sırasına geçmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör olamam. Padişah'a sadık kalmak borcumdur. Halife'ye bağlılığım ise terbiyem gereğidir. Bunlardan başka umumî bir görüşüm de vardır. Bizde topyekûn milleti aynı görüş etrafında tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da Saltanat ve Hilâfe'tir. Bu makamı ortadan kaldırmak, onun yerine başka mahiyette bir varlık koymaya çalışmak, felâket ve hüsran doğurur. Asla doğru olamaz"

Rauf Bey'den sonra, karşımda oturan Refet Paşa'dan fikrini sordum. Refet Paşa'nın cevabı şuydu: "Tamamen Rauf Bey'in fikir ve görüşüne katılırım. Hakikaten bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir idare şekli söz konusu olamaz"

Ondan sonra Fuat Paşa'nın fikrini öğrenmek istedim. Paşa, Moskova'dan yeni geldiğinden, durumu, halkın duygu ve düşüncelerini gerektiği derecede incelemeye henüz vakit bulamadığından bahsederek görüşülen mesele hakkında kesin bir fikir ve kanaat ileri sürmekte mâzur olduğunu ifade etti.

Ben, karşımdakilere, kısaca şu cevabı verdim.: "Söz konusu ettiğiniz mesele, bugünün meselesi değildir. Meclis'te bazılarının telâş ve heyecanına da lüzûm yoktur"

Rauf Bey'in cevaptan memnun kaldığını ifade eden Atatürk, şu veya bu tarzda, sözkonusu mesele hakkında sabaha kadar konuştuklarını söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir:

"Efendiler, ihtimal Rauf Bey, birtakım kimseler namına, üzerine aldığı vazifeyi yapmıştır. Ben de umûmi ve tarihî vazifemden o güne ait safhayı, izah ettiğim gibi, yerine getirmiştim. Fakat, umumî vazifemin, emrettiği asıl noktayı ifa etmek ve uygulamak lâzım geldiği zaman da aslâ

tereddüt etmedim. Tevfik Paşa'nın (İstanbul'daki hükûmetin başkanı) telgrafları vesilesiyle Saltanat'ı Hilâfet'ten ayırmaya ve önce Saltanat'ı kaldırmaya karar verdiğim zaman, ilk yaptığım işlerden biri de, derhal Rauf Bey'i, Meclis'teki odama çağırmak oldu. Rauf Bey'in, Refet Paşa'nın evinde sabahlara kadar dinlediğim kanaat ve fikirlerini hiç bilmiyormuşum gibi ayakta, kendisinden şu istekte bulundum: "Hilâfet ve Saltanat'ı birbirinden ayırarak Saltanat'ı kaldıracağız. Bunun doğru olduğuna dair kürsüden bir konuşma yapacaksınız" Rauf Bey ile fazla bir tek kelime konuşmadım. Rauf Bey, odamdan çıkmadan evvel, aynı maksatla davet etmiş olduğum Kâzım Karabekir Paşa geldi. Ondan da aynı şekilde konuşmasını rica ettim.

Efendiler, o tarihe ait Meclis zabıtlarında görüldüğü üzere, Rauf Bey, kürsüden bir iki defa konuştu ve hatta Saltanat'ın kaldırıldığı günün bayram kabul edilmesi teklifini de ortaya attı.

Burada bir nokta, dimağlarda düğüm halinde kalabilir. Bana, Padişah'a sonuna kadar sadık kalmayı borç bildiğinden, Saltanat makamının yerine başka mahiyette bir varlığı koymaya çalışmanın felâket ve hüsran doğuracağından bahsetmiş olan Rauf Bey, benim yeni kararımı öğrendikten sonra ve hele kararımın lehinde ve Saltanat'ın kaldırılması hakkında konuşmasına dair teklifim karşısında ne düşündüğünü dahi belirtmeksizin söyleneni yapmıştır. Bu tavır ve hareket nasıl yorumlanabilir? Rauf Bey, eski kanaatlerini değiştirmiş miydi? Yoksa kanaatlerinde esasen samimi değil miydi? Bu iki noktayı birbirinden ayırt etmek ve biri üzerinde tam kanaatle hüküm vermek güçtür"[102].

Saltanat'ın kaldırılması hususunda yakın arkadaşlarını böylece ikna eden Mustafa Kemal Paşa, 31 Ekim 1922'de, Teşkilât-ı Esasiye, Şer'iye ve Adliye komisyonlarıyla müşterek bir toplantı yaparak, Hilâfet ve Saltanat'ın birbirinden ayrılmasını sağlayan bir karar almalarını istemiş, fakat toplantının

---

[102] **Nutuk, II**, s. 289-293.

çıkmaza girmesi üzerine yaptığı bir konuşma ile komisyon üyelerini ikna etmeye ve Saltanat'ı kaldırmaya muvaffak olmuştur. Atatürk, bu hususu şöyle anlatmaktadır:

"Sür'atle kanun tasarısı hazırlandı. Aynı günde, Meclis'in ikinci oturumunda okundu. İsim okunarak reye konulması teklifine karşı kürsüye çıktım. Dedim ki, "buna hacet yoktur. Memleket ve milletin istiklâlini ebedi olarak koruyacak esasları, yüce Meclis'in oybirliği ile kabul edeceğini zannediyorum; "reye!" sesleri yükseldi. Nihayet, Başkan oya koydu ve "rey birliği ile kabul edilmiştir" dedi. Yalnız menfi bir ses işitildi: "Ben huhalifim!" Bu ses "söz yok!" sadâlarıyla boğuldu. İşte efendiler, Osmanlı Saltanatı'nın yıkılış ve çöküş merasiminin son safhası böyle cereyan etmiştir"[103].

Bu olaydan, yani Saltanatın kaldırılmasından iki hafta sonra, 17 kasım 1922'de saltanat temsilcisi son Osmanlı Padişahı Vahideddin, bir İngiliz gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır. Bundan sonraki gelişmeleri Atatürk şöyle anlatıyor:

"Muhterem efendiler, kaçak Halife'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nce halifeliği kaldırıldı. Yerine sonuncu halife olan Abdülmecid Efendi seçildi. Meclis'ce, yeni halife seçilmeden önce, seçilecek zatın da padişahlık sevda ve davasına kapılarak, herhangi bir yabancı devlete sığınması ihtimalini ortadan kaldırmak lâzımdı. Bunun için, İstanbul'da bulunan memurumuz Refet Paşa'ya, Abdülmecid Efendi ile görüşerek ve hatta elinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hilfâfet ve saltanat hakkında verdiği kararı tamamen kabul ettiğine dair, bir de belge alarak göndermesini yazdım. Bu yazdıklarım yapılmıştır.

18 Kasım 1922 günü, İstanbul'da, Refet Paşa'ya yazdığım bir şifre telgrafla da, verdiğim talimata, başlıca şu noktaları kaydetmiştim. "Abdülmecid Efendi, 'Halife-i Müslimin' ünvanını kullanacaktır. Bu ünvana

---

[103] **Nutuk, II**, s. 299.

başka sıfat ve kelime ilâve edilmeyecektir. İslâm dünyasına yayınlanmak üzere hazırlayacağı bir beyannameyi, sizin aracılığınızla, önce şifre olarak bildirecektir. Uygun görüldükten sonra tekrar şifre ile gene sizin aracılığınızla kendisine bildirilecek, ondan sonra yayınlanacaktır. Bu beyannamenin metnini başlıca şu noktalar teşkil edecektir:

a- Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kendisini Halifeliğe seçmesinden dolayı açıkça memnun olduğunu söyleyecektir.

b- Vahideddin Efendi'nin son hareket tarzı geniş bir şekilde ele alınarak kötülenecektir.

c- Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesine kadar olan maddelerindeki hükümler, gerektiği şekilde açıklanarak ve mühim ifadeleri aynen alınarak Türkiye Devleti'nin ve Büyük Millet Meclisi'nin ve Hükûmeti'nin kendine has mahiyeti ve idare usûlünün Türkiye halkı ve bütün İslâm dünyası için en yararlı ve en uygun rejim olduğu belirtilip tesbit edelecektir.

d- Türkiye Millî Halk Hükûmeti'nin geçmişteki hizmetlerinden ve yararlı çalışmalarından övücü bir dille bahs olunacaktır.

e- Bu beyannamede, belirtilen noktalardan başka, siyasî sayılabilecek bir nokta ve fikir söz konusu edilmeyecektir.

19 Kasım 1922 tarihli açık bir telgrafla da, Abdülmecid Efendi'ye: "Türkiye Devleti'nin hakimiyetini, kayıtsız şartsız millete veren Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na göre yürütme gücü ve yasama yetkisi kendisinde belirmiş ve toplanmış bulunan milletin tek ve gerçek temsilcilerinden kurulu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım 1922 tarihinde oybirliği ile kabul ettiği gerekçe ve esaslar çerçevesinde Yüce Meclis'in 18 Kasım 1922 tarihindeki oturumunda halifeliğe seçilmiş olduğunu" bildirdim.

Şimdi, arzu buyurursanız, halife seçimi münasebetiyle Meclis'in, 18

Kasım 1922 günü, gizli oturumlarında geçen görüşmeleri hakkında kısa bir fikir vereyim.

"Meclis'te meseleyi çok ciddi ve önemli görenler vardı ve özellikle hoca efendiler, kendi ihtisasları ile ilgili bir konu bulduklarından çok dikkatli ve uyanık idiler. Bir halife kaçmış, onu makamından indirmek, yenisini seçmek... Sonra yenisini İstanbul'da bırakmayıp Ankara'ya getirmek... Milletin ve devletin gerçekten başına geçirmek... Kasacası halifenin kaçması yüzünden Türkiye'de, bütün İslâm dünyasında karışıklık meydana gelmiş veyahut gelecekmiş... Onun için tedbirler alınmalı imiş... tarzında düşünceler, endişeler otaya atılıyordu.

Bazı konuşmacılar da, halife olacak kimsenin sıfatının, yetkisinin ne olacağını tespit lüzûmûndan bahsediyorlardı.

Ben de görüşme ve münakaşaya katıldım. Beyanlarımın çoğu, ileri sürülen düşüncelere cevap mahiyetinde idi. Söylediklerimin esasları şu cümlelerin içinde bulunuyordu:

"Söz konusu meseleyi çok münakaşa ve tahlil etmek mümkündür. Fakat münakaşa ve tahlillerde ne kadar ileri gidersek meseleyi halletmekte o kadar güçlük ve gecikmelere uğrarız. Yalnız şu noktaya dikkatinizi çekerim: Bu Meclis, Türkiye halkının meclisidir. Bu meclisin sıfat ve yetkisi yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatı ve mukadderatıyla ilgili ve onlar üzerinde etkili olabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün İslâm dünyasına hakim bir kudret kazanamaz. Türk milleti ve onun temsilcilerinden kurulu olan Meclisimiz, kendi varlığını, halife ünvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir. Bundan dolayı, İslâm dünyasında karışıklık varmış veyahut olacakmış! Bunların hepsi mânâsızdır ve yalan sözlerdir"

Gürültü patırtıya lüzûm olmadığını izahtan sonra dedim ki: "Bizim dünya gözünde, en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir.

Hilâfet makamı, esaret altında olabilir. Halife ünvanı taşıyanlar, yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler beraber olabilirler ve herşeyi yapmaya teşebbüs edebilirler Fakat, yeni Türkiye'nin idare tarzını, siyasetini, kuvvetini hiç bir şekilde sarsamazlar.

Türkiye halkının kayıtsız şartsız hakimiyetine sahip olduğunu bir defa daha kesinlikle tekrar ediyorum. Hakimiyet, hiç bir mânâ, hiçbir şekil, hiçbir renk, yorum ve açıklamada paylaşma kabul etmez. Ünvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu milletin mukadderatına ortak çıkamaz. Millet buna asla müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Bundan dolayı kaçmış olan halifenin halifeliğine son vermek, yenisini seçmek ve konuyla ilgili bütün muamelelerde, söylediğim görüşler çerçevesinde hareket etmek zarûridir. Başka türlüsüne kesin olarak imkân yoktur"[104].

Ne var ki, Atatürk'ün arzusu hilâfına, saltanat ve hilâfet meseleleri bir türlü yatışmamıştır. Başta yeni halife Abdülmecid Efendi olmak üzere bazı dinî çevreler, Teşkilât-ı Esesiye Kanunu çerçevesinde kendilerine rica edilen hususlara riayet etmemeye başlamışlardır. Bilhassa Abdülmecid Efendi, kendisini destekleyen kimseler olduğunu görünce bir hükümdar gibi hareket etmeye başlamıştır. Bu arada başka bir grup, "sultan" veya "padişah" ünvanı taşıyan bir hükümdar yerine, ünvanı yalnız halife olan birinin de hükümdar olabileceği fikrini ortaya atarak, "Dünyanın çeşitli taraflarında, kütleler halinde türlü ırktan üçyüz milyonluk bir topluluğa baş olan bir hükümdar" tezini işlemeye; böylece Türkiye'nin bütün İslâm aleminde nüfûz sağlayabileceğini, bunun ise, Türkiye'ye faydalar getiriceğini ileri sürmeye başlamıştır. "Din oyunu aktörlerinin" halifeyi bütün İslâm aleminin halifesi yapmak istemelerine sinirlenen Atatürk, hilâfet meselesi hakkında halkın tereddüt ve endişe duymaması için, her yerde konuşma ve açıklamalarda bulunmak lüzûmunu duymuştur. Atatürk, bu konuşmalarından

---

[104] **Nutuk, II**, s. 303-309.

birinde şunları söylüyordu: "Kesin olarak ifade edebilirim ki, milletimizin kurduğu yeni devletin mukadderatına, işlerin, istiklâline, ünvanı ne olursa olsun, hiç kimseyi karıştıramayız. Milletin kendisi, kurduğu devleti ve onun istikalini korur ve ebediyete kadar koruyacaktır... Bütün Müslümanları içine alan bir devlet kurmak vazifesiyle yükümlü olduğu bir halifenin, vazifesini yapabilmesi için, Türkiye devleti ve onun bir avuç nüfusu, halifenin emrine tâbi tutulamaz. Millet buna razı olamaz. Türk halkı bu kadar büyük bir sorumluluğu, bu kadar mantıksız bir görevi üzerine alamaz.

Milletimiz daha önce bu zararlı görüşten hareket ettirildi. Fakat ne oldu? Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlâtlarının sayısını biliyor musunuz? Suriye'yi, Irak'ı bırakmamak için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da tutunabilmek için ne kadar insan yok oldu, bunu biliyormusunuz? Ve netice ne oldu, görüyor musunuz?

Bir an için, farz edelim ki, Türkiye söz konusu vazifeyi kabul etsin... Bütün İslam dünyasını bir noktada birleştirerek sevk ve idare gayesine yürüsün ve bunu başarsın da. Pekâlâ ama, uyruğumuz ve idaremiz altına almak istediğimiz milletler, derlerse ki, bize büyük hizmetler ve yardımlar yaptınız, teşekkür ederiz. Fakat, biz müstakil kalmak istiyoruz. İstiklâl ve hakimiyetimize kimsenin karışmasını uygun görmeyiz. Biz kendi kendimizi sevk ve idareye muktediriz.

O halde, Türk halkının bütün gayret ve fedakârlığı, sadece bir teşekkür ve dua almak için mi gösterilecektir?

Efendiler, halka sordum: Bir İslâm devleti olan İran ve Afganistan, halifenin herhangi bir yetkisini tanır mı? Tanıyabilir mi? Haklı olarak tanıyamaz. Çünkü tanırsa, bu, devletinin istiklâlini, milletinin hakimiyetini ortadan kaldırır.

Millete şunu da hatırlatalım ki, kendimizi cihanın hakimi zannetmek

gafleti, artık devam etmemelidir. Hakiki mevkiimizi dünyamızın durumunu tanımaktaki gafletle, gafillere uymakla milletimizi sürüklediğimiz felâketler yetişir. Bile bile aynı faciayı devam ettiremeyiz"[105].

Atatürk, kısmen de olsa, hilafet taraftarlarını susturmaya muvaffak olmuştu. Fakat, Cumhuriyete giden yolda, engeller bitmiyordu. İtilaf Devletleri'nin 28 Ekim 1922'de Lozan'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'ni barış konferansına dâvet etmesiyle birlikte Atatürk, yeni bir problemle karşı karşıya kalmıştı. Bu, Lozan'da Türkiye'yi kimin temsil edeceği idi. Vekiller Heyeti reisi Rauf Bey'in pek taraftar görünmemesine rağmen, Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in de tavsiyesi ile M. Kemal Paşa, daha önce Mudanya Konferansı'na da katılmış olan İsmet Paşa'yı heyet başkanlığına getirdi. Yusuf Kemal Bey Hariciye Vekilliği'nden çekilerek yerine İsmet Paşa tayin edildi. Trabzon mebusu Hasan Bey ile Sinop mebusu Rıza Nur Bey, İsmet Paşa'nın başkanlık ettiği delege heyetini teşkil ediyorlardı.

21 Aralık'da başlayıp iki devre devam eden ve sekiz ay süren Lozan Konferansı sonunda İsmet Paşa, Atatürk'ün verdiği şu direktifler çerçevesinde barışı imzaladı: "Musul meselesinin şimdilik geriye bırakılmasını söz konusu etmemek üzere ve fakat idarî, siyasî, malî, iktisadî ve diğer meselelerde millet ve memleketin haklarını ve istiklâlini tamam ve emin olarak elde etmek ve kurtarılmış topraklarımızın kesin şekilde boşaltılmasını şart saymak esastır"[106].

24 Temmuz 1923'de imzalanan antlaşma, 24 Ağustos 1923'de Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanmıştır. Böylece cumhuriyete giden yolda, bir büyük engel daha aşılmış oluyordu.

Fakat, Lozan Konferansı'nın devam ettiği aylarda ve barış imzalan-

---

105 **Nutuk, II**, 320-321.

106 **Nutuk, II**, s. 333.

dıktan sonra Büyük Millet Meclisi'nde hayli gürültülü tartışmalar olmuştur. Rauf Bey'in liderliğini yaptığı grubun İsmet Paşa'ya karşı olmalarından istifade eden cumhuriyet aleyhtarı bir kısım meclis üyesi, işi daha da ileri götürerek alenen M. Kemal Paşa'ya muhalif vaziyet almaya başlamışlardır. Meclisteki bu gruba mensub üç milletvekili (Erzurum mebusu Süleymen Necati, Mersin mebusu Salâhaddin ve Samsun mebusu Emin Efendiler) "milletvekili seçimi kanununda değişiklik yapılması" için hazırladıkları bir kanun tasarısını Büyük Millet Meclisi Başkanlığına 2 Aralık 1922'de sundular. Bilhassa Selânik doğumlu olması sebebi ile örtülü olarak kendisinin hedef alındığını sezen M. Kemal Paşa, oturumu yöneten Meclis ikinci Başkanı Dr. Adnan (Adıvar) Bey'den söz alarak şunları söylemiştir:

"Efendim! Bu kanun teklifi, özel bir maksat taşıyor ve bu özel maksat doğruca şahsımı ilgilendirdiğinden, müsaade ederseniz, birkaç kelime ile fikrimi arz etmek istiyorum. Erzurum mebusu Süleymen Necati ve Mersin mebusu Salâhaddin ve Samsun mebusu Emin Beyefendiler tarafından teklif olunan kanun tasarısı, doğrudan doğruya, benim şahsımı vatandaşlık haklarından mahrum etmek haklarını güdüyor: 14. maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyor ki: "Büyük Millet Meclisi'ne üye seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları içindeki yerler halkından olmak şarttır. Ondan sonra göçmen olarak gelenler, yerleştirildikleri tarihten itibaren beş sene geçmiş ise seçilebilirler"

Maalesef doğum yerim, bugünkü sınırlar dışında kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim bölgesinde beş sene oturmuş değilim. Doğum yerim, bugünkü millî sınırlarımızın dışında kalmıştır. Fakat, bunda benim kat'iyen bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi mahvetmek ve yok etmek isteyen düşmanların işgal ve istilâlarının kısmen önlenememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar, maksatlarına tam olarak erişmiş olsalardı Allah korusun, bu tasarıya imza koyan efendilerin de doğum yerleri sınır dışında kalabilirdi.

Bundan başka, bu maddenin istediği şartı taşımıyorsam, yani beş sene sürekli olarak seçim bölgesinde oturmamış isem, o da vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer bu maddenin istediği şartı yerine getirmeye çalışsaydım, İstanbul'u kazandırmaktan ibaret olan Arıburnu ve Anafartalar'daki savunmalarımı yapmamaklığım lâzım gelirdi... Bu efendilerin istediği şartları yerine getirmek isteseydim, Suriye'yi boşaltan orduların dökünlülerinden Halep'te bir ordu kurarak düşmana karşı savunmaya girişmemekliğim ve bugün millî sınırlar dediğimiz sınırları fiilen tesbit etmemekliğim lâzım gelirdi.

Zannediyorum ki, ondan sonraki çalışmalarımı herkes bilir. Hiç bir yerde beş sene oturamayacak kadar çalışmış bulunuyorum. Ben zannediyorum ki, bu hizmetlerden dolayı milletimin sevgisini ve saygısını kazandım. Belki de bütün İslâm dünyası bana sevgi ve saygı duyuyor. Bundan dolayı, bu sevgi ve saygılara karşılık vatandaşlık haklarından mahrum bırakalacağımı asla hatırıma getirmezdim. Tahmin ediyorum ki, yabancı düşmanlar bana suikast yapmak suretiyle memleketimdeki hizmetimden beni alıkoymaya çalışacaklardır. Fakat, hiçbir zaman hatır ve hayâlime getirmezdim ki, yüce Meclis'te, velev iki- üç kişi olsun, aynı zihniyette kimseler bulunabilsin. Bu bakımdan ben, anlamak istiyorum: Bu efendiler, kendi seçim bölgeleri halkının ciddi olarak duygu ve düşüncelerini mi aksettiriyorlar?

Yine bu efendilere karşı söylüyorum: Mebus olmak dolayısıyla tabii bütün milletin vekili sıfatını taşıyorlar. Şu halde millet, bu efendiler gibi mi düşünüyor?

Efendiler, beni vatandaşlık haklarından mahrum etmek yetkisi bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen, yüce heyetinize ve bu efendilerin seçim bölgeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!"

"Bu sözlerim, ajans ve vasıtasıyla yayınlandı. Millet yaptığım konuşmayı ve cevabını, istediğim soruyu öğrendi. Hemen, memleketin istisnasız bütün seçim bölgelerinin gerçek seçmenleri tarafından, halk tarafından Meclis Başkanlığı'na protesto yazıları yağdı. Kanun teklifine imza koyan mebus efendilerin de seçim bölgeleri halkı kendilerini ve kendileri gibi düşünenleri suçlamakta gecikmediler. Milletin hakkımda gösterdiği sevgi ve itimadın samimi ifadelerini taşımaları bakımından kıymetli birer hatıra olarak saklamakta olduğum bu telgraflar büyük bir dosya tutmaktadır. Bu dosyadaki telgraflar, zamanında basında da yayınlanmıştı"[107].

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin bu önemli konularda gösterdiği değişik davranış M. Kemal Paşa'yı hükûmeti ve pek çok mebusu Meclis'in yenilenmesi hususunda tedbir olmaya sevk etmiştir. Nitekim, M. Kemal Paşa, Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey ve hükûmetini meclisin yenilenmesi için yeni seçimler hakkında karar almaya ikna etmiş ve bu karar 1 Nisan 1923'de Meclis'ce de kabul edilmiştir. Bu olay inkılâp tarihimizde önemli bir olay olarak kabul edilir. Zira, bu kararı vermekle, Meclis kendi bünyesinde beliren hastalığı kabul ederek, milletin hisleri istikametinde vazife görmesi kendine gaye edindiğini ortaya koymaktadır.

Cumhuriyete yaklaşılan günlerde, M. Kemal Paşa'yı ençok üzen hadiselerden biri de Başvekil Rauf Bey ile Hariciye Vekili İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlığı bir türlü gidereememesi idi. Sonunda Mustafa Kemal, bu ikiliden kendi istekleri doğrultusunda itirazsız hareket eden İsmet Paşa'yı tercih mecburiyetinde kalmış, bu da Rauf Bey'in Başvekillikten ayrılmasına sebep olmuştur.

Bu arada, seçimlerden sonra İkinci büyük Millet Meclisi 11 Ağustos 1923'de ilk toplantısını yapmış ve üç gün sonra, yâni 14 Ağustos'da ise Fethi (Okyar) Bey yeni hükûmeti kurmakla vazifelendirilmişti. Ne var ki,

---

[107] **Nutuk, II**, s. 335-338.

Fethi Bey'in kurduğu hükûmete karşı Meclis'te büyük bir muhalefet doğmuş ve bütün ikazlara rağmen de bu muhalefet giderilememiştir. Bununla da yetinmeyen karşı grup, M. Kemal Paşa ve hükûmetin hilâfına Rauf Bey'i, gıyabında Meclis ikinci başkanlığına seçmiştir. Muhalif grup böylece, bütün Meclis'in Rauf Bey'le aynı görüşte olduğunu, yâni bütün Meclis'in Lozan Barış Antlaşması'nı yapan ve Fethi Bey hükûmetinde de Hariciye Vekili olan İsmet Paşa'nın aleyhinde olduğunu göstermek istiyordu[108].

Bu gelişmelerden sonra M. Kemal Paşa, "Uygulanması için zamanını beklediğim bir fikrin tatbiki sırası gelmiştir" kanaatiyle harekete geçti. Vekiller Heyeti'ni 25-26 Ekim 1923'de Çankaya'da toplayan Mustafa Kemal gelişmeleri Nutk'unda şöyle anlatır:

"Gerek Hükûmet Başkanı Fethi Bey'in, gerek diğer vekillerin istifa etmeleri zamanın geldiğini ve bunun lüzumlu olduğunu anlattım. Meclisce yeni kabine teşkilinde, şimdiki kabinede bulunan vekillerden yeniden seçilenler olursa, onlar daha sonra istifa ederek, yeni kabinede yer almayacaklardır, prensibini de kabul ettik. Yalnız o zamanlar vekiller gibi seçilen ve kabineye dahil bulunan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, bu kararın dışında bırakıldı. Çünkü ordu idare ve komutasının rastgele birisine verilmesi doğru görülmedi.

Efendiler, bu tarz ve hareketin ve alınan kararlardan maksadın ne olduğu incelenirse, şu netice çıkar: Muhteris grubu, hükûmet kurmada tamamen serbest bırakıyoruz. Şimdiki hükûmette bulunan vekillerden hiç birisi iştirak ettirilmeksizin, hepsi arzu ettikleri kimselerden, arzu ettikleri bir hükûmet kurarak memleket mukadderatına hâkim olmalarında bir mahzur görmüyoruz. Fakat, ne hükûmet kurmaya ve ne de kursalar bile, memleketi idareye iktidar göstereceklerine inanıyoruz"[109].

---

[108] **Nutuk, II**, s. 420-422.

[109] **Nutuk, II**, s. 423.

Varılan bu karar üzerine 27 Ekim 1923'de istifa etmiştir. Hükûmetin istifasından sonra hadiseler tamamen M. Kemal Paşa'nın düşündüğü şekilde cereyan etmeye başlamıştır. Bundan sonra Mustafa Kemal hadiselerin seyrini şöyle anlatır:

"Hükûmet istifa ettiği dakikadan itibaren, Meclis üyeleri, Meclis odalarında, evlerinde, grup grup toplanarak yeni kabine listelerini hazırlamaya başladılar. Bu durum Ekim'in 28. günü geç vakte kadar devam etti. Hiç bir grup bütün Meclisce kabul olunabilecek ve millet umûmi efkârınca iyi karşılanacak isimlerin yer aldığı bir aday listesi kabul edemiyordu. Bilhassa Vekilliklere aday düşünülürken o kadar çok hevesli ve isteklilerle karşı karşıya kalıyorlardı ki, herhangi birinin diğerine tercihi suretiyle tesbit olunacak listeyi kabul ettirmekteki güçlükler liste hazırlamakla uğraşanları ümitsizlik ve endişeye düşürdü"[110].

### 4- Cumhuriyetin İlânı

Muhalif grubun bir hükûmet kuramayacağını böylece ispat eden M. Kemal Paşa, İkinci Büyük Millet Meclisi'nin teşekkülü esnasında kurduğu ve programında o güne kadar girişip sonuçlandırdığı bütün temel hususlar bulunan "Halk Partisi"nin yönetim kuruluna direktif vererek yeni hükûmetin teşkili için gerekli çalışmaların yapılmasını istedi[111]. M. Kemal Paşa bu yol ile Cumhuriyetin ilânına giden olayların son safhasını şöyle izah eder: "Gece olmuştu (28 Ekim 1923). Çankaya'ya gitmek üzere Meclis binasını terk ederken koridorlarda beni beklemekte olan Kemalettin Sami ve Hamit Paşalara rastladım. Konya'ya ordu müfettişliğine tayinini istemiş olan Ali Fuat Paşa Ankara'dan hareket ederken bunların Ankara'ya geldiklerini öğrenmiştim. Benimle görüşmek için geç vakte kadar orada beni beklediklerini anlayınca, akşam yemeğine gelmelerini, Millî Müdafaa Vekili

---

110 **Nutuk, II**, s. 425.

111 **Nutuk, II**, s. 329- 331, 426-427.

Kâzım Paşa vasıtasıyla bildirdim. İsmet Paşa ile Kâzım Paşa'ya ve Fethi Bey'e de Çankaya'ya benimle beraber gelmelerini söyledim. Çankaya'ya gittiğim zaman, orada, beni görmek üzere gelmiş olan Rize mebusu Fuat, Afyonkarahisar mebusu Rûşen Eşref Beyleri buldum. Onları da yemeğe alıkoydum.

Yemek esnasında "Yarın Cumhuriyeti ilân edeceğiz" dedim. Orada bulunan arkadaşlar, derhal fikrime katıldılar. Yemeği bıraktık. O dakikadan itibaren nasıl hareket edileceği hakkında kısa bir program yaptım ve arkadaşları vazifelendirdim.

Efendiler, görüyorsunuz ki, Cumhuriyet ilânına karar vermek için, Ankara'da bulunan bütün arkadaşlarımı çağırmaya ve onlarla görüşme ve münakaşaya asla lüzum ve ihtiyaç görmedim. Çünkü onların aslında ve tabii olarak benimle bu hususta aynı düşüncede olduklarından şüphe etmiyordum. Halbuki o sırada Ankara'da bulunmayan bazı kimseler yetkileri olmadığı halde, kendilerine haber verilmeden ve fikir ve rızaları alınmadan, Cumhuriyetin ilân edilmiş olmasını bize gücenme ve bizden ayrılma vesilesi saydılar.

O gece birlikte bulunduğumuz arkadaşlar, erkenden benden ayrıldılar. Yalnız İsmet Paşa Çankaya'da misafirdi. Onunla yalnız kaldıktan sonra, bir kanun tasarısı müsveddesi hazırladık. Bu müsveddede 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun devlet şeklini tesbit eden maddelerini şu şekilde değiştirmiştim. Birinci maddenin sonuna "Türkiye Devleti'nin Hükûmet şekli, Cumhuriyettir" cümlesini ekledim. Üçüncü maddeyi şu yolda değiştirdim: "Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, Hükûmetin ayrıldığı idâre kollarını icra vekilleri vasıtasıyla yönetir"

Bundan başka Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun temel maddelerinden olan 8. ve 9. maddeleri de değiştirilerek ve açıklığa kavuşturularak şu

maddeler yazıldı:

"Madde:- Türkiye Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Kurulu tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanı'nın seçilmesine kadar devam eder. Görev süresi biten Cumhurbaşkanı yeniden seçilebilir"

"Madde:- Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır. Bu sıfatla, lüzûm gördükçe Meclis'e ve Vekiller Heyeti'ne başkanlık eder"

"Madde:- Başvekil, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Diğer vekiller, Başvekil tarafından yine meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, hepsi Cumhurbaşkanı tarafından Meclis'in onayına sunulur. Meclis, toplantı hâlinde değilse, onaylama, Meclis'in toplantısına bırakılır"[112].

Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı bu kanun tasarısı 29 Ekim 1923'de önce Halk Fırkası'nın Meclis Grubunda tartışılıp benimsenmiş ve sonra da Büyük Millet Meclisi'nde "Yaşasın Cumhuriyet" sesleri arasında ve saat 20.30'da kabul edilmiştir. Bunu takiben Meclis, derhal Cumhurbaşkanı seçimine geçmiş ve oy birliğiyle saat 20.45'de ilk Cumhurbaşkanlığına Ankara mebusu Mustafa Kemal Paşa'yı seçmiştir. Bunun üzerine kürsüye gelen Mustafa Kemal, alınan kararın önemini ve Türkiye tarihinde başlayan bu yeni devre hakkındaki düşünce ve dilekleriyle programını kısaca şöyle açıklamıştır:

"Muhterem arkadaşlar, önemli ve dünya çapında olağanüstü hadiseler karşısında, muhterem milletimizin hakiki uyanıklığına ve şuurluluğuna değerli bir vesika olan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini açıklığa kavuşturmak için, Kanun-i Esasi Komisyonu tarafından yüksek heyetinize teklif olunan kanun tasarısının kabulü dolayısıyla, Türkiye

---

[112] **Nutuk, II**, s. 427-429.

Devleti'nin zaten dünyaca bilinen, bilinmesi gereken mahiyeti, milletlerarası bir ünvanla adlandırıldı. Bunun tabii icabı olmak üzere, bugüne kadar doğrudan doğruya Meclis'in Başkanlığı'nda bulundurduğunuz arkadaşlarınıza yaptırdığınız vazifeyi, Cumhurbaşkanı ünvanıyla yine aynı arkadışınıza, bu aciz arkadaşınıza veriyorsunuz. Bu münasebetle, şimdiye kadar hakkımda esirgemediğiniz sevgi ve samimiyet ve güveni bir defa daha göstermekle, yüksek kadirbilirliğinizi ispat etmiş oluyorsunuz. Bundan dolayı yüce heyetinize ruhumun bütün samimiyetiyle teşekkürlerimi arz ederim.

Efendiler, yüzyıllardan beri, doğuda haksızlık ve zulme uğramış olan milletimiz, Türk milleti, hakikatte soyundan gelme kabiliyetlerden mahrum zannediliyordu.

Son senelerde milletimizin fiili olarak gösterdiği kabiliyet, istidad, idrak, kendi hakkında kötü zanda bulunanların ne kadar gafil ve ne kadar hakikati görmekten uzak, görünüşe aldanan insanlar olduğunu pek güzel ispat etti. Milletimiz, sahip olduğu vasıfları ve liyakatini, hükûmetinin yeni ismiyle, medeniyet dünyasına çok daha kolaylıkla göstermeyi başaracaktır. Türkiye Cumhuriyeti, cihanda tuttuğu mevkie lâyık olduğunu eserleri ile ispat edecektir.

Arkadaşlar, bu yüksek müesseseyi yaratan Türk milletinin son dört sene içinde kazandığı zafer, bundan sonra da birkaç misli olmak üzere varlığını gösterecektir. Bendeniz, mazhar olduğum bu güven ve itimada lâyık olmak için, pek mühim gördüğüm bir noktadaki ihtiyacı arz etmek mecburiyetindeyim. O ihtiyaç, yüksek heyetinizin şahsım hakkındaki sevgi, ilgi ve güvenin ve desteğinin devamıdır. Ancak bu sayede ve Allah'ın inayetiyle şahsıma verdiğiniz ve vereceğiniz vazifeleri en iyi şekilde yapmaya muvaffak olabileceğimi ümit ederim.

Daima muhterem arkadaşlarımın ellerine çok samimi ve sıkı bir surette yapışarak, onların şahıslarından, kendimi bir an bile uzak görmeyerek

çalışacağım. Milletin teveccühüne daima dayanarak hep beraber ileriye gideceğiz. Türkiye Cumhuriyeti mes'ut, muvaffak ve muzaffer olacaktır"[113].

Cumhuriyetin ilanı, yüzbir pâre top atışıyla bütün ülkeye duyurulmuş ve millet bunu sevinçle karşılamıştır. Ülkenin her tarafında parlak sevinç gösterileri yapılmıştır. Sadece İstanbul'da birkaç gazete ve yalnız İstanbul'da toplanan bazı kimseler, milletin umumî ve samimi olan sevincine katılmakta maalesef tereddüt etmişlerdir[114].

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyetin ilânından sonra, Cumhuriyete gölge getirebilecek, bazı kişilerin siyasî ihtiraslarına âlet olabilecek bir mahiyet alması bakımından Halifeliğin durumunu düşünmeye başlamıştır. Sonunda, "Saltanatın ilgasından sonra, başka ünvanla aynı mahiyette bir makamdan ibaret kalması lâzım gelen Halifeliğin mülga olması" gerektiğine kanaat getiren Mustafa Kemal, bunun için münasip zaman ve fırsatı beklemiştir.

Cumhuriyetin ilânından bir müddet sonda cereyan eden olaylar, M. Kemal Paşa'ya zamanın geldiği kanaatini vermiştir. Halife Abdülmecid Efendi, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'ndaki açık maddelere rağmen, durumunu yanlış anlamaya ve değerlendirmeye başlamıştı. Müslümanların dinî lideri gibi değil, aynı zamanda devletin ve milletin lideri gibi davranışlara girişmiş, ikaz edilmesine rağmen bu hareketleri yapmaya devam etmiştir. Halifenin bu tutumunu hem idarî yönden, hem de yapmayı istediği içtimaî ve dinî inkılâplar yönünden sakıncalı gören M. Kemal Paşa, 3 Mart 1924 günü Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na verdirdiği kanun teklifi ile Halifeliği kaldırmıştı[115]. Böylece Cumhuriyet rejimi memlekette tam mânâsıyla kurulmuş oluyordu.

Cumhuriyet kurulduktan sonra, M. Kemal Paşa ile birlikte omuz

---

[113] **Nutuk, II**, s. 440-441.

[114] Bu hususta geniş bilgi için bk., **Nutuk, II**, s. 442-462.

[115] Bu hususta geniş bilgi için bk., **Atatürk'ün Lâiklik İlkesi**.

omuza çalışıp Türk milletinin istiklâl ve hürriyetini korumasına yardım etmiş olan muhterem kumandanları ve aralarındaki bazı fikir ayrılıkları karşısında Atatürk'ün davranışlarında ne kadar haklı olduğunu zaman ve hadiseler göstermiş, ayrıca, bazı noktalarda O'na muhalif kalmış olan Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Kâzım Karabekir Paşa ve Dr. Adnan Bey gibi devrin meşhur şahsiyetleri de, Atatürk'ün haklı olduğunu itiraf etmişlerdir ki, şüphesiz Cumhuriyetin büyük icraatı ve köklü inkılâplar bunun en canlı delilleridir.

Atatürk'e göre, dünyada devletlerin şekilleri, yekdiğerine nazaran bazı farklarla değişir. Bununla beraber cümlesi, şu şekillere icra olunabilir: Hükümdarlık, Oligarşi, Cumhuriyet.

"Kendine husûsî bir din izafe eden (Teokratik) devlet vardır... Kezalik, dini siyasetten ayırmış, lâik hükûmetler vardır. Hükümdarlıklarda, devlet riyaseti makamına veraset tarikıyla gelinir. Cumhuriyet, milletvekillerinden mürekkep meclisi ve mahdut zaman için müntehap devlet reisi ile, hakimiyet-i milliyenin mahfuziye en iyi zâmindir. Cumhuriyette, meclis, Reisicumhur ve hükûmet, halkın hürriyetini, emniyetini ve rahatını düşünmek ve temine çalışmaktan başka bir şey yapamazlar. Çünkü bunlar bilir ki, kendilerini iktidar ve salâhiyet mevkiine muayyen bir zaman için getiren irade ve hakimiyetin sahibi olan millettir. Ve yine bunlar bilirler ki, iktidar mevkiine saltanat sürmek için değil, millete hizmet için getirilmişlerdir. Millete karşı vaziyet ve vazifelerine suistimal eyledikleri takdirde, şu veya bu tarzda, millî iradenin kendi haklarında dahi tecellisine maruz kalabilirler. Millet tarafından, millet namına, devleti, idâreye mezun kılınanlar için, icabında millete hesap vermek mecburiyeti, lâubalilik ve keyfi hareketle telif kabul edemez. Halbuki, kuvvetinin ve salâhiyetinin Allah'dan geldiğini ve yalnız ona karşı, âhirette hesap verebileceğini farz eden, devleti, memleketi, mevrûs (miras) bir malikâne kabul eyleyen bir hükümdar, her türlü kayıttan kendini vâreste (serbest-rahat) görür. Böyle bir idarede, milletin benliği, hürriyeti mevzubahs dahi olamaz. Binaenaleyh, salâhiyeti mahdut dahi olsa,

hükümdarlık şekli demokrasiye, hakimiyet-i milliye prensibine mutabık değildir. Hükûmetin mahdut insanların, zümrelerin elinde bulunması dahi, millet mevcudiyetinin asla kabul edemeyeceği bir keyfiyettir. Bütün milletin ekseriyetle, devlet idaresine iştirakine mâni olan "oligarşi" usulü de bir zümrenin kendi menfaatlerini temin için umum millete aid hâkimiyeti, gasptan başka birşey değildir"[116].

"Bugünkü hükümetimiz, teşkilât-ı devletimiz doğrudan doğruya milletin kendi kendine, kendiliğinden yaptığı bir teşkilât-ı devlet ve hükûmettir ki, onun ismi Cumhuriyettir. Artık hükûmet ile millet arasında mazideki ayrılık kalmamıştır. Hükûmet millettir ve millet hükûmettir. Artık hükûmet ve hükûmet mensupları kendilerinin milletten gayrı olmadıklarını ve milletin efendi olduğunu tamamen anlamışlardır"[117].

"Cumhuriyet, yeni ve sağlam esaslarıyla, Türk milletini emin ve metin bir istikbâl yoluna koyduğu kadar, asıl fikirlerde ve ruhlarda yarattığı güvenlik itibariyle, büsbütün yeni bir hayatın müjdecisi olmuştur"[118].

"Cumhuriyet fazilet-i ahlâkiyyeye müstenid bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Cumhuriyet idaresi faziletli ve nâmuskâr insanlar yetiştirir. Türk milletinin tabiat ve şiarına en uygun olan idare Cumhuriyettir..."[119].

## F- ATATÜRK'ÜN LAİKLİK ANLAYIŞI

Büyük Atatürk'ün Cumhuriyet Türkiyesinde gerçekleştirdiği önemli inkılâbların başında laiklik gelmektedir. Fakat, aradan uzun yıllar geçmesine rağmen laiklik hâlâ üzerinde tartışılan bir konu olmakta devam etmektedir. Bunun en büyük sebebi, bu inkılâbın Türkiye dahilinde ve haricinde

---

[116] **Atatürkçülük, Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, (Birinci Kitap), s. 27-28.

[117] **Atatürkçülük**, s. 29.

[118] **A.g.e.**, s. 29.

[119] **A.g.e.**, s. 27 vd.

müslüman ahaliye doğru dürüst anlatılmamış olmasıdır. Eğer, Atatürk'ün düşündüğü şekilde laikliğin Türk tarihinin akışındaki yeri doğru teşhis edilerek iyi anlatılabilseydi, bu mevzuda yanlış izahlara ve tartışmalara girilmesine mâni olmak mümkün olurdu. Bu ise, bizim devletçe ve milletçe birlik ve beraberliğimize yönelen tehlikeleri daha kolayca önlememizi sağlardı.

### 1- Laiklik Nedir?

Bu araştırmada, millî ve dînî bütünlüğümüzü sağlamada yararı dokunur ümidiyle şu soruları sormak ve cevaplamak lüzûmunu hissettik. Kısaca laiklik nedir? Türklerin İslâmdan önce ve İslâmdan sonra laiklik anlayışı ne olmuştur? Atatürk'ün laiklik hakkındaki düşünceleri nelerdi ve bu düşünceler ne dereceye kadar tatbik edilmiştir? Laikliğin aleyhinde ve lehinde nasıl bulunulmuştur? Nihayet, laikliği kimler istismar etmiştir? vb.

Lûgatların ve ansiklopedilerin verdiği bilgilere göre laiklik; Yunanca "laikos" (Latince: laicus)'dan gelen laik olma (dünya işlerini din işlerinden, dinî otoriteden ayrı olarak ele alan) olarak tarif edilmektedir[120]. Bugün hukukî mânâda laiklik: devlet ile din işlerinin ayrılığı ve devletin vicdan hürriyetinin gerçekleşmesinde tarafsız kalmasıdır. Başka bir ifade ile laiklik: devletin, Allah ile kul arasından çekilmesi ve dinin de devlet işlerine karışmaması, yani, akıl ile imanın yetki alanlarının birbirinden ayrılmasıdır.

Laikliğin tarihî gelişmesi tetkik edildiğinde göze çarpan ilk manasının Latince "Tolerare" fiilinden türetilen "tolerans" olduğu görülür ki, hoşgörmek, göz-yummak veya müsaade etmek anlamına gelir[121]. Bu da, Türk'ün

---

[120] **Redhouse**, s. 588; **Meydan Larousse,** VOII, s. 776-78; **Türk Ansiklopedisi,** XXII, s. 454-55; **The Compact Edition of the Oxford English Dictionary,** I, s. 1560; S. Sinanoğlu, "Laik Kelimesinin Etymonu ve anlamı", **Laiklik,** İstanbul 1954, I, s. 1-2

[121] E. Taşdemirci, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Laiklik ve Din Eğitimi", s. 2. Ankara

yaradılışında ve İslâmın ruhunda var olan hoş-görü, başkalarının düşünce ve inancına hürmet etme fikri ile tamamiyle uyuşmaktadır.

## 2 Türklerde Laiklik Anlayışı

Daha önce izah edildiği gibi, İslâmiyetten önceki Türk topluluklarının kabul ettiği Gök-Tanrı inancı ile din adamlarının devlet idaresine karıştıklarına dair hiçbir yazılı vesikaya rastlanmamıştır. Bu da gösteriyor ki, Türkler, İslâmiyetten önce laik bir hayat yaşamışlardır[122].

İslâm dini, eski Gök-Tanrı inancıyla bazı hususlarda uygunluk gösterdiği için, Türklerin, bu dine daha çabuk ısınmalarına sebep olmuş ve kısa zamanda da kütleler halinde müslüman olmalarını sağlamıştır. Eski Hun ve Gök-Türk hükümdarları nasıl Tanrı'ya inanıyordu ise Müslüman Karahanlı ve Selçuklu sultanları da İslâmın Allah'ına ve ruhuna öylece ve daha derin bir imanla bağlanmışlardır. Bu uygunluklar arasında en dikkat çekici hususlardan biri, meselâ: Müslümanlarca İslâmın yerine getirilmesi gerekli vecibelerinin başında bu dini yaymak fikri gelmesi idi. İslâmdaki bu "cihad" vecibesi, cihan hakimiyeti düşüncesinde olan Türklerin fütûhat düşüncesine pek uygun düşmüş ve onların fatih ruhlarını okşamıştır. Bu ise, Türklük ile İslâmiyetin manevî birliğini geliştiren yeni bir ruh yaratmıştır ki, bu, hem Türklerin derin bir imanla bağlandıkları İslâm dinini yüceltmeye ve hem de onların kudret ve şânını yükseltmeye kâfi gelmiştir.

Buna rağmen, ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlı döneminde hükümrânlık anlayışı daha ziyade, ilk meşhur Türk siyaset kitabı Kutadgu-

---

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde 1977'de tebliğ olarak verilmiştir.

[122] Bu hususta daha fazla bilgi için bakınız, İ. Kafesoğlu, **Eski Türk Dini,** Ankara 1980, s. 9-65; A. İnan, **Eski Türk Dini Tarihi,** Ankara 1976, s. 1-62, 179-88; B. Ögel, **Türk Kültürünün Gelişme Çağları,** 2. baskı, Ankara 1979, s. 311-317; S.M. Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk,** İstanbul 1947, s. 44-67; O. Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, I-II,** İstanbul 1979, 3. baskı, s. 107-145.

bilig'de izah edilen eski Türk "kut" ve "töre" telâkkilerine dayanıyordu[123]. İslâmî telâkki ile bu hükümrânlık anlayışı arasındaki anlayış farkı nasıl çözümlenecekti? Bilindiği gibi, İslâm devletinin başkanı (Halife), Allah'ın elçisi (Resul) olan Peygamberimizin vekili olduğundan "bütün müslümanların başı" (Emirü'l-mü'minîn) idi ve O insanların dünya ve ahiret işlerini Allah kelâmı (Kur'an)'nın emirleri çerçevesinde halletmekle vazifeli idi[124]. Halbuki yukarıda da zikredildiği gibi, Türk devlet başkanı Tanrı bağışı "kut" yolu ile ve "töre"nin prensiblerine göre "yalnız yeryüzündeki insanları idare etmekle vazifeli idi"[125]. Hükümrânlık anlayışındaki bu ayrılık ne Karahanlılar zamanında ve ne de Gazneliler zamanında halledilebilmiştir. Nihayet bu mesele, Müslüman Türklere yeni bir cihan hakimiyeti devri, yeni bir medeniyet kapısı, keşmekeş içine düşmüş olan İslâm dünyasına da kurtuluş ve nizam yolu açan büyük Türk hükümdarı Tuğrul Bey (1040-1063) tarafından 1055 tarihinde halledilmiştir. Tuğruy Bey, Şiî Büveyhilerin tasallutundan kurtardığı Abbasi Halifesi Kaaim Bi'emrillah'tan dünyayı idare etme selâhiyetlerini kendi uhdesine alarak ona sadece Müslümanların dinî lideri (hâkimi) olma hakkını bırakmıştır[126]. Böylece Türkler, eski geleneklerinde olduğu gibi, din ve dünya kuvvetlerini tamamiyle ayırarak İslâm alemine bir nevi "laiklik" anlayışını getirmiş oluyorlardı[127]. Bir müddet sonra Halife, Müslümanların dünya işlerini başarıyle yürüttüğü için kendisine pek çok ünvanlar verdiği Tuğrul Bey'e, 28 Ocak 1058'de yapılan bir merasimle, "Allah'ın kendisine tevdi ettiği bütün ülkelerin idaresini ona (Tuğrul Bey'e) devrettiğini resmen bildirerek" Selçuklu sultanını "Dünya

---

123 İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** Ankara 1977, s. 299-300.

124 **Aynı eser**, s. 302.

125 Kafesoğlu, "Türk Fütuhat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", **Tarih Enstitüsü Dergisi,** Sayı: 2, (Ekim 1971), s. 11-13.

126 O. Turan, **Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, 2. baskı, İstanbul 1969, s.93.

127 Kafesoğlu, **Türk Milli Tültürü,** s. 303.

hükümdârı" ilan etmiş ve İslâm camiasının sadece dinî reisi olarak köşesine çekilmiştir[128].

Halifenin dünyevî selâhiyetlerini Türk hükümdarına devretmesi, "icrası zarurî olan hukukî bir formalitenin yerine getirilmesi", yani, meşruiyetin tescilinden ibaret idi[129] Bu ise, bilahare, Selçuklu hükümdarlarına "medenî hukuka ait yeni kanunlar çıkarma" fırsatını vermiştir[130]. "Ülkeye geniş ölçüde vicdan hürriyeti getiren bu prensip (lâiklik), bir yandan ilim, fikir ve edebiyat sahalarında serbest gelişmeye daha çok imkân hazırlamış, bir yandan da İslâm memleketlerindeki çeşitli mezhep mensupları ile, gayr-ı müslim unsurların İslâmî hukuk kâidelerine tâbi olmak mecburiyetini hafiflettiği için, kalabalık Hıristiyan, Süryani, Musevi teb'anın devlete bağlanmasına büyük ölçüde yardım etmiştir"[131].

Bugünkü modern mânâsında olmamakla beraber Türklerin İslâm dünyasına getirdiği bu "lâik" düşünce şekli Selçukluların sonuna kadar yaşamakla kalmamış ve bilahare ortaya büyük bir kuvvet olarak çıkan Osmanlılar tarafından da devam ettirilmiştir. Türklerin, yalnız İslâma değil, diğer dinlere karşı da takip ettikleri bu "lâik" tutum sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu muhtelif din ve mezheplere mensup milletlerin rahatça yaşadığı bir cihan devleti hâline gelmiştir.

"Cihana hâkim olmak" mefkûresi ile hareket eden Türklerdeki bu "lâik" düşünceyi ilk sezen Hıristiyan topluluk Ermeniler olmuştur. Ortodoks olan Bizanslılar, hâkimiyetleri altına düşen diğer milletleri zorla kendi dinle-

---

[128] M. A. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı,** İstanbul 1976, s.40; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü,** s. 303.

[129] Köymen, s. 71; Kafesoğlu, s. 303.

[130] Kafesoğlu, s. 303; Aynı müellif, "Selçuklular" maddesi, **İslâm Ansiklopedisi**, C. X, s. 391.

[131] Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 303; Aynı müell., "Selçklular" maddesi, s. 391.

rine sokmaya çalışmışlardır. Bu meyanda, Gregoryan mezhebinde olan Ermenilere de büyük baskı yapmışlar ve onların Ortodoksluğa girmelerini istemişlerdir[132]. Bu baskılardan çok muzdarip olan Ermeniler, Ön Asya'dan yeni ve dinamik bir kuvvet olarak gelen Müslüman Selçuklu Türklerinin "lâik" (toleranslı) tutumlarını görür görmez onların hakimiyetlerine girmeyi tercih etmişlerdir[133]. Türklerin gösterdiği âdil ve hoşgörülü idareden gayet memnun kalan Ermeniler, Selçuklulardan sonra Osmanlıların da hakimiyetini tereddütsüz kabûl etmişlerdir. Böylece Ermeniler, Ruslar ile Avrupalı milletlerin kışkırtmalarının başladığı XIX. asrın sonlarına kadar, Türk idaresinde huzur ve refah içinde kendi gelenek ve inançlarıyla yaşamışlardır. Türklerin âdil ve toleranslı yâni lâik idarelerin istifade edenler yalnız Ermeniler olmamıştır. Kafkaslarda, Orta Şark'ta ve Balkanlarda değişik dinlere ve mezheplere mensup olan milletlerden milyonlarca insan da Türk idaresinde mutlu bir şekilde yaşamışlardır. Osmanlı İmparatorluğu sona erdiği zaman Türk idaresinde yaşayan bütün bu milletler kendi dinlerini, mezheplerini, dil ve kültürlerini muhafaza ediyorlardı. Şayet bazılarının iddia ettiği gibi[134], Osmanlı Devleti tamamiyle teokratik (dinî) bir devlet olsaydı, öyle bir devletin ortaya koyacağı idare ile, bu ayrı din ve mezheplere mensup olan muhtelif milletler Mslümanlığı kabul etmek mecburiyetinde kalırlardı. Halbuki böyle bir durum olmamıştır.

---

[132] **Urfalı Mateos Vekâyi-Nâmesi** (Türkçe terc., H.D. Andreasyan), Ankara 1962, s. 73, 80-82, 98-99, 111-113, 128-132 vd.; N. Kaymaz, "Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair", **Malazgirt Armağanı**, Ankara 1972, s. 267; Kafesoğlu, "Selçuklular" maddesi, s. 365, 394.

[133] Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti...**, I, s. 294 vd., 304, II, s. 471-774, 478-484; Urfalı Mateos, s. 171-172, 176; Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 39.

[134] İ. Arsel, **Teokratik Devlet Anlayaşından Demokratik Devlet Anlayışına,** Ankara 1975; Ç. Özek, **Türkiye'de Laiklik, İ**stanbul 1968, s. 12 vd. ve aynı müel., **100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar,** İstanbul 1968, s. 35-38; Ö. Ozankaya, **Atatürk ve Laiklik,** Ankara 1981, s. 91-95; E. Z. Karal, "Devrim ve Laiklik", **Atatürk, Din ve Laiklik,** İstanbu 1968, s. 26.

Burada, sırası gelmişken, Osmanlı devletinin teokratik bir devlet olduğu iddiaları üzerinde biraz daha durmak icab ediyor. Türklerin kurduğu son cihan devleti olan Osmanlı İmparatorluğu yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı gibi, bir teokratik devlet değildi. Hilafetin Yavuz Sultan Selim (1512-1520) tarafından Türklere geçirilmesinden önce de, geçirildikten sonra da, Türkler din işleriyle devlet işlerini ayrı olarak yürütmeye devam etmişlerdir. Hilafeti olmadan önce Türkler, bir meşihat makamı kurarak bu müessese vasıtasıyla dinî işleri yürütmeye çalışmışlardır[135]. Hilafet geldikten sonra bu meşihat makamı daha da gelişmiş ve çoğunluğu Osmanlı idaresine girmiş olan milyonlarca Müslüman halkın dinî işlerini gören çok önemli bir müessese haline gelmiştir[136]. Osmanlı padişahları halifelik ünvan ve yetkilerini üzerlerinde bulundurmalarına rağmen, kendilerini sadece devletin ve milletin idaresi ile vazifeli addetmişler ve hiç bir zaman dinî meselelerde re'sen karar vermemişlerdir. Dinî meselelerde karar vermek icabettiği zaman mutlaka meşihat makamının selâhiyetli şahsı Şeyhülislâma danışmak mecburiyetini duymuşlardır[137]. Ayrıca padişahlar, devletin ve milletin işlerini halletmek için çeşitli kanunlar çıkarmışlardır[138]. Meşihat makamına, dünya işleriyle ilgili bu kanunların sadece şeriata uygunluğunu tasdik etmek düşmüştür. Şayet, Osmanlı devleti teokratik bir devlet olsa idi, onun başında bulunan hükümdarlar da devlet ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için ayrı kanunlar çıkarmak ihtiyacını duymazlardı. Nitekim, Osmanlı tarihinin en büyük hükümdarlarından addedilen Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) ile Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566), devletin ve

---

135 İ. H. Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı,** Ankara 1965, s. 175; J. H. Kramers, "Şeyh-ül-İslam", **İslam Ansiklopedisi,** XI, s. 483-486.

136 Uzunçarşılı, s. 177-187, 195 vd.; Kramers, s. 486-488.

137 Uzunçarşılı, s. 188-189, 200 vd.

138 Ö.L. Barkan, "Kanun-nâme", **İslâm Ansiklopedisi,** VI, s. 185-196; Aynı müel., **Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları,** İstarbul 1943, I, s. V-LXXII vd. H. İnalcık ve R. Anhegger, **Kanunnâme-i Sultânî Ber Muceb-i Örf-i Osmanî,** Ankara 1956 s. IX-XX vd.

milletin işlerini halletmek için çıkardıkları kanunlar ile meşhur olmuşlardır.

Bu arada, şu noktayı bilhassa belirtmekte fayda vardır. Türk milleti, son hak din olan İslâmı büyük bir heyecanla kabul etmiştir. Türkler, İslâma o kadar kutsal duygularla bağlanmışlardır ki, onu asla günlük hayatın basit meselelerine karıştırmak istememişlerdir. İşte bu tutumları, Türkleri tarihte, bir taraftan laik ve diğer taraftan da İslâma en büyük hizmeti yapan bir millet olarak tanıtmıştır. Neticede, İslâmın en iyi yaşandığı ve tatbik edildiği ülke Türkiye olmuştur. Şayet bugün, son devirlerde içten ve dıştan İslâma yapılan bütün baskı ve saldırılara rağmen, İslâm en kuvvetli bir şekilde yalnız Türkiye'de yaşanıyor ise, bunun tek sebebi Türklerin bu yüksek inancı ve tutumudur.

Müslüman Türk dünyasındaki bu laiklik anlayışında din ile devlet arasındaki denge fevkalâde bir titizlikle korunmuştur. Dini temsil eden liderler devletin idaresine mümkün olduğu kadar karışmamışlardır. Aynı şekilde devlet de, dine müdahale etmekten ve onu istismardan kaçınmıştır. Devlet ile din mümkün olduğu kadar birbirlerine yardımcı olmaya çalışmıştır. Hatta devlet, fevkalâde hallerde medrese ve meşihat mensuplarının fikirlerine müracaat ettiğinde din adamları ve ulemâ ellerinden geldiği kadar yardımcı olmaya çalışmışlardır[139] Türk hükümdarları için en yüksek şeref ve mutluluk İslâmı yaymak ve Müslümanların huzur ve refahı için çalışmak olmuştur. Din ile devlet arasındaki bu hassas denge XVII. asrın başlarından itibaren bozulmaya başlamıştır.

Esasında, hilâfetin Türklere geçmesiyle birlikte, dinin temsilcileri olan medrese ve meşihat mensupları arasında, Osmanlı devletinin teokratik (dinî) bir devlet olarak şeriatla idare edilmesi düşüncesi yaygınlaşmakta idi. Fakat, o zamanlar bir tarafta Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan

---

[139] Uzunçarşılı, s. 188-189; A. Taneri, **Türk Devlet Geleneği,** Ankara 1981, s. 50-52.

Süleyman gibi eski Türk geleneğine göre din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulması gerektiğine inanan büyük devlet adamları, diğer tarafta da Zembilli Ali Cemâli ve Ebussuud Efendiler gibi büyük alimler Şeyhülislâmlık makamında bulunuyorlardı. Bu büyük şahsiyetler, hem din ile devlet işleri arasındaki dengeyi korumuşlar ve hem de onların birbirlerine yardımcı olmalarını sağlamışlardır. Yavuz Sultan Selim devrinde Şeyhülislâm Zembilli Ali Cemâli Efendi, hem Padişahın dinî açıdan hatalı bulduğu kararlarına cesaretle karşı çıkabilen ve hem de kanunlara riayet edilmesini isteyen bir âlimdi. Meselâ, bir gün, hiddet anında Padişah, hazine memurlarından 150 kişinin idamını ferman etmişti. Bu emrin adalete aykırı olduğunu gören Zembilli Ali Cemâli Efendi, fermanın tatbik edilmesine mâni olmuştu. Yavuz Sultan Selim, Ali Cemâli Efendi'nin bu davranışını devlet işlerine karışmak sayınca, Şeyhülislâm, biz sadece hünkârımızın âhiretini korumak istiyoruz, şeklinde cevap vermiştir[140]. Buna benzer bir şekilde, dünya işlerinden sorumlu olan hükümdarın bazı aşırı talepleri karşısında dinin temsilcisi olan Zembilli Ali Cemâli Efendi, gerekli direnmelerde bulunmuştur. Gerçekte fiilen ve hukuken, yani, aynı zamanda hem Sultan ve hem de Halife mevkiinde bulunan ve dolayısıyle her iki sahada son söz ve icra sahibi olan Padişahın, Şeyhülislam tarafından ortaya konan direnişler karşısında âdeta boyun eğmesidir ki, bu laiklik anlayışının en açık bir şekilde uygulandığını gösterir.

Diğer taraftan, Kanunî Sultan Süleyman devrinin Şeyhülislâmlığını yapmış olan Ebussuud Efendi de, devlet işleri ile din işlerinin tam bir ahenk içinde yürümesini sağlayan büyük bir âlim idi. Müsamahakâr bir zihniyete sahip olan Ebüssuud Efendi şeriat çerçevesinde halkın örf ve âdetlerine izin vermişti. Aynı zamanda büyük bir fıkıh âlimi olan Ebüssuud Efendi, devlet nizamını eses tutarak dar zihniyetli fakihler ile mücadele etmişti. Kanunî Sultan Süleyman, devlet idaresinde bu büyük âlimden son derece faydalanmıştır. Nitekim, bir Osmanlı tarihçisinin de dediği gibi, "Kanunî,

---

[140] M.C. Baysun, "Cemâlî", **İslâm Ansiklopedisi,** C. III, s. 87.

eskiden mevcut veya yeni mevzu kanunlar hakkında her türlü itirazın önüne geçmek için Ebüssuud Efendi'den fetva almış ve birçok meselelerde olduğu gibi, arazi kanunlarını da şeriatla tezat teşkil etmediğini ilân sadedinde bu büyük fıkıh âliminin selâhiyetine dayanmıştır[141].

Fakat, Osmanlı Türkiyesi'ndeki bu denge XVII. asırla birlikte bozulmaya başlamıştır. Neticede, içten içe devam eden mücadele, medrese ve meşihat mensupları lehine gelişmeye başlamıştır. Bilhassa, isyan ve ihtilafların zuhur ettiği bunalımlı devrelerde, Şeyhülislâmların, Padişah aleyhinde fetva vermesinden çekinildiği için bu mücadele tamamiyle din adamları çekişmesine dönüşmüştür[142]. Ne var ki, bu çekişmelerle birlikte, bütün Müslümanların esefle karşıladığı karanlık bir gelişme de müşahade edilmeye başlanmıştır. Müslümanlara ilk emri oku (ikra) olan yüce İslâm dininin temsilcisi durumundaki medrese ve meşihat mensupları, öğrenmeyi ve ilmi bir kenara bırakarak, günlük idarî ve siyasî hayatın basit çekişmelerine kaptırmaktan kendilerini kurtaramamışlardır. Bu gidiş ise, kısa zamanda cehâleti hâkim kılmıştır. Cehâletin gelmesiyle birlikte de hoş-görü kaybolmuş ve hatta öğrenmeyi kolaylaştıracak olan matbaanın Türkiye'ye girişine tahammül edilememiştir. Bu devirde başa geçen Osmanlı Padişahlarının çoğunluğunun büyük şahsiyetler olmaması diğer teessüfe değer bir hadisedir. Bunlara ilaveten, İslâmın ve îslâm dünyasının lideri olan Osmanlı Devleti'nin rakibi Hıristiyan devletlerin taarruza geçmeleri, Müslümanları fevkalâde güç durumlara düşürmüştür. Bu ıstırablı gidişe dur demek ve eski Türk geleneğini tekrar ihya etmek için II. Osman (1603-1622), III. Selim (1789-1807) ve II. Mahmud (1809-1839) gibi reformcu hükümdarlar zaman zaman mücadeleye atılmışlar ise de, arzu ettikleri neticeleri alamamışlardır. Bir taraftan içerideki cehalet ve karışıklığın, diğer taraftan da Hıristiyan milletlerin saldırılarının devam etmesi, Türk-İslâm

---

[141] M.C. Baysun, "Ebussuud Efendi", **İslâm Ansiklopedisi**, C.IV, s. 96.

[142] Uzunçarşılı, s. 178.

âlemini yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu tehlikeyi gören son Osmanlı Hükümdârı, Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) olmuştur. II. Abdülhamid, eski Türk geleneğini bir kenara iterek, İslâm dünyasını parçalanıp yok olmaktan kurtarmak için **İslâm Birliği** fikrini ortaya atmıştır[143]. Başta kaldığı müddetçe bir dereceye kadar İslâm dünyasını ayakta tutmaya muvaffak olan II. Abdülhamid, sonunda hem hükümdarlığı ve hem de mücadeleyi kaybetmiştir. Yapmak istediği hâlâ bugün dahi bazı çevrelerce anlaşılmayan bu talihsiz Türk hükümdarının adı, İstiklâl Harbi'nin başladığı yıllarda o devrin medrese ve meşihat mensupları tarafından âdeta istismar edilmiştir. İslâm dinini sözüm ona temsil ettiklerini iddia eden bazı çevreler, Türk'ün ve İslâm'ın kurtuluşu için başlatılan Millî Mücadele'nin aleyhinde bulunarak Müslüman Türk milletinin kalbinde derin yaralar açmışlardır.

Atatürk Millî Mücadele'yi başarıyla bitirdikten ve Türk devletini bir nevi yeniden kurduktan sonra, Türk tarihinde asırlarca başarıyla tatbik edilmiş ve fakat son asırlarda bozulmuş olan "laiklik" anlayışını, yani din işlerinin devlet işlerinden ayrı olarak yürütülmesi prensibini yeniden rayına oturtmuştur. Bütün mesele bundan ibarettir. Atatürk'ün laiklik anlayışını Müslüman Türk milletinin hayatına sokuşu mutlaka, yukarıda izah edilen, Türk tarihinin akışı gözönüne alınarak değerlendirilmelidir.

### 3 Atatürk'ün Millî ve Dinî Duyguları

Atatürk'ün İslâmiyet ve laiklik hakkındaki görüşlerini incelemeden önce, o büyük insanın şahsiyeti ve vasıfları üzerinde biraz durmak icab ediyor. Muhakkak ki, O, son devir Osmanlı cemiyetinde yetişen klasik bir Türk aydınından farklı bir kişiliğe sahipti. Fakat, zamanın aydınlarında görülen vatan ve millet sevgisi ile dinine hürmetkâr olma hasletleri O'nda da

---

[143] Bu hususta daha fazla bilgi için bakınız- T.Z. Tunaya, **İslâmcılık Cereyanı,** İstanbul 1962, s. 21-93.

vardı. Hattâ denebilir ki, O, bu konularda çağdaşı olan aydınlardan daha ileri durumda idi. Askerliğe merakı ve küçük yaştan beri devamlı tarihî eserleri okuması O'nun Türk tarihi hakkında geniş bilgi edinmesine ve Türk milletini iyi tanımasına yardımcı olmuş, Türk milletini tanıdıkça, onun ne büyük hasletlere sahip yüce bir millet olduğunu anlamaya başlamıştır. O'nun, Türk milletine karşı duyduğu engin sevgi ve güvendir ki, fevkalâde kötü şartlara rağmen O'nu, Türk milletinin istiklâli için mücadele bayrağını açmaya sevketmiştir.

Atatürk'ün Türk milletinin üstün vasıflarını anlamada okuyarak edindiği bilgilerin haricinde, yardımcı nitelikte bazı hadiseler de olmuştur ki, bunlardan birini aşağıda arzetmek isteriz: I. Dünya Harbi'nin sonunda, Türk milleti layık olmadığı bir mağlubiyetin haksız neticelerini kabul etmeye zorlanmış, üstelik, asırlarca kendi idaresinde yaşamış olan bazı küçük milletlerin tecavüzlerine terk edilmişti. Millet fevkalâde bir perişanlık ve derin bir üzüntü içine düşmüştü. Bugün sayıları oldukça azalmış olan o devir nesilinin hafızalarında büyük yankı bırakan şu türkü milletin hayret ve ızdırabını nasıl derinden hissettiğini ortaya koyar:

"Ankara'nın taşına bak,

Gözlerimin yaşına bak,

Yunan bizi esir almış,

Şu feleğin işine bak!"

O acı günlerde, Türk milletinin kalbinden çıkan bu feryadın manâsı ne idi? Bu millet neye dayanarak böyle bir protestoyu yapıyordu? İşte Atatürk, Türk milletinin bu düşünüş ve davranışındaki manâyı sezen ve hiç tereddüt etmeden de önüne düşerek onun selâmete çıkmasını sağlayan adam idi. O'na göre, Türkler gibi büyük ve asil bir millet "esir yaşamaktansa mahvolsun" daha iyi idi. Onun içindir ki Atatürk, Türk milletini çok seven ve

onun hiçbir hakkının elinden alınmasına tahammül edemiyen, gelmiş-geçmiş en büyük Türk milliyetçisidir.

Atatürk'ün ikinci büyük vasfı, Türk milletinde var olan cevheri görmesi ve onu çok iyi değerlendirmesi idi. Fert olarak, millet olarak, Türklerin âdil, demokrat ruhlu, iyilik seven, hoşgörü sahibi, yapıcı ve yaratıcı vasıflarıyla nasıl asîl bir millet olduğunu sezen Atatürk'ün Türk milletine olan engin sevgisi belki bundan ileri geliyordu. Nitekim O, "Ne mutlu Türkün Diyene" ve "Benim yaradılışımda fevkalâde olan bir şey varsa, Türk olarak dünyaya gelmemdir" vb. gibi sözleri söyleyerek, mensubu olmaktan son derece şeref duyduğu asil Türk milletinin, komünizmin pençesine düşmemesi için o yıllarda fevkalâde dikkatli olmuştur. Türk milletinin komünizmi benimsemesi için yapılan baskılara ve çevrilen dolaplara hiçbir zaman boyun eğmemiştir[144]. Atatürk, komünizmin Türk milleti arasında yayılmasının niçin karşısında olduğunu TBMM kürsüsünden bütün dünyaya defalarca haykırmıştı: "Bizim için tatbiki imkânsız ve dinî esaslarımıza aykırı bulunduğundan, hayat şartlarımız ve sosyal bünyemizle uzlaştırılması mümkün olmadığından komünizmi kabul edemeyiz"[145]. Çünkü, biz milliyetperver ve dinimize hürmetkârız"[146]. Atatürk, komünizm meselesi hakkında ne kadar isabetli davrandığını çok geçmeden daha iyi görmüş, komünizmin pençesine düşen milletlerin felaketine şahit olmuş ve bu düşünceler içinde "Türk âleminin en büyük düşmanı komünistliktir. Her görüldüğü yerde ezilmeli"[147] diyerek Türk milletinin dikkatli olmasını, bu

---

[144] Bu sahada daha fazla bilgi için bakınız- M. Saray, "Atatürk'ün Sovyet Politikası ve Türk-Sovyet Münasebetleri Hakkında Bazı Açıklamalar", **Doğmunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan,** Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1981, s. 37-78.

[145] **TBMM Gizili Celse Zabıtları,** Ankara 1980, C.I, s. 335; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** C.I, s. 97-98.

[146] F.K. Timurtaş, "Atatürk'ün Görüşleri ve Düşünceleri", **Türk Kültürü,** Sayı:37 (Kasım 1965), s. 68.

[147] Timurtaş, **aynı eser**, s. 70.

tehlikeyi unutmamasını tavsiye etmiştir.

Atatürk'ün üçüncü büyük vasfına gelince, o da, içinde bulunduğu şartları çok iyi değerlendirerek en sâlim yolu keşfetmesidir. Fevkalâde imkânsızlıklara rağmen, Türk milletini büyük badirelerin içinden başarıyla çıkaran Atatürk, olayları takip etmede ve değerlendirmede, onların neticelerini sezmede ve görmede büyük başarı gösteren bir insandı. Muhakkak ki O, diğer vasıtalarının yanısıra, siyaset ve diplomasi alanında da devrinin en büyük şahsiyetlerinden biriydi. İstiklâl Harbi yıllarında ve sonrasında, diğer milletlere ve bilhassa Sovyetlere karşı takip ettiği siyasetle ne kadar realist ve ileriyi gören bir devlet adamı olduğunu ispat etmiştir.

Atatürk'ün mutlaka hatırlanması gereken diğer bir vasfı da ilme çok değer vermesidir. "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözünü söyleyerek Türk milletinin meselelerini halletmede en uygun çareyi göstermiştir. Kendisinden sonra Türk milletinin nasıl bir yol takip etmesi gerektiği sorulduğunda da cevap olarak "İlim yolu! İlim yolundan ayrılmayın" demiştir.

Atatürk'ün belirtmeye çalıştığımız bu ana vasıfları, tarihçilerimiz tarafından doğru-dürüst incelenip ortaya konmadığı için, Türk milletini selâmete çıkarmak maksadıyla yaptığı inkılâpları anlama va anlatmada hâlâ güçlük çekmekteyiz. O'nun, Türk milletinin hayatında gerçekleştirmeye çalıştığı inkılâplarının en önemlilerinden biri olan laiklik ilkesi ve tatbikatı mutlaka yukarıda izah edilen vasıfları ışığında değerlendirilmelidir. Böyle bir değerlendirmeyi yaparken de, şüphesiz onun İslâmiyet hakkındaki düşüncelerine ve yüzde doksan sekizi Müslüman olan Türk Milletinin inancına karşı duyduğu büyük hürmet hissi dikkate alınmak icabeder.

Şimdi, gelelim zihinlerdeki soruya: Acaba Atatürk'ün İslâmiyet hakkındaki düşüncesi ne idi? Önce de belirtildiği üzere, Atatürk, son Osmanlı cemiyetinde yetişen bir Türk aydını olarak İslâma inancı ve hürmeti olan bir

kimse idi. O'nu uzun yıllar tanıyan yakın bir silah arkadaşı şöyle söylemektedir:

"Atatürk, Türk ve Müslüman bir anadan, Türk ve Müsülman bir babadan dünyaya gelmiş, ecdadı Türk olan bir insandı. Küçük yaşta babadan yetim kalmış, annesi yanında ilk din bilgisini almıştı. Askerî okuldaki din derslerini takip etmişti. Bu suretle yetişen bu büyük adam, kumandan olunca maddî kuvvet yanında, manevî kuvvetin lüzumunu ve Müslümanlıkta savaşlarda şehit olmanın manevî kuvvet bakımlarından değerini görüp anlamıştır... Ben, savaş meydanlarında, ve her zaman Allah'ın adını ağzından düşürmediğini çok iyi bilirim. O, her manasıyla iyi bir müslümandı. Müslümanlığın istediği gibi dürüsttü, temizdi, iyiliği severdi, kalp kırmazdı. Memleketi için, milleti için kendini vakfetmişti. Sorarım size, bu kadar mükemmel bir insan Müslüman değil de kimdir Müslüman?"[148]. Atatürk'ün en büyük şikâyetlerinden biri, "dinin siyasete karıştırılarak çığırından çıkarılması" ve din adamlarımızın yeterli bilgiye sahip olmamaları idi. Bu belki de, son asırlarda ilim ve terakkiden hayli uzaklaşmış olan İslâm âleminin hâmisi Osmanlı Devletinin geçirmekte olduğu krizden ve nihayet I. Dünya Harbi yenilgisinden sonra, İngilizlerin kontrolüne girmiş olan İstanbul hükümetinin istilacının baskısı ile, bazı din adamlarını Millî Mücadele aleyhinde kışkırtmalarından ileri geliyordu. Fakat yine de Atatürk, İstiklâl Harbi'ne başlarken ve Türk devletini yeniden kurarken asker arkadaşlarından sonra, en büyük desteği din adamlarından görmüştü. Mesela: Atatürk, Erzurum'a vardığında hiç düşünmeden kendisine yardıma koşanların başında "Doğu Vilâyetleri Millî Müdafaa Cemiyeti" kurucularından ve aynı zamanda o Cemiyetin reisi olan Erzurum Kadısı Râif (Dinç) Hoca bulunuyordu[149].

---

[148] F.Altay, "Dindar Atatürk", **Atatürk, Din ve Laiklik,** İstanbul 1968, s. 127; Atatürk'ün gençlik yıllarındaki dinî öğretimi hakkında daha fazla bilgi için bakınız, G. Jaschke, "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları"; Türk. terc. N.Arsan, **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,** C. V., Cüz, 1-4 (1973), s. 48 vd.

[149] M.F. Kırzıoğlu, "Erzurum Kongresinin Sağ Kalan Beş Mümessili", **Türk**

Daha evvel, Amasya ve Sivas'a gelişlerinde de kendisine en büyük desteği buralardaki müftü, imam vb. gibi din adamları vermişlerdi[150]. Bu arada dikkatle tetkik olunursa, Erzurum ve Sivas Kongrelerine iştirak ederek Atatürk'e yardımcı olan delegelerden mühim bir kısmının hocalardan ve hacılardan meydana geldiği görülür. Diğer taraftan, Ankara'ya yerleştikten sonra, vatanın kurtulması ve devletin yeniden kurulması için yaptığı çalışmaları samimiyetle destekleyenlerin başında, bilahere Cumhuriyetin ilk Diyanet İşleri Reisi olacak olan Ankara Müftüsü Rıfat (Börekçi) Efendi geliyordu.

Atatürk'ün, kurulan ilk Türk hükümetlerinde muhtelif bakanlıklarda vazife görmüş olan başka bir yakın arkadaşı, yeni Türk devletinin kuruluşunun temel işareti olan BMM'nin tekbir nidaları içinde nasıl kurulduğunu şöyle anlatır:

"23 Nisan 1920'de Meclis açıldı. Başımızda Mustafa Kemal Paşa olduğu halde Hacı Bayram Veli Camiinde toplandık. Namaz kıldık. Oradan ilk Meclis binası önüne gelerek duadan sonra içeri girdik. Bir çok yerde hâlâ ellerine açmış dua ederken levha haline gelmiş resmini gördükçe gözlerim yaşarır, o heyecanlı günleri hatırlarım. Meclisin ilk toplantısında, kürsüye çıkan Mustafa Kemal, vatanın düştüğü elim vaziyeti anlattı. Onu ilk defa görenler, büyüleyici sesinde ve mantığındaki kudrete hayran kalıp bağlanıvermişti. Evet Mustafa Kemal Paşa, o gün milletine kendi devletini kurdurmuştu"[151].

Atatürk'ün devleti kurarken yüce Allah'a açılan elleri, Türk ordusunun düşmanı yenmesi için de açılmıştı: Yine O'nun maiyyetinde çalışan arkadaşlardından biri olayı şöyle anlatır:

---

**Kültürü,** Sayı: 85 (1969), s. 58-59; **Nutuk,** V. baskı, C. I, İstanbul 1973, s. 76 vd.

[150] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II,** s. 203; A. Tuncer, **Laiklik ve Din,** İzmir 1973, s. 26.

[151] Y.K. Tengirşek, "İman Dolu Varlık Atatürk", **Atatürk, Din ve Laiklik,** İstanbul 1968, s. 132.

"Atatürk mûtekid bir insandı. Bakın, rahmetli yaveri Muzaffer Kılıç'ın anlattığı bir olayı burada nakledeyim. Büyük Taarruz sabahı, 26 Ağustos'ta, Kocatepe'deler. Daha topçu ateşi düşman mevzileri üstünde gürlemeye başlamamış. Mustafa Kemal, çadırından çıkıyor, ellerini göğe kaldırmış, tıpkı 1071 yılı 29 Ağustosu'unda , Malazgirt'te Alparslan'ın duası gibi:

Yarabbi! Sen Türk Ordusunu muzaffer et... Türklüğün, Müslümanlığın düşman ayakları altında, esaret zincirinde kalmasına müsaade etme!... diye dua etmiş ve M. Kılıç, gözlerinden birkaç damla yaşın süzüldüğünü görmüş" [152].

Bazı çevreler, Cumhuriyetin ilanından ve laikliğin kabul edilmesinden sonra, Atatürk'ün İslâmiyete karşı alakasının azaldığını iddia etmişlerdir. Bunun böyle olmadığını on beş yıl Atatürk'ün maiyyetinde bulunmuş olan Hafız Yaşar Okur şöyle anlatıyor:

"Ramazanların Atam için çok büyük bir önemi vardı. Ramazan gelir gelmez ince saz heyeti Çankaya Köşküne giremezdi. Kandil geceleri de saz çaldırmazlardı, sadece beni huzurlarına çağırır, Kur'ân-ı Kerîm'den bazı sureler okuturlardı. Ben okurken gözleri bir noktaya takılır, derin bir huşu ile dinlerlerdi. Ruhen çok mütelezziz olduğu her halinden anlaşılırdı.

"Ramazanlarda bir ay müddetle Hacı Bayram-ı Velî ve Zincirlikuyu Câmilerinde şehitlerimizin ruhuna hatm-i şerif okumamı emrederdi... Büyük Atatürk birçok vesilelerle şöyle demiştir: "Mukaddes mihrabı, cehlin elinden alıp ehline vermek zamanı gelmiştir"

"Bunu dinî davranışlarına daima düstûr yapmışlardır... Peygamberimiz Efendimizden de büyük bir takdirle bahsederlerdi. O devirler için hep: "Hazreti Peygamberin zaman-ı saadetlerinde" diye saygı kelimeleri

---

[152] İ.H. Tekçe, "Benim Atam İman ve İnsanlık Abidesiydi", **Atatürk, Din ve Laiklik,** s. 142.

kullanırlardı. Ayrıca Peygamber Efendimizin dirayetli bir devlet adamı, iyi bir başkumandan olduğunu da sık sık tekrarlardı..." [153].

Onun hayatından verilen bu misallerden de anlaşılacağı gibi Atatürk, tartışmasız bir Müslüman Türk lideri idi. Bir yakınının da dediği gibi, "Atatürk'ün Müslümanlığından şüphe edenlerin, insanlığından, Müslümanlığından ve Türklüğünden şüphe etmek gerekiyor" [154].

### 4- Saltanat ve Hilâfetin Kaldırılması ve Atatürk'ün İslâmı Yorumlaması

Atatürk'ün, Müslüman Türk milletinin selâmeti ve zaferi için Allah'a açılan elleri boş dönmedi. İçinde bulunulan bütün kötü şartlara rağmen, Türk milleti Atatürk'ün önderliğinde düşmanlarını yenerek devletini yeniden kurmaya muvaffak oldu. Bu kurulan devletin gerek meclisin (TBMM) duvarında, gerek anayasasında "Hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir" deniyordu. Milletin idaresini, hak ve hukukunun takibini ise TBMM Hükûmeti yapacaktı. Fakat bir müddet sonra herkesi hayretler içinde bırakan ve Türkiye'ye laikliğe götüren bir gelişme oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın önderleğinde Türk milletinin kazandığı zaferden sonra, düşmanla yapılması kararlaştırılan sulh müzakerelerine İstanbul Hükûmeti de talip oluyordu. Müstevlî İngilizlerin isteğine uyarak Millî Mücadeleye türlü güçlükler çıkaran padişah hükûmetinin sadrazamı Tevfik Paşa, TBMM reisliğine yazdığı bir mektupta sulh konferansına İstanbul ile Ankara'nın ayrı ayrı davet edileceklerinden bahseder. Ankara ile aralarında bir ihtilâf kalmadığını, milletin hukukunu muhafaza için müttefiken çalışılması gerektiğini bildiriyor ve Ankara'dan özel talimatı hâvi birinin gönderilmesini istiyordu. Bunun üzerine TBMM 1 Kasım 1922'de akdettiği bir fevkalâde toplantıda alınan şu

---

[153] Hafız Y. Okur, **Atatürk'le On Beş Yıl, Dinî Hâtıralar**, İstanbul 1962, s. 10.

[154] İ. Ilgar, "Atatürk, Laiklik, Din ve Devrim", **Atatürk, Din ve Laiklik**, s. 153.

kararı İstanbul hükûmetine bildirmiştir.

"Bir kaç asırdır Saray ve Babıâli'nin cehalet ve sefahati yüzünden devlet azîm felâketler içinde müthiş bir surette çalkalandıktan sonra nihayet tarihe intikal etmiş bulunduğu bir anda Osmanlı İmparatorluğunun müessis ve sahib-i hakikisi olan Türk milleti, Anadolu'da hem hâricî düşmanlarına karşı kıyam etmiş, hem de o düşmanlarla birleşip millet aleyhine harekete gelmiş olan Saray ve Babıâli aleyhine mücadeleye atılarak Türkiye'de Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmeti ve orduları düşmanlarla fiilen ve müsellahan ve malûm müşkilât-ı şedîde ve mahrumiyet-i elîme içinde cidale girişmiş ve bugünkü halâs gününe vâsıl olmuştur. Türk milleti Saray ve Babıâli'nin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilât-ı Esasiye Kanununu ısdar ederek onun birinci maddesiyle hâkimiyeti Padişahtan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle de icraî ve teşriî kuvvetleri onun yed-i kudretine vermiştir... Yedinci madde ile de harb ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuk-ı hükûmetîyi milletin nefsinde cem eylemiştir...

"Hal böyle iken İstanbul'da düşmanlarla teşrik-i mesai etmiş olanların el'ân hukuk-ı Hilâfet ve Saltanat ve hukuk-ı Hânedan'dan bahseylemelerini görmekle müstağrak-ı hayret buluyoruz. Tevfik Paşa'nın telgrafı kadar garip ve âciz ve hilâf-ı mavâkıa bir vesika tarihte nadir görülmüştür. Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi, bervech-i âti mevaddı neşir ve ilâna karar vermiştir:

1- Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla Türkiye halkı hukuk-ı hâkimiyet ve hükümranîsinin mümessil-i hakikisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin şahsiyet-i maneviyesinde gayr-ı kabil-i terk tecezzi ve ferağ olmak üzere temsile ve bilfiil istimâle ve irade-i milliyeye istinad etmeyen hiçbir kuvvet ve heyeti tanımamaya karar verdiği cihetle Misak-ı Millî hudutları dahilinde Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetinden başka şekl-i hükûmeti tanımaz. Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti-i şahsiyeye müstenid olan

İstanbul'daki şekl-i hükûmeti 16 Mart 1336'dan itibaren ve ebediyyen tarihe müntakil addeylemiştir.

2- Hilâfet, Hânedân-ı Âl-i Osman'a ait olup hâlifeliğe Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu hânedanın ilmen ve ahlâken erşed ve eslâh olanı intihab olunur.

Türkiye devleti makam-ı hilâfetin istinadgâhıdır"[155].

Bu cevabı Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmeti nâmına İstanbul'a gönderdikten sonra Mustafa Kemal Paşa, Türk ve İslâm tarihinin kısa bir açıklamasını yapmış hilâfet müessesesinin gerçek mânâsını izah ederek, bilhassa din ve siyasetin birleşmesi halinde doğabilecek tehlike ve mahzurları şöyle belirtmiştir:

Bugün saltanat ve hakimiyet makamı ile makam-ı hihâfetin yan-yana bulunabilmesi en tabii hâlâttandır. Şu farkla ki; eskiden Bağdad'ta ve Mısır'da saltanat makamında bir şahıs oturuyordu. Türkiye'de o makamda asıl olan milletin kendisi oturuyor. Aynı şekilde makam-ı hilâfette de istinadgâhı Türkiye Devleti olan bir şahs-ı âlî oturacaktır.

"Bu suretle bir taraftan Türkiye halkı asrî bir devlet-i mütemeddine halinde her gün daha rasîn (kuvvetli) olacak, her gün daha çok insanlığını ve benliğini anlayacak, eşhasın hıyaneti tehlikesine kendisini maruz bulundurmayacak ve diğer taraftan makam-ı hilâfet de bütün âlem-i İslâmın ruh ve vicdanının ve imanının nokta-i rabıtası, kulûb-ı İslâmiyenin bâdi-i inşirâhı olabilecek bir izzet ve ulviyette tecelli edecektir.

"Türkiye Devleti'ni, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve onun hükûmeti mefhumlarının millet ve memleketimiz için ne kadar kuvvet ve feyz ve halâs ve saadet vaadettiğini izâha lüzûm görmem. Üç senelik tecarib-i fiiliye ve bunun semerât-ı mes'ûdesi kâfi fikir ve kanaat verebilir itikadındayım. Bundan

---

[155] **Atatürk, Din ve Laiklik**, s. 17.

sonra makam-ı hilâfetin dahi Türkiye Devleti için ve bütün âlem-i İslâm için ne kadar feyzbâr olacağını da istikbâl bütün vüzûhuyla gösterecektir. Türk ve İslâm Türkiye Devleti bu iki saadetin tecelli ve tezahürüne menba ve menşe olmakla dünyanın en bahtiyar bir devleti olacaktır"[156].

Saltanatın, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından kaldırılışından iki hafta sonra Sultan Vahideddin (Mehmed VI), can güvenliği kalmadığını bildirerek, İngilizlere sığınma talebinde bulundu. İsteği kabul edilince de 17 Kasım 1922'de gizlice İstanbul'dan ayrıldı[157]. Bu gelişme, bütün Türk milletinin olduğu gibi, Atatürk'ün de kalbini yaralayan bir darbe olmuştur. Sultan Vahideddin ilk hatasına, İstanbul işgal edildikten sonra, bütün insiyatifi İngilizlere bıraklamakla işlemişti. İngilizlerin baskılarına boyun eğerek, Millî Mücadele'yi yapanlar aleyhine dinî çevreleri kışkırtması veya buna müsaade etmesi affedilmeyecek diğer bir hatası idi. Osmanlı hânedanından hilâfet makamını bu kadar üzücü bir şekilde yanlış kullanana hiç rastlanmamıştı. Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, O'nun vatanını bırakarak, düşmana sığınması fevkalâde üzücü ve utandırıcı idi. Bu, bir nevi, felâkete uğrayan bir âilede babanın bütün aileyi yüzüstü bırakarak kaçıp gitmesini andırıyordu. Böyle bir tutum ise, ne Türk'ün ve ne de İslâmın örf ve âdetlerine uygundu. Onun içindir ki, Vahideddin'in bu hareketi, bütün Türk milletini ve Atatürk'ü hem üzmüş ve hem de öfkelendirmişti[158]. Asırlarca Türk milletinin başında bulunmuş ve çoğunlukla vazifelerini başariyle îfâ etmiş olan bir hanedanın son mensubunun, böyle yüz kızartıcı bir şekilde tarihe intikali esef verici bir hadise olmuştur. Olayı, Atatürk de böyle değerlendirmiştir. Fakat, ileride temas edileceği gibi, son Osmanlı Padişahının bu davranışı, hiç bir kimseye Osmanlı Devleti'ne ve onun başında bulunuş olan hanedana küfür

---

[156] **Atatürk, Din ve Laiklik**, s. 16 (Bu konuşmanın tarihi Kasım 1922'dir).

[157] Atatürk, **İA,** I, s. 768; A.Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi,** 2. baskı, Ankara 1977, Belge.

[158] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** I, İstanbul 1945, s. 269.

ve hakaret etme hakkını vermemelidir.

Vahideddin'in memleketten ayrıldığı haberi Ankara'ya ulaşınca, derhal toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi hilâfet makamına Osmanoğulları soyunun en lâyık görüleni, Abdülmecid Efendi'yi seçti. Fakat, seçim sırasında halifenin görev ve yetkileri üzerinde büyük tartışmalar oldu. Bazı üyeler halifeye, devlet reisine tanınan hakların verilmesini savunurken, bazı üyeler de onun yetki ve nüfuzunun daha da genişletilerek İslâm âlemi üzerinde hükümrânlığının kanunlaştırılmasını istemişti. Bunun üzerine Atatürk, "Türk milletinin bilâ kayd-ü şart hakimiyetine sahip olduğunu bir defa daha ve katiyetle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiç bir manâ, hiç bir şekil ve hiç bir renkte delâlete iştirâk kabul etmez. Ünvanı halife olsun, ne olursa olsun, hiç kimse bu milletin mukadderatında müşareket sahibi olamaz" sözleriyle millî hakimiyeti her şeyin üstünde tuttuğunu bir kere daha açıklamak ihtiyacını duydu[159].

Atatürk'ün bu ikazı üzerine, halifenin selâhiyetlerinin geniş tutulmasını isteyenlerin mühim bir kısmı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kararlarına uygun olarak hareket etmeye başladı. Fakat, bu sefer de, bir kısım meclis üyesinin desteği ile, Halife Abdülmecid Efendi, kendisine tanınan selâhiyetleri aşacak teşebbüslere girişti[160]. O'nun bu hâli, bilhassa 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilanından sonra daha da dikkatleri çeker duruma gelmişti. Böyle bir gelişme ise, Atatürk'ün yapmayı planladığı inkılâplara karşı büyük bir mania teşkil edecekti. Bu sebepledir ki, uzunca bir düşünmeden sonra Atatürk, hilafetin de kalkması icabettiğine karar verdi. Önce, halifenin selâhiyetleri ve din adamlarının vazifeleri hakkında onları ikaz eden, sonra da, İsâmın esaslarını izah eden ve halifeliğin zarurî bir müessese olmadığını belirten ve tonu gittikçe sertleşen şöyle beyanatlar

---

[159] Atatürk, **İA,** I, s.768.

[160] **Aynı eser**, s.773.

vermeye başladı:

"Efendiler!... Allah birdir, büyüktür. Âdat-ı ilâhiyenin tecelliyatına bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki devirde mütalâa olunabilir. İlk devir, beşeriyetin sebavet ve şebâbet devridir. İkinci devir, beşeriyetin rüşd ve kemal devridir. Beşeriyetin birinci devrede tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi yakından maddî vasıtalarla kendisiyle iştigal edilmeyi istilzam eder. Allah, kullarının lâzım olan nokta-yı tekâmüle husulüne kadar içlerinden vasıtalarla dahi kullariyle iştigal-i lâzime-i uluhiyyetten addeylemiştir. Onlara Hazret-i Adem Aleyyisselâm'dan itibaren mazbut ve gayr-ı mazbut namütenahi denecek kadar çok nebîler, peygamberler ve resüller göndermiştir. Fakat, Peygamberimiz vasıtasıyla en son hakaik-i diniye ve medeniyeyi verdikten sonra artık beşeriyetle bilvasıta temasta bulunmaya lüzum görmemiştir. Beşeriyetin derece-i idrâk, tenevvür ve tekemmülü her kulun doğrudan doğruya ilhamat,ı ilâhiye ile temas kabiliyetine vâsıl olduğunu kabul buyurmuştur. Ve bu sebepledir ki, Cenâb-ı Peygamber, Hâtem'ül-enbiya olmuştur ve kitabı, kitab-ı ekmeldir"[161]. Atatürk şöyle devam etmektedir:

"Türk milleti daha dindar olmalıdır. Yani, bütün sadeliği ile dindar olmalıdır demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, öyle inanıyorum. İslâm akla ve mantığa aykırı, ilerlemeye engel hiç bir şeyi ihtiva etmiyor... Fakat, bu cahiller, bu âcizler sırası gelince aydınlanacaklardır... Onları kurtaracağız..."[162].

"Efendiler; câmilerin mukaddes minberleri halkın ruhânî, ahlâkî gıdalarına en âli en feyyaz menbalardır. Binaenaleyh, câmilerin, mescitlerin minberlerinden hatipler halkın anlıyabileceği lisanla ruh ve dimağa hitap etmelidir. Böylece ehl-i İslâmın vücudu canlanır, dimağı saflanır, imanı

---

[161] **Atatürk, Din ve Laiklik,** s. 105.

[162] **Atatürk, Din ve Laiklik,** s. 104.

kuvvetlenir; kalbi cesaret bulur. Fakat buna nazaran huteba-i kirâmın hâiz olmaları lâzım gelen evsâf-ı ilmiye, liyakat-ı mahsûsa ve ahvâl-i âleme vukûf hâiz-i ehemmiyettir"[163].

Atatürk, meseleyi vukufla millete anlatmaya devam eder. Bu maksatla hatta câmi minberlerine dahi çıkar. Nitekim, Balıkesir'de bir câmi minberinden halka şöyle hitap eder:

"Ey millet, Allah birdir, şânı büyüktür. Allah'ın selâmeti, âtıfeti ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenab-ı Hakk tarafından insanlara hakaik-i diniyeyi tebliğe memur ve Resûl olmuştur. Kanun-ı Esasî cümlemizce malumdur ki, Kur'an-ı azimüşşandaki husustur. İnsanlara feyz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir. Ekmel dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor. Eğer akla, mantığa ve hakikate tevafuk etmemiş olsaydı bununla diğer kavanin-i ilâhiye beyninde tezat olması icab ederdi. Çünkü bilcümle kavan-i kevniyyeyi yapan Cenâb-ı Hakk'tır.

"Efendiler, câmiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Câmiler itaat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lâzım geldiğini düşünmek yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak elzemdir. İşte biz de burada, din ve dünya için, istikbâl ve istiklâlimiz için, bilhassa hâkimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşündüklerinizi anlamak istiyorum. âmal-i milliye, irâde-i milliye yalnız bir şahsın düşünmesinden değil, bilumum efrâd-ı milletin arzularının, emellerinin muhasalasından ibarettir. Binaenaleyh benden ne öğrenmek, ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.

"Efendiler, hutbe demek nâsa hitap etmek, yani söz söylemek de-

---

[163] **Aynı eser,** s. 18.

mektir. Hutbenin mânâsı budur. Hutbe denildiği zaman bundan birtakım mefhum ve manalar istihraç edilmelidir. Hutbeyi îrâd eden hatiptir. Yani söz söyleyen demektir. Biliyoruz ki, Hazret-i Peygamber zaman-ı saadetlerinde hutbeyi kendisi îrâd ederlerdi. Gerek peygamber Efendimiz ve gerek Hulefâ-yı Râşidin'in hutbelerini okuyacak olursanız, görürsünüz ki, gerek Peygamberin, gerek Hulefâ-yı Râşidîn'in söylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askerî, idarî, mâlî ve siyasî, içtimaî hususatıdır. Ümmet-i İslâmiye tekkür ve memâlik-İslâmiye tevessüü başlayınca, Cenâb-ı Peygamberin îrâd etmelerine imkân kalmadığından, halka söylemek istedikleri şeyleri iblâğa bir takım zevatı memur etmişlerdir. Bunlar herhalde en büyük rüesa idi. Onlar, câmi-i şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşad için ne söylemek lâzımsa söylerlerdi. Bu tarzın devam etmesi için bir şart lazımdı. O da milletin reisi olan zatın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve halkı aldatmaması! Halkı ahval-i umûmîyeden haberdar etmek için son derece hâzi-i ehemmiyettir. Çünkü herşey açık söylendiği zaman halkın dimağı hâl-i faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir. Ancak millete ait olan işleri milletten gizlediler. Hutbelerin halkın anlamayacağı bir lisanla olması ve onların da bugünkü îcâbat ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi, Halife ve Padişah namını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindir. Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır, başka bir şey değildir. Yüz, iki yüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hutbenin her halde nâsın kullandığı lisanla görüşmesi elzemdir. Geçen sene Millet Meclisi'nde îrâd ettiğim bir nutukta demiştim ki: Minberler halkın dimağları, vicdanları için menba-ı feyz, bir menba-ı nur olmalıdır. Böyle olabilme için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi lâzımdır. Huteba-yı kiramın ahval-i siyasîye, ahval-i içtimaiye ve medeniyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen

Türkçe ve îcâbat-ı zamana muvafık olmalıdır ve olacaktır"[164].

"Bizim dinimiz için herkesin elinde bir miyar vardır. Bu miyar ile hangi şeyin bu dine muvafık olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, menfaat-i âmmeye muvafıktır, biliniz ki o bizim dinimize de muvafıktır. Bir şey akıl ve mantığa, milletin menfaatine, İslâmın menfaatına muvafıksa kimseye sormayın, o şey dinîdir. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın tetabuk ettiği bir din olmasaydı ekmel olmazdı, âhir din olmazdı"[165].

"Dünya yüzünde Osmanlı devletinin inkırazından sonra bir Türkiye devleti teşekkül etmiştir. Bu devlet müstakil ve Müslümandır. Yeni Türkiye devletini milletin vekillerinden mürekkep olan Türkiye Büyük Millet Meclisi idare eder. Bu şerait dahilinde halifeye, yalnız Türkiye devleti nam ve hesabına kanun-ı mahsusu ile verilmiş olduğundan başka, bir hak ve salâhiyet verilmek icab ederse milletin hâkimiyeti takyit edilmiş ve binnetice bu hâkimiyet inkısama uğratılmış olur ki, bu eski halin avdetinden başka bir şey olamaz[166].

Cumhuriyetin ilânıyle birlikte tatbikine başladığı bazı inkılâplara karşı bir kısım din adamlarının menfî tavır takındıklarını müşahade eden Atatürk, onları umumî efkâr önünde ağır bir dille tenkit etmekten çekinmemiştir:

Efendiler! Herşeyden evvel şunu en iptidaî bir hakikat-i diniye olarak bilelim ki, bizim dinimizde bir sınıf-ı mahsus yoktur. Ruhbaniyeti reddeden bu din, inhisarı kabûl etmez. Meselâ ulemâ, behemehal tenvir vazifesi ulemaya ait olmadıktan başka dinimiz de bunu kat'iyetle men eder. O hâlde biz diyemeyiz ki, biz de bir sınıf-ı mahsus vardır. Diğerleri dinen tenvir

---

[164] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, s. 93-95.

[165] **Atatürk, Din ve Laiklik**, II, s. 154.

[166] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, s. 96.

hakkından mahrumdur. Böyle telâkki edersek kabahat bizde, bizim cehlimizdedir. Hoca olmak için, yani hakayık-ı diniyeyi halka telkin etmek, mutlaka kisve-i ilmiye şart değildir. Bizim ulvî dinimiz her müslim ve müslimeye âmme taharrisini farz kılıyor ve her müslim ve müslime ümmeti tenvir ile mükelleftir.

"Efendiler, bir fikri daha tashih etmek isterim. Milletimizin içinde hakiki ulemâ, ulemamız içinde milletimizin bihakkın iftihar edebileceği âlimlerimiz vardır. Fakat bunlara mukabil kisve-i ilmiye altında hakikat-i ilimden uzak, lüzumu kadar taallüm edememiş, tarik-i ilimde lâyıkı kadar ilerleyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmalıyız.

"Seyahatlarimde bir çok hakiki münevver ulemamızla temas ettim. Onları en yeni terbiye-i ilmiye almış, sanki Avrupa'da tahsil etmiş bir seviyede gördüm. Ruh ve hakikat-i İslâmiyeye vakıf olan ulemamızın karşısında imansız ve hain ulema da vardı, lâkin bunları onlara karıştırmak musîb olmaz" [167].

Atatürk, iki sene süren ve umumî efkâr üzerinde gayet müessir olan bu kampanyasından sonra, hilâfetin ilgâsı için müsait zemin ve zamanın geldiğine karar vererek, harekete geçti. Fakat, meseleyi son bir defa da, bir harb oyununu bahane ederek İzmir'de topladığı ordu ve kolordu kumandanlarıyle 4-22 Şubat 1924 arasında görüştü. Sonra, her ihtimale karşı, gerekli tedbirleri alarak konuyu Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne getirdi. 3 Mart 1924'te kabul edilen bir kanunla Hâlifelik kaldırıldı[168]. Böylece Atatürk, Cumhuriyet Türkiyesinde yapmayı planladığı yenilikler (inkılâplar) için gerekli zemini hazırlamış oluyordu. O'na göre modern bir Türkiye ve Türk cemiyeti yaratabilmenin tek çaresi, Cumhuriyet hükûmetinin, çoğu dinî tesirlerin altında olan Osmanlı müesseselerinden kurtulması idi. Bunu

---

[167] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, II, s. 144-145.

[168] "Atatürk" maddesi, **İA**,, I, s. 774.

yapmadan girişilecek inkılâp hareketlerinin verimli olamayacağını düşünüyordu. Zira, Osmanlı cemiyetine hâkim olan hukuk nizâmı dahi ağır İslâmî tesirler altında idi. İnkılâplar yapılırken siyaset adamlarının halkın dinî hislerini istismar etmemelerini istiyordu. Bu hususta duyduğu endişeleri şöyle ifade ediyordu:

"İntisap ile mutmain ve mes'ut bulunduğumuz diyanet-i İslâmiyeyi, asırlardan beri mütemayil olduğu vecihle bir vasıta-i siyaset mevkiinden tenzih ve ilân etmek

Elzem olduğu hakikatini müşahade ediyoruz. Mukaddes ve lâhuti olan itikat ve vicdaniyatımızı muğlak ve mütelevvin olan ve her türlü menfaat ve ihtirasata sahne-i tecelliyat olan siyasiyatten ve siyasetin bütün uzviyatından bir an evvel ve kat'iyyen tahlis etmek milletin dünyevî ve uhrevî saadetinin emrettiği bir zarûrettir. Ancak bu suretle diyanet-i İslâmiyenin mealiyatı tecelli eder[169].

Atatürk, hilâfet ile birlikte, bu mevzularla ilgili olarak hükûmetin bünyesinde yer almış olan Şer'iye ve Evkaf Vekâletini de kaldırdı. Bu vekâlet yerine, şer'î işleri yürütmek üzere, Başbakanlığa bağlı bir "Diyanet İşleri Başkanlığı" ve evkaf işlerini yürütmek için de "Vakıflar Umum Müdürlüğü"nü kurdu[170]. Fakat, Anayasada yer almış olan "Türk devletinin dini, din-i İslâm'dır" ibaresine dokundurtmadı. Bu değişikliklerden de anlaşılacağı gibi, Atatürk, köklü inkılâplara gitmeden önce dinî müesseseleri devletin kontrolüne almak istiyordu.

Bütün bunlara rağmen, Atatürk, inkılâplara hâlâ menfî tavır takınmaya devam eden bazı dinî çevrelerin varlığını müşahade edince oldukça

---

[169] İ. Ilgar, "Atatürk, Laiklik, Din ve Devri m", **Atatürk, Din ve Lâiklik**, s. 154.

[170] Ç. Özek, **Türkiye'de Lâiklik**, İstanbul 1962, s. 35-38; A.F. Başgil, **Din ve Lâiklik**, İstanbul 1977, 3. baskı, s. 188-193; R. Genç, **Türkiye'yi Laikleştiren Yasalar**, Ankara 1998, s. 2-17.

üzülmüştür. Nihayet Atatürk, şöyle konuşmaktadır:

"Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün ve mânâ ve eşkâliyle medenî bir heye-i içtimaiye hâline îsal etmektir. İnkılâbatımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemeyen zihniyetleri târumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihniyetlerde mevcut hurafeler kâmilen tard olunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz imkânsızdır...

"Mevcut tarikatların gayesi kendilerine tâbi olan kimseleri dünyevî ve manevî olan hayatta mazhar-ı saadet kılmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin bütün şumulüyle medeniyetin muvacehe-i şû'lepâsında filân veya falan şeyhin irşadıyla saadet-i maddiye ve maneviye arayacak kadar ipdidaî insanların Türkiye camia-i medeniyesinde mevcudiyetini aslâ kabûl etmiyorum.

"Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müridler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat, tarikat-ı medeniyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kâfidir. Rüesay-ı tarikat bu dediğim hakikati bütün vüzuhuyla idrak edecek ve kendiliklerinden derhal tekkelerini kapatacak, müridlerinin vâsıl-ı rüşt olduklarını elbette kabûl edeceklerdir...

"Hükûmet-i Cumhuriyemizin bir Diyanet İşleri Riyaseti makamı vardır. Bu makama merbut müftü, hatip, imam gibi muvazzaf bir çok memurlar bulunmaktadır. Bu vazifedâr zevatın ilimleri, faziletleri derecesi malûmdur. Ancak burada vazifedar bir çok insanlar da görüyorum ki, aynı kıyafet iktisâında berdevamdırlar. Bu gibiler içinde çok cahil hatta ümmî olanlarına tesadüf ettim. Bilhassa bu gibi cühela bazı yerlerde halkın mümessilleriymiş gibi onların önüne düşüyorlar. Halkla doğrudan doğruya

temasa âdeta bir mâni teşkil etmek sevdasında bulunuyorlar. Bu gibilere sormak istiyorum: bu vaziyet ve selâhiyeti kimden, nereden almışlardır? Mâlûm olduğuna göre milletin mümessilleri intihab ettikleri mebuslar ve onlardan teşekkül eden Türkiye Büyük Millet Meclisi ve meclisin itimadına mazhar hükümet-i cumhuriyedir... Millete hatırlatmak isterim ki, bu laubaliliğe müsaade etmek aslâ caiz değildir. Herhalde sâhib-i selâhiyet olmayan bu gibi kimselerin muvazzaf olan zevat ile aynı kisveyi taşımalarındaki mahzuru hükümetin nazar-ı dikkatine vazedeceğim"[171].

Nihayet Atatürk, Cumhuriyet Hükûmetini de harekete geçirerek dinî çevrelere karşı yaptığı bu mücadeleyi başarıyla sona erdirmiş ve inkılâplarına karşı bu zümreden gelen muhalefeti tamamıyla ortadan kaldırmıştır. Her ne kadar bazı küçük ve ferdî muhalefet sesleri çıkmaya devam etmiş ise de, bunlar Atatürk'ün, millî, demokrat ve medenî bir Türkiye ve Türk cemiyeti yaratma çabalarına bir mâni teşkil etmemiştir.

Araştırmanın bu safhasında zihinlerde belirme ihtimali olan şu sorunun cevabı üzerinde biraz durmak ve izahta bulunmak icab ediyor. Acaba Atatürk'ün, dinî çevreler üzerine bu kadar yüklenmesinin sebebi nedir? Daha önceki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Atatürk, Müslümanlara ilk emri "Oku!" olan İslâmiyetin, "insanlara feyz ruhu vermiş" olduğuna inanan ve bunu herkesin huzurunda açıklamaktan memnunluk duyan bir insandı. Ona göre dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyordu... Hangi şey ki akla, mantığa, menfaat-i âmmeye muvafıktır, biliniz ki o bizim dinimize de muvafıktır" İnsanlığın terakkisine ve refahına bu kadar açık olan, ilme ve öğrenmeye değer veren İslâma, "Hayatta en hakiki mürşid ilimdir" diyen Atatürk'ün muhalefet etmesi imkânsız bir husustur. Atatürk'ün muhalefeti İslâmiyete değil, onun yüce ruhunu anlamayan veya anlamak imkânı bulamadan din adamı pozisyonu kazanmış cahil kişilere idi. Üstelik o

---

[171] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** II, s. 217-218.

kişiler, birkaç asırdan beri İslâmiyetin temsilciliğini yapmaya kalkışmış ehliyetsiz bir zümrenin veya neslin yetersiz ve yanlış bilgileri istikametinde hareket eden dinî önder durumunda idiler. Atatürk, İslâmî ilimlerden ve irfandan nasibini almamış olan bu câhil din adamlarıyla, köklü inkılâplara kalkışmanın imkânsız olduğunu anladığı için, onları safdışı etmeyi veya tesirsiz kılmayı daha uygun bulmuştur. Büyük ekseriyeti hakikaten yetersiz olan bu din adamları zümresinden, Atatrük'ün yapmak istediği inkılâpları idrâk etmesi veya ona destek olması beklenemezdi. Nitekim, Cumhuriyetiyle birlikte tatbike konan inkılâpların çoğuna bu tip din adamları menfi tavır takınmışlardır. Atatürk, yapmak isitediği yeniliklere karşı onları birer engel olarak gördüğü için, kendilerini pasifize etmeyi daha uygun bulmuştur. Atatürk'ün, o devir din adamlariyle olan mücadelesini başka bir şekilde anlamak veya izaha kalkmak fevkalâde yanlış ve hatalı bir tutum olur.

Nihayet Atatürk, iyi yetişmemiş din adamları zümresinin muhalefetini kırıp gerekli kanunî tedbirleri aldıktan, yâni din işlerini devlet işlerinden ayırdıktan sonra, inkılâplarını tatbike ve onları millete anlatmaya hızla devam etti.

Burada, inkılâp nedir, niçin ve hangi sahalarda inkılâp yapılmalıdır? sorularının cevapları üzerinde bazı zarurî açıklamalara ihtiyaç vardır. Bu açıklamayı, inkılâpların yaratıcısı ve planlayıcısı olan Atatürk, şöyle yapmaktadır:

"Türk inkılâbı nedir? Bu inkılâp, kelimenin vehleten îmâ ettiği ihtilâl mânâsından başka, ondan daha vâsî (geniş) bir tahavvülü (değişmeyi) ihtiva etmektedir. Bugünkü devletimizin şekli, asırlarda beri gelen seki şekilleri bertaraf eden en mütekâmil tarz olmuştur.

"Milletin, idame-i mevcudiyet için efradı arasında düşündüğü râbıtai müştereke, asırlardan beri gelen şekil ve mâhiyetini tebdil etmiş, dînî ve mezhebî irtibat yerine, Türk milliyeti râbıtasıyla efradını toplamıştır.

"Millet, beynelmili umumî mücadele sahasında sebeb-i hayat ve se-

beb-i kuvvet olacak ilim ve vâsıtanın ancak muasır medeniyette bulunabileceğini, bir hakikat-i sâbite olarak umde ittihaz eylemiştir.

"Velhâsıl efendiler, millet, saydığım tahavvülât ve inkılâbâtın tabii ve zarurî icabı olarak idâre, ummîyesinin ve bütün kanunlarının ancak dünyevî ihtiyacattan mülhem ve ihtiyacın tebeddül ve tekâmülüyle mütemadiyen tebeddül ve tekâmül etmesi esas olan dünyevî bir zihniyet-i idâreyi mâ bih'ül-hayat addeylemiştir.

"Eğer yalnız altı sene evvelki hâtıranızı yoklarsanız, devletin şeklinde, efrâd-ı milletin râbıta-i müşterekesinde, medâr-ı kuvvet olacak tarîk-i medeniyetin tâkibinde, velhasıl bütün teşkilât ve ihtiyâcâtını istinad ettirdiği ahkam nokta-ı nazarından büsbütün başka esaslar üzerinde bulunduğumuzu tahattur buyurursunuz. Altı sene zarfında büyük milletimizin cereyan-ı hayatında vücuda getirdiği bu tahavvülât herhangi bir ihtilalden çok fazla, çok yüksek olan en muazzam inkılâbattandır.

"Bahsettiğim büyük inkılap yolunda Türk milletinin şimdiye kadar sarfettiği mesâî; dahilî ve haricî esbâb-ı kasda karşı yorulmaz, yıpranmaz mücadeleler içinde ve bizzat irâde-i milliyenin mukavemet-berandâz tatbikatı sahasında ve erbâb-ı hukuk elinde bulunan kanunların ve müdevvenâtın vücudundan kasden tecâhül ederek evvel-emirde Türk millet ve devletinin yeni şekl-i mevcudiyetini bil-amel meydana çıkarmak uğrunda geçmiştir. Şimdi vücuda gelen bu büyük eserin zihniyetini, ihtiyacını tatmin edecek yeni esâsât-ı hukûkiyeyi ve yeni erbâb-ı hukûku vücûda getirmek için teşebbüs olmaya zaman gelmiştir...

"Cumhuriyet Türkiyesi'nde eski kavâid-i hayat, eski hukuk yerine yeni kavâid-i hayâtın ve yeni hukukun kaim olmuş bulunması bugün gayr-ı kabil-i tereddüt bir emr-i vakidir. Bu emr-i vaki... yeni kanunlarımızda ifade ve izah olunacaktır.

"Yeni hukuk esaslarından, yeni ihtiyâcâtımızın talep ettiği

kanunlardan bahsederken "her inkılabın kendisine mahsus müeyyidesi bulunmak zaruridir" hikmetine, yalnız bu hikmete işaret etmiyorum. Beyhude bir sitem temayülünden nefsimi tahzir ederek fakat Türk milletinin muasır medeniyetin vasıflarından ve feyizlerinden müstefid olmak için lâakal üçyüz seneden beri sarfettiği gayretlerin ne kadar elemli ve ızdırapla mevani karşısında heba olduğunu kemâl-i teessür ve intibahla göz önüne alarak söylüyorum" [172].

Atatürk'ün bu izahlarından da anlaşılacağı gibi, O, herşeyden evvel inkılabın ihtilalden farklı olduğunu ve bu farkın unutulmamasını istemiştir. Atatürk'e göre, Türk inkılabının en büyük hedefi, hakimiyetin kayıtsız, şartsız milletin elinde olduğu modern bir devlet kurmaktı. Bu yüzden ilk fırsatta saltanatı kaldırmıştı. O'na göre, yeni Türk devleti şu üç temel ilkeye dayanarak yükselmeli idi:

**a- Millîleşerek:** Türk milletinin fertler arasındaki bağlılığı Türk milliyeti rabıtasıyla temin etmek. Yeni Türk devleti bir ümmet yığını yerine Türk milliyeti üstüne kurulacaktı. Bu ise, ister-istemez Türk devletini lâikleşmeye götürmüştür.

**b- Medenîleşerek:** Türk milletini ve devletini muasır medeniyet seviyesinin üzerine cıkarmak. Bu da, ancak ilmin ve irfanın önderliğinde sağlanabilirdi. Böyle bir yol takip edilirken, uzun zamandan beri ilim ve irfandan uzaklaşmış olan medrese mensupları ile dinî çevrelerin tesirinden uzak durmak icab ediyordu. Kısaca, lâikleşme kendiliğinden zarûri hale geliyordu.

**c- Demokratlaşarak:** Hakimiyetin kayıtsız şartsız milletin elinde olduğu bir idare kurmak gerekiyordu. Bu idâre şekli en az batı demokrasileri seviyesinde olacaktı. Demokraside, yâni milletin kendi kendini idare ettiği bir sistemde, siyasî kudret ve dinî kudretin birbirinden ayrılması

---

[172] **Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri, II,** s. 240-241.

ister istemez lâikliği getiriyordu.

Atatürk. tesbit ettiği hedefler istikametinde inkılâpları bir bir yapmaya devam etti. O'nun Türk milletine, milletin O'na olan sonsuz güven ve sevgisi sayesinde inkılâplar, tahmin edilemeyecek kadar kısa zamanda istenilen neticeleri vermeye başladı. Bu, Atatürk'ü son derece memnun etmekle beraber, O daha da ileri gidilmesini ve "âilei medeniyette lâyık olduğumuz" yeri almayı ve hatta geçmeyi istiyordu.

Sonunda Atatürk, lâiklik konusunu halletmek için harekete geçti. Verdiği direktifle yakın arkadaşlarandan İsmet Paşa ile, Necmeddin Sadak, Mahmut Esat, Şükrü Saraçoğlu, Ruşen Eşref, Yunus Nadi, Celal Nuri, Falih Rıfkı, Mazhar Müfit ve Şükrü Kaya Beyler'in önderliğinde bir grup mebus Anayasa'nın 2. maddesi ve onunla ilgili olan 26. maddenin, devleti tam manasıyla laik ve demokrat bir Cumhuriyet olmaktan alıkoyduğu gerekçesiyle, değiştirilmesi için TBMM başkanlığı'na bir takrir vermişlerdi[173]. Bu takrir, Refet Bey'in başkanlığındaki 10 Nisan 1928 terihli Meclis oturumunda hiç müzakere edilmeden ittifakla kabul edilmek suretiyle Türkiye devletinin laik ve demokrat bir Cumhuriyet olması için adım atılmış oldu.

Artık tamamıyla laik bir devlet haline gelen Türkiye Cumhuriyetinde inkılaplar birbirini takip etmiş, milletçe ve devletçe her sahada büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Atatürk, Cumhuriyeti ilanının 10. yıldönümünde elde edilen başarıları şöyle dile getiriyordu:

"Türk milleti,

"Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir.

"Fakat, yaptıklarımızı asla kâfi görmeyiz. Çünkü daha çok ve daha

---

[173] Özek, **Türkiye'de Laiklik,** s. 39-40.

büyük işler yapmak azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mâmûr ve en medenî memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sâhip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.

"Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir. Geçen zamana nisbetle daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü, Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü, Türk milleti millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir. Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fıtrî zekâsını ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle inkişâf ettirmek milî ülkümüzdür.

"Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün beşeriyete hakîkî huzurun temini yolunda, kendine düşen medenî vazifeyi yapmakta, muvaffak kılınacaktır.

"Bugün, aynı inan ve kat'iyetle söylüyorum ki, millî ülküye, tam bir bütünlükle yürümekte olan Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medenî âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır.

"Aslâ şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medenî vasfı ve büyük kabiliyeti, bundan sonraki inkişâfı ile, âtinin yüksek medeniyet

ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır"[174].

Atatürk'ün ortaya koyduğu bu tablo ve netice, vatanını ve milletini seven her Müslüman Türk için bir gurur ve iftihar vesilesi olmuştur. Bu mutlu neticenin elde edilmesinde, muhakkak ki, din işlerinin devlet işlerinden ayrı tutulmasının son derece müspet tesiri görülmüştür. Onun içindir ki, bizlere bu sevindirici gelişmeyi sağlayan büyük Atatürk'e, bazı mutaassıp çevrelerin haksız tarizlerine aldırmadan, milletçe sonsuz şükran borçluyuz.

Burada, laiklik ilkesi benimsendikten sonra dinin durumu ne olmuştur? Devlet din işleri hakkında herhangi bir tedbir almış mıdır? soruları akla gelebilir. Önce, laik olan bir devlette, hukukî mânâda, şu üç hususun varlığı zarûretini belirtmek lâzımdır:

a - Din ve Devlet Ayrılığı,

b - Dinî (Vicdanî) Hürriyet,

c - Dinî Eşitlik.

Acaba bu hususların hepsi de gerçekleşmiş midir? Bazı zarûrî durumlar haricinde, bu hususların laik Türkiye'de yer aldığı görülmektedir. Meselâ, uygulamada din ve devlet ayrılığı hemen tahakkuk etmemiştir. Çünkü böyle bir ayrılık bazı sosyal, kültürel ve siyasî şartların tesiri altında cereyan eder. Bu husus, pek çok meselelerini bizden önce halletmiş olan Avrupa memleketlerinde daha kolay gerçekletirilmiştir. Oralarda sosyal, kültürel yapı, demokratik hayatın erken gelişmesi ve Hıristiyanlığın hususiyetleri laikliğin tam olarak kurulmasını sağlamıştır. Batılılaşma ülküsünde olan Türkiye de Avrupa memleketlerini örnek alarak yola çıkmıştır. Fakat, Türk milletinin tarihî, sosyal, kültürel şartları dolayısiyle, Türk laikliğinde, devlet ile din işlerini bilhassa teşkilât yönünden ayırmak pek kolay olmamıştır. Bunun içindir ki, devlet, Diyanet İşleri Reisliği'ni ve

---

[174] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II**, s. 271-272.

Vakıflar Umum Müdürlüğü'nü Başbakanlığa bağlamak mecburiyetinde kalmıştır. Bu ise devlete, dinî meselelerde, bilhassa din eğitimi ve din adamı yetiştirme hususunda bazı vazifeler yüklemiştir. Atatürk, devletin bu vazifesini hissetmiş ve din adamı yetiştirecek okulların açılmasını istemiştir. Bir arkadaşının ifade ettiği gibi, "O'nun en büyük emeli, din adamlarımızın yalnız dinî bilgilerle değil, aklî müsbet ve teknik bilgilerle birlikte rüsuha varmış olmalarını görmekti"[175]. Bu hususta bir başka arkadaşı şunları nakleder: "O, dinin ve maneviyatın ehemmiyetini çok iyi takdir etmişti. Kendisine bir defa bir İlahiyat Fakültesinin açılmasının doğru olacağını söylediğim zaman:

-Çok haklısın Yusuf Kemâl Bey, ama kime açtıracağız? Meclis'teki arkadaşları görüyorsunuz, müsbet ilmi kavramamış insanların yetiştireceği talebeden bu memlekete nasıl fayda beklenebilir?" demiştir"[176].

Fakat Atatürk, bir müddet sonra aydın din adamları yetiştirmenin zarûretini kuvvetle hissetmeye başlamıştı. Bu konuda, daha önce Kur'an'ı tercüme etmesini rica ettiği Mehmet Âkif Bey'e, kendisi gibi iyi yetişmiş birkaç arkadaşını toplayarak, bir İlâhiyat Fakültesi kurulması için hazırlık yapmasını söylemişti[177]. Bu hususta son derece kararlı olduğunu şu sözlerinden de anlamaktayız: Milletimizin, memleketimizin 'Darül-irfan' ları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır. Fakat, nasıl ki, her hususta âli meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lazım ise dinimizin hakikat-ı felsefiyesini tetkik ve tetebbu ve telkin kudreti ilmiye ve fenniyesine tesâhüb edecek güzide ve hakiki ulemayı kirâm dahi yetiştirecek 'müessesat-ı âliye'ye mâlik olmalıyız"[178]. Fakat

---

[175] F. Altay, "Dindar Atatürk", **Atatürk, Din ve Laiklik,** s. 127.

[176] Y K. Tengirşek, "İman Dolu Varlık Atatürk", **Atatürk, Din ve Laiklik,** s. 138.

[177] Altay, "Dindar Atatürk", **Atatürk, Din ve Laiklik,** s. 127.

[178] G. jjaschke, (Türk terc.) "Yeni Türkiye'de Kur'an-ı Kerim Kursları", **İslâm**

ömrü vefa etmediğinden bu son derece de önemli konuyu halletme fırsatı bulamamıştır. O'nun vefatından sonra da uzun zaman bu meselenin halli yoluna gidilmemesinin mahzurları çok geçmeden acı bir şekilde anlaşılmıştır. Çok partili hayata geçince bu yetersiz din adamları siyasetle uğraşmaya, siyasî partilerde dini istismara başlamışlardır ki[179], bu, Atatürk'ün hiç bir zaman arzu etmediği bir gelişme idi. Bu, Diyanet İşlerini hükümete bağladıktan sonra, devletin vazifesi olduğu halde, din eğitimi ve din adamı yetiştirme sorumluluğunu yerine getirmemesi veya getirememesinin bir sonucu idi. Din ve devlet ayrılığı ilkesi tam manası ile gerçekleştirilmediği için buna bağlı olan dinî hürriyet ve eşitlikte arzu edilen şekilde sağlanamamıştır. Devlet, din hürriyetinin suistimal edilmesinden çekindiğinden her türlü dinî cemiyet kurulmasını yasaklamıştır. Bütün bunlara rağmen, devlet laiklik ilkesini çiğnememek şartı ile dinî vecibelerin rahatlıkla yerine getirilmesine müsaade etmiş ve bu, Anayasamızca da teminat altına alınmıştır[180]. Ayrıca devlet, dinî eşitliğin sağlanması için de gerekli tedbirleri düşünmüştür. Anayasamıza göre, herkesin, din ve mezhep farkı gözetilmeden eşit olduğu tesbit ve ilan edilmiştir.

### 5- Laikliğin Yorumu

Konunun, bugünün insan hakları ve hukuk çağında gençler için yeniden izahını yapmakta büyük fayda vardır. Hukuk ve hukuk devleti, ülkenin ve halkın emniyetini, varlığını ve bölünmezliğini öngördükten sonra, adaletli kanunlar yapan, herkesin hakkını teslim eden, güvence altına alan bir kurumdur,

---

**Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,** C. V, Cüz, 1-4, (1973), s. 62.

[179] Bu hususta daha geniş bilgi için bakınız, N. Çağatay, **Türkiye'de Gerici Eylemler,** Ankara 1972; B. Savcı, **Laik Düşünce ve Hareketin Gerisindeki Tehlike,** Ankara 1958, s. 5-18; T. Z. Tunaya, **İslâmcılık Cereyanı,** İstanbul 1962, s. 195-198.

[180] S. Armağan, "Din, Vicdan Hürriyeti ve Laiklik", **Milli Eğitim ve Din Eğitimi**, Aydınlar Ocağı'nın İlmî Semineri, Ankara 9-10 Mayıs 1981, İstanbul 1981, s. 178-183.

bir olgudur. Bu aynı zamanda demokratik bir devlettir. Halkın irade ve idaresi, çoğunluğun irade ve idaresi demektir. Parlamento için yapılan genel seçimlerde oy eşitliği vardır. Hukuk devletinde kuvvetler ayrılığı, insan hakları, hür basın ve sosyal adalet gibi müesseseler vardır. Bilindiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu için açılan TBMM'de "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" ibaresi mevcuttur. Halkın iradesi ile oluşturulacak bu sisteme de "halk idaresi" veya "demokrasi" denilmiştir. Halkın kendi kendini idare etmesi ise kanunlar ile mümkün olmuştur. Diğer bir ifade ile Türk hukuk düzeninde hakimiyetin yegâne kaynağı beşerî iradedir. Hukuk düzenimiz bu ilke ile egemenliğin kaynağında ilahi iradeye itibar etmemiştir. Bu demektir ki, Türk toplumunun siyasî, ekonomik ve hukuki yapısını kurmada yegâne ve mutlak muteber irade beşerî, yani insan iradesidir. Bu ise bizi lâik sisteme götürmüştür. Bu husus Anayasamızda "lâiklik ilkesinin gereği, kutsal din duygularının devlet işlerine ve politikaya karıştırılamayacağı" şeklinde ifade edilmiştir. Bugünkü Anayasamızda ise, "Türk devletinin bir Cumhuriyet olduğu belirtilmiş", Cumhuriyetin nitelikleri sayılırken de "Türkiye Cumhuriyeti devleti laik bir devlettir" denmiştir. Bu ilkeden çıkan sonuç, Türk hukuk düzeninin ve bu düzenin ifadesi olan Türk devletinin niteliğinin laik olduğudur. Gerçekten Anayasamız, başka hükümlerinde hem bu temel düşünceyi pekiştirmekte, hem de devletin temel niteliğini teşkil eden bu ilkenin "hiçbir surette ihlal edilemeyeceğini" söylemektedir[181]. Yine Anayasada yer alan temel hak ve özgürlüklerden hiçbirinin "din ve mezhep ayrımı veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet kurmak amacıyla kullanılamayacağı" belirtilmiştir. Buna ilaveten Anayasa "kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasî ve hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar veya nüfûz sağlama amacıyla her ne surette olursa olsun, din veya din

---

[181] Z. Hafızoğlu, "Türk Hukuk Düzeni ve Laiklik", **Atatürçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995, s. 163-165.

duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz" demektedir"[182]. Anayasadaki bu hükümler de göstermektedir ki, Türk hukuk düzeninin ve demokrasinin, vazgeçilmez niteliklerinden biri, belki de en başta geleni laikliktir. Bu Anayasal gerçekleri, bu ülkenin gençleri, aydınları ve bilhassa siyasetçileri iyi bilmeli ve ona göre hareket etmelidirler. Böyle bir medenî davranış ise hem ülkemizi ve insanlarımızı çağdaşlaşmada ilerletecek, hem de bu cumhuriyeti kuran ve bizlerin bugünlere gelmesinde büyük rol oynayan Atatürk'ün ruhunu şâd edecektir.

### Laikliği İstismar Edenler

Şimdiye kadar sırasiyle laikliğin umumî mânâsını, Türklerin İslâmdan önce ve İslâma girdikten sonra laiklik anlayışlarını ve nihayet Atatürk'ün İslâmiyet hakkındaki düşüncelerini ve niçin laiklik ilkesini benimsediğini etraflıca izah etmeye çalıştık. Fakat, bu hususta ortaya çıkan hakikat tablosu maalesef ne tam mânâsıyle anlaşılabilmiş ve ne de millete anlatılabilmiştir. Bu yüzden de, bir taraftan cahil ve mutaassıp dinî çevreler, diğer taraftan da İslâma karşı olan dinsiz çevrelerce, mesele kolayca istismar edilmiştir[183]. Halbuki Atatürk, son günlerinde böyle bir tehlikeyi sezdiği için, "Laik hükümet tabirinden dinsizlik mânâsını çıkarmaya yeltenen fesatçılara fırsat vermemek lazımdır" diyerek hem yetkilileri ve hem de istismarcıları ikaz etmişti[184]. Ne var ki, devleti yönetenler ne son günlerinde ve ne vefatından sonra, O'nun ikazlarına gerektiği kadar uymamışlardır. Bu ise, pusuda bekleyen istismarcıların harekete geçmelerine sebep olmuştur. Burada akla gelen soru şudur: Bu istismar nasıl olmuştur? İlk istismarın muaassıp dinî çevrelerden geldiği görülmüştür. Bunun sebebi gayet açık idi. Millet, laikliğin ne olduğunu bilmiyordu. Halbuki herşeyden önce, Cumhuriyet

---

[182] **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982,** s. 16-24.

[183] E. R. Fığlalı, "Atatürk ve Din", **Atatürkçü Düşünce El-Kitabı,** Ankara 1995, s. 265.

[184] S. Tuğ, "Atatürk ve Din Eğitimi", 23 Ocak 1981 tarihli **Tercüman Gazetesi,** s. 2.

Türkiyesi'nde laikliğin zarureti, millete yeterince anlatılmalı idi. Bu yapılmadığı gibi, laikliği Müslümanlara en iyi şekilde anlatabilecek mevkide olan din adamı yetiştirme meselesi de halledilememiştir. Bu arada, eskiden yetişmiş olan az sayıdaki kaliteli din adamları da birer ikişer ebediyete göç etmiş olduklarından ortada istenen vasıta din adamı kalmamıştı[185]. Halbuki devlet, bu işi yapmak sorumluluğunu yüklenmiş idi. Devletin, kendisini kuran, yaşatan ve yüzde doksan sekizi Müslüman olan halkına karşı vazifesini yapmamış veya yapamamış bir duruma düşmesi cahil din adamı neslinin devam etmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan millet, anayasanın kendilerine tanıdığı din hürriyetini kullanarak, dinini yaşamaya ve câmide ibadetini yapmaya devam ediyordu. Fakat, Müslüman ahalinin, arkasında namaz kıldığı imamların ve hutbesini dinlediği hatiplerin büyük çoğunluğu Atatürk'ün arzu ettiği aydın din adamı vasfını hâiz değillerdi. Bir kısmı câhil, bir kısmı da yarı-cahil olan bu zümreye laiklik ilkesine karşı çıkan kişiler tarafından kolayca tesir edilebilmiştir. Din adamları vasıtasiyle laiklik aleyhinde bulunan bir kesimin mensupları bilmeden, hem memleketlerine ve hem de İslâmiyete zarar veren bazı yanlış tutum ve davranışlara girmişlerdir. Onlara göre laiklik demek, dinsizlik demekti ve laikliği memlekete getiren Atatürk'ün de Müslümanlığından şüphe edilirdi[186]

Cahil din adamlarının bu ve buna benzer yanlış ve zararlı hareketleri, İslâmın esas düşmanlarının ve dinsizlerin İslâma hücuma geçmelerine bir vesile olmuştur.

Türkiye'de nüfusun (gayr-ı müslimler de dahil) belkide yüzde ikisini temsil etmeyen ve kendilerini ilerici add edene bir avuç inançsız insan vardı. Kraldan ziyade kralcı geçinen bu küçük zümre, kendilerini "ilerici veya devrimci" olarak tanıtmış ve güya laikliği müdafii kesilmiştir. İşte, laikliği en çok

---

[185] A. F. Başgil, **Din ve Laiklik,** 3. baskı, İstanbul 1977, s. 196.

[186] N. Köymen, **Dinsel Bunalımdan, Gerçek Hak Yoluna,** İzmir 1972, s. 170 vd.

istismar eden ve Atatürk'ün bu ilke ile memlekette yapmak istediği yenilikleri "saptıran" bu grup olmuştur. Laikliğin arkasına sığınarak İslama ve Osmanlıya en insafsın saldırıları yapan ve milletin zihnini bulandıran bunlardır. Memmlekette, bilhassa çok partili hayata geçtikten sonra biraz destek ve yardım da bulan bir avuç cahil dinci grupun laikliğe saldırmasını fırsat bilen inançsız ve İslamiyet düşmanı bu ikinci zümre, yazılı ve sözlü olarak yaptıkları faaliyetlerle, zaten millete doğru dürüst anlatılamamış olan laiklik ilkesinin tamamen anlaşılamyan bir mefhum (kavram) haline gelmesine yol açmıştır. Bu zümre, önce Atatürk'ün "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" sözünü halk idaresi olarak tanıtmaya çalışmışlardır: Fakat bu halk idaresinde, milletin yüzde doksan sekizini teşkil eden Müslüman halk kitlesinin inancı ve düşüncesi nazarı dikkate alınmamıştır. Aynı zümre, "demokratik" olmaktan bahsederken milletin yüzde doksan sekizi ile adeta alay etmiştir. Yine bu küçük zümre, Atatürk'ün, inkılapların bir ihtilal olmadığını belirtmesine rağmen, O'nun söz ve fikirlerini değiştirerek hareket eden kişilerdir. Bu mahdut ve inançsız zümredirki, İslama ve Osmanlıya hakaret etmekle yetinmeyerek Atatürk'ün millete söylediklerini ve yapmak istekilerini değiştirmekten çekinmemiş, kendi kötü emellerine ulaşabilmek için, sırası geldiğinde hakaret edip beğenmedikleri Atatürk'ü kendilerine bayrak yapmışlardır[187].

## NETİCE

Herşeye rağmen bugün aydın din adamı yetiştirme yolunda alınan mesafa ve devletin, çok acı tecrübelerden sonra, memleket nüfusunun yüzde doksan sekizini teşkil eden Müslüman ahalinin çocuklarına resmi kanalla dinlerini öğretmeye karar vermesi, büyük Atatürk'ün ruhunu şad etmiştir,

---

[187] Aatürk'ün laiklik ilkesini kimlerin istismar ettiği hakkında daha fazla bilgi için bkz. M. Saray, "Atatürk ve Laiklik", **Türk Dünyası Araştırmaları,** Sayı 18, s.212-230.

bunu müşahade etmek her Müslüman Türk aydını gibi bu satırların yazarını da fazlasıyla sevindirmiştir. Temennimiz, alınan ve alınmakta olan tedbirler ile, Türk Milletini selameti için büyük Atatürk'ün yaptığı inkılâpların ve ortaya koyduğu ilkelerin bir daha istismar ettirilmemesi ve onun ilkelerin ilmi araştırmaların müspet neticeleri ile yolumuzu aydınlatmaya devam etmesidir.

## G- ATATÜRKÇÜLÜK, TÜRK İNKILÂBINI TAMAMLAYICI İLKELER ve YORUMLARI

### 1- Atatürkçülük

Bugün, Cumhuriyetimizin kurucusu büyük Atatürk'ün akla, mantığı, ilme ve sağduyuya seslenen hiçbir aşırılığa yer vermeyen ilkelerine bağlanmaya ve onları uygulamaya Atatürkçülük diyoruz. Atatürkçülükte en önemli unsur, devlet yönetiminin millî irade, yâni milletin kendi kendini yönetme esasına dayalı tam istiklâldir. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu söyleyen ve Türk Anayasasına bu ibareyi koyan Atatürk, "Olaylar ve tarihî tecrübelerimizin milleti koyun sürüsü gibi gören idare tarzlarının uygulanamayacağını göstermiştir" diyerek, bundan sonra Türk milletinin yaşam tarzının çağdaş demokratik sistem içinde olacağını ifade etmiştir. Atatürk'ün halkçılık ve Cumhuriyetçilik ilkeleri ise, Atatürkçülüğün vazgeçilmez, olmazsa olmaz, prensibini teşkil eder. Türk milletini geri kalmışlıktan yeniliklerin yapılmasını, herşeyin hukuka dayalı olmasını, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını sağlayan bu ilkeler Atatürkçülüğün temelini teşkil eden fikir ve davranışları ortaya koymaktadır. Devletçilik ve Milliyetçilik ilkeleri ise, Atatürkçülüğün millî hüviyetini, bağımsızlığını, devlet ve millet olarak bölünmezliğini ifade eder. Kısaca, Atatürk ilkelerinden oluşan Atatürkçülük, Türk milletinin geri kalmışlığı yenme ve her alanda çağdaşlaşma mücadelesini temsil etmektedir. Ayrıca, Türk milletinin ve devletinin bölünmez bütünlüğünün timsalini teşkil eder. Kısaca, Atatürkçülük, Türk milletinin çağdaşlaşma mücadelesidir, demek daha doğru olacaktır. Nitekim Atatürk, daha 1925 yılında yapılan inkılâpların ana ilkesini

şöyle açıklamıştır: Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş ve bütün anlam ve görünüşüyle uygar bir toplum haline getirmektir"[188]. Zannederim Atatürk'ün bu sözleri, Atatürkçülüğün tanım ve tarifini en iyi yapan ifadedir.

### 2- Türk İnkılâbını Tamamlayıcı İlkeler

#### a- Türk İnkılâbı Akılcıdır ve İlmidir

Atatürk İlkeleri ve İnkılâplarının temelinde akılcılık ve bilim yatar. Kurduğu Cumhuriyetin meselelerini halletmede, gerçekleri açığa çıkarmada, sorunlara doğru çözüm yolları bulmada Atatürk, daima aklın ve bilimin çizdiği yolda yürüyen bir liderdi. Millî Mücadelenin zaferle sonuçlanmasından önce, 22 Ekim 1922'de Bursa'da öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada Atatürk şöyle demişti:

"Yurdumuzun en bakımlı, en şirin, en güzel yerlerini üç buçuk yıl kirli ayaklarıyla çiğneyen düşmanı dize getiren başarının sırrı nerdedir, biliyor musunuz? Orduların yönetilmesinde, bilim ve fen ilkelerini rehber erdinmemizdedir. Milletimizin siyasî ve içtimaî hayatı ile milletimizin düşünce eğitiminde de yol göstericimiz bilim ve fen olacaktır"[189]. Hemen bu sözlerin ardından Atatürk, şunları ekliyordu:

"Bugün eriştiğimiz nokta gerçek kurtuluş noktası değildir... Kurtuluş, cemiyetteki hastalığı ortaya çıkarmakla ve iyileştirmekle elde edilir. Fikirler mânâsız ve mantıksız safsatalarla dolu olursa o fikirler hastadır. Aynı şekilde içtimaî hayat akıl ve mantıktan uzak, zararlı bir takım inanış ve geleneklerle dolu ise, cemiyet felce uğrar..."[190].

"Akıl ve mantığın halledemeyeceği mesele yoktur" diyen Atatürk,

---

[188] **Atatürkçülük**, I. Kitap, s. 115.

[189] **Atatürkçülük**, II. Kitap, s. 73.

[190] **Atatürkçülük**, I. Kitap, s. 109.

bizim akıl, mantık ve zekâ ile hareket etmek en belirgin özelliğimizdir. Bütün hayatımızı dolduran olaylar bu gerçeğin delilidir" sözü ile akıl ve mantıktan hiç ayrılmadığını ifade etmiştir[191].

1925'de yaptığı bir başka konuşmada ise, Atatürk akıl ve mantığın, düşüncenin ilerlemede ne kadar büyük önem taşıdığını şu sözlerle açıklıyordu:

"Bilinç; daima ileriye ve yeniliğe götüren, geri dönüş kabul etmez bir özellik olduğuna göre, Türkiye'de Cumhuriyeti halkı, ileriye ve yeniliğe uzun adımlarla yürümekte devam edecektir; bilince bir hastalık bulaşmadıkça geri gitmek veya durmak hatıra bile gelemez"[192].

Akıl ve akılcılıktan sonra ilim ve ilim ile ilgili görüşlerini Atatürk, şu çarpıcı konuşmalarıyla ortaya koymuştur:

"Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farzedemeyiz... Bilâkis müterakki, mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve her ferdi milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur" 1924'de verdiği bir başka beyanatta ise Atatürk şunları söylüyordu:

"Dünyada herşey için, medeniyet için, hayat için muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehâlettir, delâlettir"[193].

Hayatının sonlarına doğru, 1937'de yaptığı bir konuşmada Atatürk, ilim, akıl ve mantık ile Türk milletinin geleceğe yönelik idealini şöyle gerçekleştireceğini söylüyordu:

---

[191] **A.g.e.**, s. 108.

[192] **Aynı yer**

[193] **A.g.e.**, s. 107.

"Büyük davamız, en uygar ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi, beraber yürütmek mecburiyetindeyiz. Bu teşebbüste başarı, ancak, süreli bir plânla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple, okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek; memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak, fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek... Maarif Vekaletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerindendir. İşaret ettiğim umdeleri, Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksek okullarımıza düşen başlıca vazifedir"[194].

Hayatının son aylarında kendisine yöneltilen, "Türk milletine ve gençliğine vasiyetin nedir" sorusuna ise, Atatürk şu cevabı vermiştir:

"Benim manevî mirasım ilim ve akıldır... Benim Türk milleti için yapmak istediklerim ve başarmaya çalıştıklarım ortadadır. Benden sonra beni benimsemek isteyenler, bu temel mihver (eksen) üzerinde, akıl ve ilimin rehberliğini kabul ederlerse manevî mirasçılarım olurlar"[195].

### b- Türk İnkılâbının Temeli Hürriyet ve İstiklâle, Millî Birlik ve Beraberliğe ve Ülke Bütünlüğüne Dayanır

Hür ve müstakil olmayan bir millet ve devlet istediği şekilde hareket edemez. "Hürriyet ve İstiklâl benim karakterimdir" diyen Atatürk, istiklâlimizi muhafaza ve devam ettirmede son derece dikkatli ve ciddi davranmıştır. Onun için, "Türk milleti esir yaşamaktansa mahvolsun" daha

---

[194] **Atatürkçülük**, I.kitap, s. 114.

[195] İ. Giritli, **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul 1980, s. 13.

iyi idi. İstiklâl harbimiz, milletimizin yok edilmek ve elinden alınmak istenen hürriyetini muhafaza için yapılmıştır. Hür ve bağımsız Türkiye Cumhuriyeti her devletin saygı ve takdirini kazanmıştır. Müstakil ve hür yapısıdır ki, Türkiye Cumhuriyeti'nin rahatça gelişmesini ve gereken inkılâpları yapmasını sağlamıştır.

Atatürk'ün, Türk milletinin birlik ve beraberliğini çok titiz bir şekilde koruduğunu görüyoruz. Millî birliğimizi ve bütünlüğümüzü gerçekleştirmeden İstiklâl Harbi'ni başlatmayan Atatürk, bu arada, milletin temsilcilerinin sesi olan, millet namına kararlar veren Millet Meclisi'nin daima açık kalmasını istemiştir. Nitekim Atatürk, Meclis-i Mebûsan'ın kapatılmaması için son âna kadar mücadele etmiş, meclisin İngilizler tarafından kapatılması üzerine 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'ni açtırmıştır. Millet ve onun temsilcileri bi Meclis kanalıyla hem birlik ve beraberliğini muhafaza etmiş, hem de müstevliye karşı istiklâl ve hürriyetini savunmuştur. Bu arada ortaya çıkan bölücü ve yıkıcı akımlar ile ayaklanmaları bastırarak, milletimizin birlik ve beraberlik içinde kalkınmasını ve inkılâplarını sürdürmüştür. Nitekim Atatürk, yeri geldikçe hem millî mücadelede kazanılan zaferin ve hem de inkılâpların millî birlik ve beraberlik içinde gerçekleştirildiğini belirtmiştir[196].

Atatürk'e göre, Türk milleti ile Türk vatanını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Millet, aynı ideale bağlı insanlardan oluşan bir birlik ise, onların yaşadığı topraklar da Türk vatanıdır. Tıpkı millet gibi, Türk vatanı da bölünemez ve parçalanamaz. Bunun aksini düşünmek, Türk milletini ve vatanını inkâr etmektir ki, böyle aksi düşünen insanların Türk milletinin içinde bulunmaya ve Türk vatanında yaşamaya hakkı yoktur.

Türk vatanına ve milletine göz diken düşmanları Atatürk, şu konuşmalarıyla ikaz etmiştir:

"Bütün dünya bilmelidir ki, Türk milleti hakkını, haysiyetini,

---

[196] **Atatürkçülük**, I. Kitap , s. 62.

şerefini tanıtmaya kadirdir. Türk vatanının bir karış toprağı için bütün millet bir vücut olarak ayağa kalkar. Haysiyetinin bir zerresine, vatanın bir avuç toprağına vukuu bulacak tecavüzün bütün mevcudiyetine vurulmuş darbe olacağını... Türk milletinin farketmediğini sanmak hatadır" [197].

Türk milleti içinde fesat çıkarmaya ve bozgunculuk yapmaya çalışanları da şu şekilde uyarmıştır:

"Türk milletinin toplumsal düzenini bozmaya yönelen didinmeler boşunadır. boğulmaya mahkûmdur. Türk milleti kendinin ve memleketin yüksek menfaatleri aleyhine çalışmak isteyen bozguncu, alçak, vatansız ve milliyetsiz beyinlerin saçmalamalarındaki gizli ve kirli emelleri anlamayacak ve onlara müsamaha edecek bir topluluk değildir. O şimdiye kadar olduğu gibi doğru yolu görür. Onu yolundan saptırmak isteyenler, ezilmeye, kahredilmeye mahkûm dur" [198].

### 3- Türk İnkılâbı, çağdaşlaşmayı en büyük hedef olarak kabul eder

Daha önceki bölümlerde izah edildiği gibi, Türk milletinin istiklâl ve hürriyet aşkı, millet ve ülke bütünlüğünün ve birliğinin korunmasındaki hassasiyet ona ilim ve akıl yolu ile ilerleme imkânı vermiştir. Zaten, yapılan bütün inkılâpların hedefi Türkiye'yi ve Türk milletini çağdaş hayata kavuşturmak olduğu için, çağdaşlaşma hareketi Türk inkılâbının en büyük hedeflerinden biri olmuştur. Nitekim, Atatürk, bu hususta şunları söylemiştir:

"Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz siyasî inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağımıza uygun ve bütün mânâ ve biçimiyle uygar bir toplum haline ulaştırmaktır. İnkılâplarımızın temel prensibi

---

[197] **Atatürkçülük**, s. 13.

[198] **A.g.e.**, s. 13.

budur"[199]

Türk milletinin çağdaşlaşmasının önüne geçmek isteyen inkılâp aleyhtarı kişilerin olabileceğine dikkat çeken Atatürk, bu hususta ise şunları söyledi:

"Mes'ut inkılâbımızın aleyhinde fikir ve his taşıyanları aydınlatmak ve irşad etmek münevverlere düşen millî vazifelerin en mühimi ve en birincisidir"

"Bizim milletimiz vatanı için, hürriyeti ve istiklâli için fedakâr bir halktır; bunu ispat etmiştir. Milletimiz yaptığı inkılâpların kıskanç müdafiidir de. Benliğinde bu faziletler yerleşmiş bir milleti yürümekte olduğu doğru yoldan hiçbir kimse, hiçbir kuvvet alıkoyamaz"[200].

Çağdaşlaşma Türk inkılâbının vazgeçilmez hedeflerinden biridir. Bu, diğer bir ifade ile, Türk milletini modernleştirmek ve yenileştirmek hareketidir. Çağdaşlaşmayı gerçekleştirmek için, ileri gitmiş ülkelerin sahip olduğu kurumları Türkiye'de de kurmak ve oluşturmak mecbûriyetindeyiz. Zira, "Türk toplumunun çağdaş medenî toplum modeli isitikametinde yapısal bakımdan değişmesini sağlamak" gerekiyordu[201]. Batı devletlerinin emperyalistçe saldırılarına karşı yiğitçe savaşmış olan Atatürk, en ileri kurumların da batı ülkelerinde olduğunu biliyordu. Bunun için, İstiklâl Harbi'ni zaferle tamamladıktan sonra, ülkenin ihtiyaç duyduğu kurumları almak ve temin etmek için Batı ülkeleri ile ciddi ilişkilere girdi. Buna bir yerde mecburdu. Bilim ve ilerleme nerede ise ortaya gitmek gerekiyordu. Nitekim, Atatürk, bir konuşmasında konuyu şöyle izah ediyordu: "Memleketimizi modernleştirmek istiyoruz. Bütün çalışmalarımız Türkiye'de modern, yani

---

[199] **Atatürkçülük**, s. 63.

[200] Aynı yer.

[201] S. Dönmezer, "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995, s. 94.

batılı anlamda bir hükûmet vücuda getirmektir. Uygarlığa girmeyi isteyipte batıya yönelmeyen millet hangisidir"[202].

Atatürk'ün yukarıdaki sözlerinden sonra şu örneği hatırlamakta fayda var. Batı ülkelerine bizden çok daha uzak mesafede yaşayan Japonlar, Türklerden önce batı kurumlarını, çalışma prensiplerini ve yenilik hareketlerini olduğu gibi prensiplerini ve yenilik hareketlerini olduğu gibi ülkelerine götürmüş ve bugünkü başarılı duruma öyle gelmişlerdir.

Burada, bir noktanın çok iyi anlaşılması gerekir. Atatürk, batıya ve batılı kurumları örnek alalım derken, hiçbir zaman onları taklit edelim dememiştir. Nitekim, Atatürk, 1926'da yaptığı bir konuşmada bu husûsa şöyle açıklık getirmiştir:

"Biz garb medenıyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğunuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz"[203].

Atatürk, çağdaş uygarlığa ulaşabilmek için de, mutlaka uygarlık tarihini iyi bilmek gerektiği şu şekilde ifade etmiştir:

"Çağdaş medeniyeti anlayabilmek, kavrayabilmek; dünya yüzündeki eski medeniyetleri, bütün insanlığın ilk uygarlıklarını doğru tanıyabilmekle mümkündür"[204].

Atatürk, batılılar, bilimi, bilim kurumlarını nasıl ve hangi prensipler çerçevesinde işliyor ve hayatına uyguluyorsa bizde öyle yapalım istemiştir. Buna ilâveten, bir plân ve program etrafında disiplinli bir şekilde bıkmadan ve usanmadan çalışmamızı ve bu çalışmaların mutlu neticelerini almamızı iste-

---

[202] **Atatürkçülük**, I.Kitap, s. 66; M.K.Su-A.mumcu, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük**, İstanbul 1986, s. 275.

[203] **Atatürkçülük**, I.Kitap, s. 66.

[204] Aynı yer.

miştir.

### 4-Türk İnkılâbının temelleri lâik düşünceye ve hukuka dayanır

Bilindiği gibi Lâiklik lkesi, din işleri ile devlet işlerinin birbirlerinden ayrı tutulması ile başlar, herkese din ve vicdan hürriyeti tanımakla devam eder. Ayrıca, lâiklik, insanların birbirlerinin fikirlerine, inançlarına, hak ve hürriyetlerine saygı duymalarını gerektirir. Bu, ister istemez hukuk inkılâbının yapılması zarûretini sağlar. Zira, İnsan Hakları Evrensel Beyânnamesi'ni imzalayan Türkiye'nin, insanların temel hak ve özgürlükleri ile ilgili kanunları çıkarmaması ve çağdaş hukuk sistemini kabul etmemesi mümkün değildi. Böylece ülkede, batılı anlamda yapılması gereken yeniliklerin ve bunların ilâveten oluşturulması istenen kurumların ortaya çıkması mümkün olmuştur.

Lâik düşüncenin anlaşılmasından ve toplumca kabul edilmesinden sonra, insanların davranış ve tutumlarında, aile hayatlarında, kadın-erkek ilişkilerinde, siyasette, çağdaş medenî yaşam tarzına uymayı sağlayacak yapısal ve kültürel değişme önerileri, Türk toplumuna sunulmuştur. Millî Mücadele'nin muzaffer kumandanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e olan sevgi ve güvenleri dolayısıyla, ayrıca yapılan yeniliklerin faydasını gören Türk insanı bütün bu inkılâpları kabul ederek, bugünkü çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma ve hattâ onu geçme mücadelesine girmiştir. Daha önce Osmanlı döneminde Batılılaşma hareketleri, lâik düşüncenin olmaması dolayısıyla istenen neticeyi vermemişti. Cumhuriyetle birlikte lâik düşüncenin yerleşmesi, yapılması gereken yenilikleri gerçekleştirme, eski ve atıl durumdaki kurumları tasfiye ederek yerlerine çağdaş kurumlar kurulmasını sağlamıştır[205].

---

[205] E. Özbudun, "Atatürk ve Lâiklik" **Atatürk Araştırma Dergisi**, VII/24 (Temmiz 1992), s. 430-433.

### 5- Türk İnkılâbını Tamamlayan Yasalar

Türk İnkılâbını tamamlayan yeni hamleler ve yeni yasalara gelince: Bu yasaların üç ayrı dönemde, 1923-1927, 1927-1931, 1931-1934 çıktığını görmekteyiz. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1923-1927 arasında çıkardığı yasalar sırasıyla şunlardır:

1- Cumhuriyetin ilânı (29 Ekim 1923),

2- Halifeliğin Kaldırılması ve Osmanlı Hanedanının sınırdışı edilmesi (3 Mart 1924),

3- Öğretimin birleştirilmesi "Tevhid-i Tedrisat" (3 Mart 1924),

4- Şer'iyye ve Erkân-ı Harbiye Vekâletlerinin Kaldırılması / Din ve Ordu'nun siyaset dışı bırakılması (3 Mart 1924)[206],

5- Kadı / Şer'iyye Mahkemelerinin birleştirilmesi (8 Nisan 1924),

6- A'şâr vergisinin kaldırılması / Vergilerde düzeltme (17 Şubat 1925),

7- Şapka Giyimi Kanunu (25 Kasım 1925),

8- Tarikatların Kaldırılması, Tekkelerin ve Zaviyelerin Kapatılması (30 Kasım 1925),

9- Milletlerarası Takvim ve Saatin Kabûlü (26 Aralık 1925),

10- Medeni Kanunun Kabul Edilmesi / Kadınlara geniş haklar ve erkeklerle eşitlik tanınması (17 Şubat 1926),

11- İktisadi meselelerde Türkçenin mecburi kullanılması (10 Nisan 1926),

---

[206] R. Genç, **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar**, 3 Mart 1924 tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları, Ankara 1998, s. 2-28 vd.

12- Kabotaj Kanunu'nun yürürlüğe girmesi / Karasularımızda taşıtların millîleştirilmesi (1 temmuz 1926),

13- Sanayii Teşvik Kanunu'nun çıkarılması (28 Mayıs 1927).

Türkiye büyük Millet Meclisi'nin 1927-1931 ile 1931-1934 yılları arasında çıkardığı yasalar ise şunlardır:

1- Lâiklik esasının Anayasa'ya konulması ve resmi ant / yeminden, dinî deyimlerin çıkarılması (9 Nisan 1928),

2- Lâtin rakamlarının kabulü (24 Mayıs 1928),

3- Lâtin esaslı yeni Türk alfabesinin Kabûlü (3 Kasım 1928)

4- Kadınların Belediye Seçimlerine Katılmaları ve Seçimlerinin Kabûlü (23 Aralık 1930),

5- Milletlerarası ölçülerin Kabûlü (metre ve kilo usulü) (26 Mart 1931),

6- Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti (Türk Tarih Kurumu) (12 Nisan 1931) ve Türk Dil Kurumu Tedkik Cemiyeti (Türk Dil Kurumu) (12 Temmuz 1932) kurularak, Atatürk'ün bu kurumları himayesine alması ve maddî imkânlar sağlaması,

7- Üniversite ıslahatı, Darülfünûn'dan üniversiteye geçiş (31 Mayıs 1933),

8- Soyadı Kanunu ile aile adlarının kütüğe geçirilmesi ve resmen kullanılması (21 Haziran 1934)'te çıkarılan bu kanun 24 Aralık'ta yürürlüğe girmiş ve iki yıl içinde soyadlarının tescili mecbûri kılınmıştır,

9- Kadınların milletvekili seçme ve seçilme haklarını sağlayan kanunun kabul edilmesi (5 Aralık 1934). Ayrıca, bu kanunla 22 yaşını bitiren kadın-erkek yurttaşların seçim hakkı ve 30 yaşını bitirenlerin seçilme hakkı tanınmıştır,

10- Hafta sonu tatil gününün, Cuma yerine Pazar günü olmasını sağlayan kanun 1 haziran 1935'de çıkarılarak yürürlüğe konmuştur[207].

Burada, sevgili gençlerimizi bilgilendirmek maksadıyla *"Kadın Hakları"* ile *"Kılık ve Kıyafet"* inkılâpları üzerinde bir açıklama yapmak istiyorum.

**a- Kadın Haklarında İnkılâp:** Daha önce inkılâpçılık ilkesini izah ederken, kadın hakları üzerinde yeterli bilgi vermiştim. Burada, konuya özet olarak tekrar etmek istiyorum. Zira, kadın hakları ve kılık-kıyafet konusu hâlâ bazı kesimlerce yanlış anlaşılmaya ve yorumlanmaya devam etmektedir.

Bilindiği gibi, eski Türkler, kadın haklarına son derece saygı göstermekte idiler. Hakan ile Hatun aynı derecede hakka sahip idi. Erkekler bir kadın alır, ailede, iş'te kadına da eşit haklar verilirdi. Türk toplumunun temelini aile teşkil ederdi. Fakat, Türkler müslüman olduktan sonra kadın ve erkeğin hakları konusunda eski millî an'anelerini bırakarak, İslâmi an'aneye uymaya başladı. Peygamber Efendimizin pek çok kadını nikâhına ve himayesine alarak onlara yardımcı olmaya çalışması yanlış yorumlanmış, diğer İslâm ülkelerinde olduğu gibi, Türkler de çok kadınla evlenmeye başlamışlardır. Bir erkek dört kadın alabiliyordu. Erkek istediği zaman "seni boşadım" sözünü sarfetmekle karısını boşayabilmekte idi. mahkeme ancak iki kadının şahitliği bir erkeğe eşit kabûl ediliyordu. Kadın, erkek topluluklarına iştirak edemezdi. Ev, harem ve selâmlık diye ikiye bölünür, kadın haremde ancak kadınlarla yaşayabilirdi. Evlerin bütün pencereleri kafeslerle örtülü idi. kadın, sokağa, bütün vücûdunu örten siyah bir çarşafla çıkabilir ve yüzüne de peçe denilen bir örtü koyardı. Trenlerde, tramvaylarda, vapurlarda kadınlara mahsus, perdelerle ayrılmış yerler vardı. Kadınlar kocalarıyla yanyana oturamazlardı. Kadınlara dışarıda çalışma hakkı

---

207 M.F.Kırzioğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, s. Erzurum 1982, s. 84.

verilmezdi. Ne memur ve ne de işçi olamazlardı. Verasette kızlara erkeklerden az miras düşerdi. Bir kız evlenirken erkeği görmeden nikâhı olur, kaderine rıza gösterirdi. Yalnız köylerde kadın, erkeği ile beraber tarlada çalışabilirdi.

İstiklâl Harbi'nde Türk kadınının büyük fedakarlıklar göstermesi, dünya kadınlığına bir örnek oldu. Eline silahını alarak mücahitlerle beraber ön saflarda çarpıştığı gibi, geri hizmetlerde de büyük fedakârlıklar gösterdi. Günlerce, omuzunda mermi taşıdığı gibi, kağnılarla da cepheye sandık sandık cephane taşıdı. Millî Mücadele'de Türk kadını unutulmaz kahramanlıklar gösterdi.

Din işlerinin devlet işlerinden ayrılması, lâik bir devletin kurulması ve Medeni Kanunun kabulü, kadın haklarında yenilikler meydana getirdi. Atatürk, kadınlarımız için "kadınlarımız sosyal hayatta erkeklerle beraber yürüyecek, birbirlerinin yardımcısı olacaklardır" dedi. Bundan sonra kadınlara medeni, içtimaî ve siyasî haklar verildi. Medini Kanunun kabulü ile yeni Türk ailesi kuruldu. Kadın ve erkek, ailede eşit haklara sahip oldu. Dini merasimle yapılan "nikâh kıyma usûlü"yerine, evlenmeler, belediye evlenme salonlarında herkese açık olarak merasimle yapılmaya başlandı. Evlenmelerde her iki tarafın muvafakati esas tutuldu. Artık kadın, peçesini attı ve kafesler kaldırıldı. Kadınlar erkeklerle beraber sokağa çıkabildiler. Bu sûretle kadın hürriyetine kavuştu. Şapka inkılâbından sonra kadınlar çarşafı da atarak batı milletleri kadınları gibi bir kıyafet giymeye başladılar. Bu arada kadınlarımız, 1934'den sonra her iş alanında, özellikle memurluk, hâkimlik, avukatlık, doktorluk, öğretmenlik ve öğretim üyeliği gibi çalışma dallarında vazife alarak toplum hayatımızın daha da gelişmesine büyük katkılar sağladılar.

### b- Kılık ve Kıyafet İnkılâbı

İslâm öncesinde Türkler kışın kalpak giyerler ve yazın da başı açık

gezerlerdi. İslâm'a girdikten sonra, bilhassa Selçuklu ve Osmanlı çağlarında Türkler çeşit çeşit ve renk renk serpuşlar giymeye başlamışlardır. II. Mahmud devrinden itibaren memurlar ile askerlere fes giyme mecburiyeti getirildi. Fes, kırmızı çuhadan yapılmış, saksı şeklinde olup, bir de arka tarafından siyah bir püskül sarkmakta idi. O zamanlar halkın her kesimi, arzu ettiği kavuğu başına giymekte serbestti. İlmiye sınıfı sarık, tarikatlar ise muhtelif biçimde ve renkte külâhlar giyerlerdi. Köylüler ise feslerinin etrafına bir yazma sararak serpuşlarını sarığa benzetmekte idiler. Başı açık gezmek günah addedilirdi. Onun için herkes sabahtan fesini giyer ve yatıncaya kadar çıkarmazdı.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra Atatürk, asil Türk milletini bu kıyafetten kurtaracak medenî insanların giydiği şapkayı giymesini sağlamıştır. "Medeni ve beynelmilel kıyafet milletimiz için lâyık bir kıyafettir. Onu giyeceğiz. Bunu açıkça söylemek isterim: Bu serpuşun ismine şapka derler" diyerek, kılık kıyafet inkılâbını başlatmış ve kısa zamanda da bunu halkın benimsemesini sağlamıştır. Esasında setre ve pantolon Tanzimat devrinden itibaren giyilmekte idi. Şapka ile birlikte kıyafet tamamlanmış oldu. Bu arada, Türk ordusunda da kıyafet inkılâbına kısa zamanda uyuldu. Bilindiği gibi, I. Dünya Harbi'nde askerlere "kalabak" denilen bir serpuş giydirilmiştir. İstiklâl Savaşı'nda ise Kuvay-ı Milliyecilerin hepsi kalpak giymekte idiler. Halifeliğin kaldırılmasından sonra askerlere şemsiperli kasketler giydirildi. Böylece, hem sivil ve hem de asker olarak kıyafetimiz medenî dünyanın kıyafetine benzetilmiş oldu.

Osmanlı Devleti zamanında din adamları, özellikle medreseden yetişen ulema sınıfı başlarına beyaz sarık sarar, üzerlerine de siyah cübbe ve şalvar giyerlerdi. Sarık, ilim adamlarına mahsus iken, birtakım cahil ve açıkgöz kişiler de sarık sararak halkı aldatmaya başladılar. Bu konu bir ara o kadar dejenere oldu ki, satıcılar ve hâtta dilenciler bile sarık sarmaya başladılar. Bir takım geri kafalılar da sarık giymek suretiyle gûya inkılâplara karşı olduklarını göstermeye çalıştılar. Bu gelişmeler üzerine, Atatürk,

sarıkla dolaşmayı men etti. Sarığı ancak camilerde dinî vazife görenlerin sarabileceklerini bildirdi. Yalnız sarıkla gezme hakkı Diyanet İşleri Başkanı'na verildi. Bütün Hristiyan zümrenin papazları ve rahipleri de dinî kıyafetle sokakta gezmekten men edildi[208].

Kadınlarımızın örtünmesi konusunda ise Atatürk, şunları söylemiştir: "Din gereği olan örtünmek, kısaca açıklamak gerekirse, denilebilir ki, kadınlara külfet yaratmayacak ve terbiyeye aykırı olmayacak şekilde basit olmalıdır. Örtünme şekli kadını hayatından, ayıracak bir şekilde olmamalıdır"[209].

"Kadınlık meselesinde şekil ve dış görünüş ikinci derecededir. Asıl mücadele sahası, kadınlarımız için şekilde ve kıyafette başarıdan çok, asıl başarı olunması gereken saha kadınların nur ile, gerçek fazilet ile donatılmasıdır"

"Bizim kadınlarımız, bazı yerlerde, Avrupa kadınlarını bile gıptaya sevkedecek kadar ilerlemişlerdir. Eğer kadınlarımız yalnız bu ciheti düşünür ve yalnız şıklıkta, zerafette Avrupa kadınlarını bile geçmeği hedef ittihaz ederse kadınlık hayatında, dolayısıyla bütün milletin hayatında varmak istediğimiz mes'ut inkılâba vasıl olmakta suhûletle, emniyetle yürüyebilmek, dinin eski millî an'anenin, akıl ve mantığın, ahlâk ve faziletin emrettiği tabii şekli ve basit şekli kabul etmektir... Kısaca, dinî örtünme kadınlar için zorluk yaratmayacak, kadınların sosyal hayatta, ekonomik hayatta, günlük hayatta, ilim hayatında, erkeklerle birlikte çalışmasına engel olmayacak şekilde basit olmalıdır. Bu basit şekil, toplumumuzun ahlâk ve terbiyesine aykırı değildir"[210].

---

[208] E.B.Şapolyo, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İstanbul 1966, s. 117-121; M.Saray, **Kıyafet ve Lâiklik**, Ankara 1989, s. 5-14, 40 vd.

[209] **Atatürkçülük**, s. 337.

[210] M.Saray, **Kıyafet ve Lâiklik**, s. 13; **Atatürkçülük**, s. 337.

## H- ATATÜRK ve GENÇLİK

Atatürk, daha Millî Mücadele'yi başlatmadan evvel Türk gençliğine olan inancını şöyle dile getirmiştir: "Herşeye rağmen muhakka bir ışığa doğru yürümekteyiz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız, aziz memleket ve milletin hakkındaki sonsuz sevgim değil, bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik gördüğümdür"[211]. Bu konuşmasından bir yıl sonra, yani 1919'da Millî Mücadele'yi başlatırken gençlere şöyle sesleniyordu: "Gençler, vatanın bütün ümit ve geleceği size, genç nesillerin anlayış ve enerjisine bağlanmıştır"[212].

Millî Mücadele'yi zaferle tamamladıktan ve Cumhuriyeti kurduktan sonra Atatürk, gençlere değişik bir hedef gösterek sesleniyordu:

"Sayın gençler, hayat mücâdeleden ibarettir. Bundan dolayı hayatta yalnız iki şey vardır. Galip olmak, mağlup olmak. Size, Türk gençliğine terk edip bıraktığımız vicdani emanet, yalnız ve daima galip olmaktır ve eminim daima galip olacaksınız. Milletin yükselme neden ve şartları için yapılacak şeylerde, atılacak adımlarda kesinlikle tereddüt etmeyin. Milleti o yükselme noktasına götürmek için dikilecek engellere hep birlikte mâni olacağız. Bunun için beyinlerinize, irfanlarınıza, bilgilerinize, gerekirse bileklerinize, pazularınıza, bacaklarınıza müracaat edecek, fakat neticede mutlaka ve mutlaka o gayeye varacağız... Bu millet, sizin gibi evlâtlarıyla lâyık olduğu olgunluk derecesini bulacaktır"[213].

Lâikleşmenin ve inkılâpların başlatıldığı 1924 yılında ise, Atatürk, gençlere olan güvenini şöyle dile getiriyordu:

"Gençler! Cesaretimizi ve kuvvetlendiren sizsiniz. Siz almakta

---

[211] **Atatürkçülük**, s. 337.

[212] **Atatürkçülük**, s. 339.

[213] **Atatürkçülük**, s. 343.

olduğunuz terbiye ve irfan ile, insanlık meziyetinin, vatan sevgisinin, fikir hürriyetinin en kıymetli sembolü olacaksınız. Ey yükselen yeni nesil! Gelecek sizindir. Cumhuriyeti biz kurduk; onu yükseltecek ve devam ettirecek sizsiniz"[214].

Kurduğu Cumhuriyette gerekli inkılâpları gerçekleştiren Atatürk, her fırsatta bu Cumhuriyetin ebedi bekçileri olarak gördüğü gençlere vazifeleri sık sık hatırlatmaktan çekinmemiştir. 1936'da gençlere şöyle sesleniyordu:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin, özellikle bugünkü gençliğine ve yetişmekte olan çocuklarına hitap ediyorum: Batı senden, Türk'ten çok geriydi. Anlamda, fikirde, tarihte, bu böyleydi. Eğer bugün batı nihayet teknikte bir üstünlük gösteriyorsa, ey Türk çocuğu o kabahat da senin değil, senden öncekilerin affedilemez ihmalinin bir sonucudur. Şunu da söyleyeyim ki; çok zekisin! Bu belli, fakat zekânı unut! Daima çalışkan ol!"[215].

Atatürk'ün Türk gençliğine olan bu sevgi ve güveni gençlik arasında büyük heyecan uyandırmış, onlarda aralarında söz vererek O'nu, kurduğu lâik Cumhuriyeti ve çağdaşlaşma mücadelesini ebediyete kadar tâkip edeceklerini ifade etmişlerdir. Gençliğin bu sevgi, inanç ve azim dolu tutumu karşısında duygulanan Atatürk, onlara şöyle hitap etmiştir: "Siz genç arkadaşlar, yorulmadan beni takibe söz vermişsiniz. İşte ben özellikle bu sözden çok duygulandım"

"Yorulmadan beni takip edeceğinizi söylüyorsunuz. Fakat arkadaşlar, yorulmadan ne demek? Yorulmamak olur mu? Elbette yorulacaksınız. Benim sizden istediğim şey yorulmamak değil, yorulduğunuz zaman dahi durmadan yürümek, yorulduğunuz dakikada durmadan beni tâkip etmektir. Yorgunluk her insan, her canlı için doğal bir durumdur. Fakat

---

[214] Aynı eser, b. 339

[215] Aynı eser, s. 341.

insanda yorgunluğu yenebilecek manevî bir kuvvet vardır ki, işte bu kuvvet yorulanları dinlendirmeden yürütür. Sizler, yani yeni Türkiye'nin genç evlâtları, yorulsanız dahi beni takip edeceksiniz... Türk gençliği gayeye, bizim yüksek idealimize durmadan yorulmadan yürüyecektir"[216].

Atatürk, büyük "Nutuk"unun sonunu şöyle bağlamıştı:

"Sizi günlerce meşgûl eden uzun ve detaylı konuşmam, en sonunda geçmişte kalmış bir dönemin hikâyesidir. Bunda milletimin ve gelecekteki evlâtlarımızın dikkatini çekebilecek bazı noktaları belirtmiş isem, kendimi mutlu sayacağım"

"Bu sözlerimle, millî hayatı sona ermiş sayılan büyük bir milletin, bağımsızlığını nasıl kazandığını ve bilim ve tekniğin en son esaslarına dayalı, millî ve modern bir devleti nasıl kurduğunu ifadeye çalıştım. Bugün ulaşmış olduğumuz sonuç, yüzyıllardan beri çekilen millî felâketlerden alınan derslerin ve aziz vatanın her köşesini sulayan kanların bedelidir. Bu sonucu Türk gençliğine armağan ediyorum[217].

## ATATÜRK'ÜN GENÇLİĞE HİTABESİ

Atatürk, Türk milletini muasır medeniyet seviyesine çıkarmak için, büyük bir vatan ve millet sevgisiyle yaptığı inkılâplarının, ortaya koyduğu ilkelerinin, ilmî araştırmaların müspet neticeleri ile devam etmesini arzu etmişti. Böylece O, Türk milletinin çok ileri hedeflere ulaşacağına inanmıştı. İstikbâle büyük bir ümitle ilerleyen Türk milletinin istiklâlini ve Cumhuriyetini ilelebet yaşatma ve muhafaza vazifesini verdiği Türk gençliğine Atatürk, şöyle hitap etmişti:

"Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk

---

[216] **Atatürkçülük**, s. 342.

[217] N. Tarakçıoğlu, "Atatürk ve Gençlik", **Atatürk Haftası Armağanı**, Gen.Kur. Başkanlığı, Ankara 1986, s. 33.

Cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbâlinin yene temeli budur. Bu temel, senin, en kıymetli hazinendir. İstikbâlde dahi seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhili ve hârici bedhahların olacaktır. Bir gün istiklâl ve Cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin!

Bu imkân ve şerait çok nâmüsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve Cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zaptedilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeriatten daha elim ve daha vahim olmak üzere, memleketin dahilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsi menfaatlerini müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhid edebilirler. Millet, fakr-u zarûret içinde harap ve bitap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbâlinin evlâdı! İşte; bu ahvâl ve şerait içinde dahi vazifen; Türk istiklâl ve Cumhuriyetini kurtarmaktır!

Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur!"

# BİBLİYOGRAFYA


Ağış, F., **Laiklik ve İslâmda İnsan Hakları**, Ankara 1976.

Ağırakça, A., **İslâmi Devlet Düzeni**, İstanbul 1978.

Altay, F., "Dindar Atatürk", **Atatürk, Din ve Laiklik**, İstanbul 1968.

Armağan, S., "Din, Vicdan Hürriyeti ve Laiklik", **Millî Eğitim ve Din Eğitimi**, Aydınlar Ocağı'nın İlmi Semineri, İstanbul 1981, s. 177-199.

Arsal, S.M., **Türk Tarihi ve Hukuk**, İstanbul 1947.

Arsan, N., **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyânnameleri (1917-1938)**, Ankara 1964.

Arslan, A., **Dârülfünûn'dan Üniversiteye Geçiş**, İstanbul 1995.

**Atatürk, Din ve Laiklik**, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi yay., İstanbul 1968.

**Atatürk'ün Ekonomi Görüşleri**, K.K.K.'lığı Yay., Ankara 1982.

**Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, I-II, İstanbul 1945.

**Atatürk**, Genelkurmay Başk. ATASE yay., Ankara 1980.

"Atatürk", mad., **İslâm Ansiklopedisi**, C. I.

Atatürk, M. K., **Nutuk**, I-II, Kültür Bakanlığı yay. İstanbul 1973.

**Atatürkçülük (Birinci Kitap) Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri**, Ankara, Genelkurmay Başk. Basımevi, 1982.

Barkan, Ö.L., "Kanun-Nâme", mad., **İslâm Ansiklopedisi**, C. VI.

Barkan, Ö.L., **Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki**

**ve Mali Esaslar**, İstanbul 1943.

Başgil, A.F., "Din Hürriyeti", **Atatürk, Din ve Laiklik**, İstanbul 1968.

Başgil, A.F., **Din ve Laiklik**, 3. baskı, İstanbul 1977.

Baysun, M.C., "Cemâli" mad., **İslâm Ansiklopedisi**, C. III.

Baysun, M.C., "Ebussu'ud Efendi", mad., **İslâm Ansiklopedisi**, C. IV.

Bayur, Y. K., "Laiklik", **Laiklik**, Ankara 1968.

Belen, F., "Atatürk Devrimi ve Din", **Atatürk, Din ve Laiklik**, İstanbul 1968, s. 61-98.

Cebesoy, A.F., **Moskova Hatıraları**, İstanbul 1955.

**Cumhuriyet Gazetesi**, "III. Türk Dil Kurultayı", İstanbul, 24 Ağustos-1 Eylül 1936.

Çağatay, N., **Türkiye'de Gerici Eylemler**, Ankara 1972.

Çağatay, N., "Türkiye'de Din Sömürüsü ve Laiklik", **Belleten**, Sayı: 163 (Temmuz 1977).

Cihan, E., "Atatürk ve Hukuk Devleti Kavramı", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı - I** , Ankara 1995.

Demirer, E., **Din, Toplum ve Kemal Atatürk**, Ankara 1969.

Doğramacı, E., "Atatürk ve Kadın Hakları", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995.

Dönmezer, S., "Atatürk İnkılâpları ve Sosyal Değişme Teorileri", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Ankara 1995.

Ergin, O., **Türk Maarif Tarihi**, İstanbul 1977.

Fığlalı, R. E., "Atatürk ve Din" **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara 1995.

Genç, R., **Türkiye'yi Lâikleştiren Yasalar**, 3 Mart 1924 tarihli Meclis Müzakereleri ve Kararları, Ankara 1998.

Giritli, İ., **Kemalist Devrim ve İdeolojisi**, İstanbul 1980.

Gökbilgin, T., "Atatürk ve İnkılâpları", **Cumhuriyet'in 50. Yılına Armağan**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1973.

Hafızoğlu, Z., "Türk Hukuk Düzeni ve Lâiklik", **Atatürkçü Düşünce El Kitabı,** Ankara (1982)

Harris, A.G., **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları,** İstanbul 1979.

Ilgar, İ., "Atatürk, Laiklik, Din ve Devrim", **Atatürk, Din ve Laiklik**, İstanbul 1968.

İnalcık, H.-Anheger, R., **Kanunnâme-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani**, Ankara 1956.

İnan, A., "Atatürk'ün Tarih Tezi", **Belleten**, III/10 (1939)

İnan, A. **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara 1969.

İnan, A., "Atatürk'ün Tarih Tezi", **Belleten,** C. III, Sayı 10, Ankara 1939.

İnan, A., **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Plânı 1933**, Ankara 1972.

İnan, A., **K. Atatürk'ü Anarken,** Ankara 1956.

İnan, A., **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, İstanbul 1971.

İnan, Abdülkadir, **Eski Türk Dini Tarihi**, Ankara 1976.

Jaschke, G., "Türkiye'de Kur'ân-ı Kerim Kursları" (Türkçe terc. N. Arsan), **İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, V, Cüz: 1-4, 1973.

Kafesoğlu, İ., "Türk Fütuhat Felsefesi ve Malazgirt Muharebesi", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 2, (Ekim 1971, İstanbul).

Kafesoğlu, İ., "Selçuklular", mad., İslâm Ansiklopedisi, C. 10.

Kafesoğlu, İ., **Türk Millî Kültürü**, Ankara 1977.

Kafesoğlu, İ., **Eski Türk Dini**, Ankara 1980.

Kafesoğlu, İ., "Atatürk ve Türk Devleti", **Türk Kültürü**, sayı: 61 (1967).

Karal, E.Z., "Devrim ve Lâiklik", **Atatürk, Din ve Lâiklik,** İstanbul 1968.

Kaymaz, N., "Malazgirt Savaşı ve Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesine Dair", **Malazgirt Armağanı**, Ankara 1971.

Kırzioğlu, M.F., "Erzurum Kongresinin Sağ Kalan Beş Mümessili", **Türk Kültürü**, Sayı: 85, Kasım 1969.

Kırzioğlu, M.F., **Türk İnkılâp Tarihi**, Erzurum 1982.

Kocatürk, U., **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1971.

Köymen, N., **Dinsel Bunalımdan Gerçek Hak Yoluna**, İzmir 1972.

Köymen, M.A., **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul 1976.

Kramers, H.J., "Şeyh'ül İslâm" mad. **İslâm Ansiklopedisi**, C. 11.

Köprülü, M. Fuad, "Bir Hâtıra", **Belleten**, III/10 (1939).

Korkmaz, Z., **Atatürk ve Türk Dili: Belgeler**, Ankara 1922.

Mateos, **Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi**, (Türkçe terc. D.N., Andreasyon), Ankara 1962.

Okur, Y., **Atatürk'le On Beş Yıl, Dini Hatıralar**, İstanbul 1962.

Orkun, H.N., **Eski Türk Yazıtları**, C. 4, İstanbul 1936, The Compact Edition of the Oxford English Dictionary, I-II.

Ozankaya, O., **Atatürk ve Lâiklik**, Ankara 1981.

Ögel, B., **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, Ankara 1979.

Özbudun, E., "Atatürk ve Lâiklik", **Atatürk Araştırma Dergisi**, VII/24 (Temmiz 1992).

Özek, Ç., **Türkiye'de Lâiklik**, İstanbul 1968.

Özek, Ç., **Türkiye'de Gerici Akımlar ve Nurculuğun İç Yüzü**, İstanbul 1964.

Özek, Ç., **100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar**, İstanbul 1968.

Pazarlı, O., **Din Psikolojisi**, İstanbul 1972.

Saray, M., "Atatürk ve Türk Tarihi", **Türk Kültürü**, sayı: 249 (Ocak 1984).

Saray, M., **İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453-1993)**, İstanbul 1996.

Saray, M., "Atatürk'ün Sovyet Politikası", **Atatürk'e Armağan**, Ed. Fak. Yay., İstanbul 1981.

Saray, M., **Gaspralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk Dünyasında Dil ve Kültür Birliği**, İstanbul 1933.

Saray, M., **Kıyafet ve Lâiklik**, Ankara 1989.

Savcı, B., **Lâik Düşünce ve Hareketin Gerisindeki Tehlike**, Ankara 1958.

Selçuk, İ., "Bir Ayağı Konya Müftüsünde... Bir Ayağı Demirel'de", **Lâiklik**, Ankara 1968.

Sertoğlu, M., "Atatürk ve İslâmiyet", **Atatürk, Din ve Lâiklik**, İstanbul 1968.

Sinanoğlu, S., "Lâik Kelimesinin Etymonu ve Anlamı", **Lâiklik**, C. 1, İstanbul 1954.

Su, M. K.,-Mumcu, A., **Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük**, İstanbul 1986.

Şapolyo, E. B., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İstanbul 1966.

Taneri, A., **Türk Devlet Geleneği**, Ankara 1981.

Tarakçıoğlu, N., "Atatürk ve Gençlik" **Atatürk Haftası Armağanı**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1986.

Taşdemirci, E., Türkiye Cumhuriyetinde Lâiklik ve Din Eğitimi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi'nde 1977'de verilen tebliğ.

Tekçe, İ.H., "Benim Atam İman ve İnsanlık Abidesiydi", **Atatürk, Din ve Lâiklik**, İstanbul 1968.

Tengirşek, Y.K., "İman Dolu Varlık Atatürk", **Atatürk, Din ve Lâiklik**, İstanbul 1968.

Timurtaş, F.K., "Atatürk'ün Görüşleri ve Düşünceleri", **Türk Kültürü**, sayı: 37, Kasım 1965.

Tuğ, S., "Atatürk ve Din Eğitimi", **Tercüman gazetesi**, 23 Ocak 1981.

Tunaya, T.Z., **İslâmcılık Cereyanı**, İstanbul 1962.

Turan, O., **Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul 1969.

Turan, O.,Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi I-II, İstanbul 1977.

**Türk Ansiklopedisi**.

**Türk Dili**, "III. Türk Dil Kurultayınca kabul ve tasdik edilen Türk Dil Kurumu Ana Tüzüğü ve Çalışma Programı", sayı: 20 (1936).

**Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, I-IV** T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1980.

**Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)**

Uzunçarşılı, İ.H., **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı**, Ankara 1965.

Ünsal, H., Lâiklik ve Atatürk'ün Lâiklik Politikası, Genelkurmay Başk. ATASE yay., Ankara 1980.

Villalta, E., **Atatürk**, çev. M. F. Özsü, Ankara 1982.

Yavuz, F., **Din Eğitimi ve Toplumumuz**, Ankara 1969.

Yücekök, A., **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul 1971.

# İNDEKS

Abdülhamid II, 164
Abdülmecid Efendi, 140, 141, 142,153,175,176
Adana, 117
Adnan (Adıvar) Bey, 145,154
Afganistan, 144
Afrika, 82,143
Ak Hun, 14, 37
Ak Hun-Eftalit Devleti, 13
Akdeniz, 13, 36
Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, 137,150, 154
Ali Şîr Nevâî, 18
Almanya, 100
Altay dağları, 22, 95
Amasya, 17,169
Anadolu Selçuklu, 19
Andronovo köyü, 22
Ankara Üniversitesi, 89
Ankara, 68, 126,130, 141, 172
Asur, 24
Asya Hun, 23, 26, 29, 32, 34, 36
Asya, 22, 34, 60, 82
Attila, 13, 29, 32, 34
Avrupa Hun İmparatorluğu, 13, 34
Avrupa, 36, 82
Ay-beğ, 18
Babil, 24
Bağdat, 18, 39, 173
Balkanlar, 39,160
Başkurt, 95

Baykara, 18
Beypazarı, 130
Bilge, 14, 16, 30, 33, 38
Bizans, 13, 36, 37, 91
Bolu, 130
Buda, 37
Bulgar, 15, 23, 33, 34, 38
Bumin, 38
Bursa,, 117
Büyük Bulgarya, 17
Celal Nuri, 187
Cenevizlilere, 116
Çanakkale, 113
Çankaya', 150
Çi-çi, 13
Çin, 12, 13, 14, 15, 17, 28, 29, 37, 91
Delhi Türk Sultanlığı, 18
Düzce, 130
Ebussuud Efendi, 162
Efes, 37
Eflâtun, 21
El-Câhiz, 18
El-Mes'udî, 38
El-Ömerî, 18
Emin Efendi, 145
Eski Mısır, 24
Eskişehir, 117
Falih Rıfkı (Atay), 49, 187
Fatih Sultan Mehmed, 19,39,116,161
Fethi (Okyar) Bey, 148,150
Fevzi (Çakmak) Paşa, 148
Fransa, 100
Fuad Köprülü, 91, 92
Fuat (Rize mebusu) 150
Fuat Paşa, 137

Gazzî, 18
Gerede, 130
Gök-Türk, 14, 15, 16, 23, 29, 33, 35, 37
Güney Rusya, 17
Hafız Yaşar Okur, 171
Halk Fırkası, 110,149,151
Halk İştirakiyyun Fırkası, 126
Hamit Paşa, 150
Han-balıg (İtil), 38
Hasan Bey, 144
Hatun Kağan, 63
Hazar Denizi', 13,23, 36, 38, 94
Hazar Devleti, 26, 34
Hegel, 7
Hendek, 130
Hindistan, 37
Hint-Avrupalı, 36
Ho-han-yeh, 13
Horasan, 18
Huen-çang, 13, 37
Hun Devleti, 13
Irak, 72
İbn Batuta, 63
İbn Hassûl,, 18
İbn Havkal, 38
İbrahim Kafesoğlu, 93
İç-Asya, 37
İnan, Afet, 97,113, 114
İnebolu, 51, 54
İngiltere, 100
İran, 14, 144
İsmet (İnönü) Paşa, 144, 147,148, 150, 187
İstahrî, 38
İstanbul Üniversitesi, 89
İstanbul, 37, 49, 57, 117, 172,174

İstemi Kagan, 38
İşbara, 14
İtalya, 11
İttihat ve Terakki, 109
İzmir, 114,117
İznik, 37
Jorge Blanco Villalta, 63
Kaaim Bi'emrillah, 38,158
Kadıköy, 37
Kafkaslar, 13, 160
Kanunî Sultan Süleyman, 39,116, 161, 162
Kapgan, 30
Karadeniz, 14, 17
Karakum, 34
Karamanoğlu Mehmed Bey, 19
Kastamonu, 54
Kaşgarlı Mahmud, 18, 31
Kazan, 95
Kâzım Karabekir Paşa, 138, 154
Kâzım Paşa, 150
Kemalettin Sami, 150
Keşmir, 37
Kief Knezliği, 22
Komünist Fırkası, 126
Konya, 55,150
Kuman, 17
Kurt Hakan, 17
Kutadgu-Bilig, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 33
Kül Tegin, 30, 38
Leipzig, 8
Lozan, 136, 144
Mahmud Esad Bozkurt, 121,187
Mahmud II, 164, 208
Manş, 13, 36
Marcellinus, A., 25

Marx, K., 8
Maveraünnehir, 37
Mazdek, 14
Mazhar Müfit, 187
Mehmet Âkif Bey, 190
Mısır, 18, 28, 29, 72, 143, 174
Mihiragula, 13, 37
Minusinsk, 22
Moskova Prensliği, 22
Moskova, 137
Motun, 12, 32
Murad Hân II, 19
Mustafa Necati Bey (Maarif Vekili), 92
Mustafa Suphi, 124
Musul, 144
Nallıhan, 130
Namık Kemâl, 19
Necmeddin Sadak, 187
Oğuz Devleti, 23
Oğuz Hakan, 29
Orhun Kitabeleri, 16, 29, 63
Orta Asya, 14, 37, 63, 94
Osman II, 164
Osmanlı Devleti, 19, 38,109, 117,137,159,164, 175
Ön Asya, 63,160
Pei-teng, 12
Radloff, 95
Râif (Dinç) Hoca, 169
Rauf (Orbay) Paşa, 137, 138, 139,140, 144, 147, 148, 154,187
Rıfat (Börekçi) Efendi, 170
Rıza Nur Bey, 144
Roma, 29, 36
Rus Çarlığı, 22
Rusya, 99
Rûşen Eşref Bey, 150,187

Sakarya, 117
Salâhaddin (Mersin Mebusu), 145
Seâlebî, 18
Selanik, 20
Selim III, 164
Serbest Cumhuriyet Fırkası, 110
Sidonius,C.A., 25
Sivas, 169
Sovyet Rusya, 95,128
Sung Yün, 13
Suriye, 18
Suriye, 72
Suudi Arabistan, 72
Süleymen Necati (Erzurum Mebusu), 145
Şine-usu, 26
Şükrü Kaya, 187
Şükrü Saraçoğlu, 187
Tabgaç Devleti, 14, 15, 34, 37
Tai-wu, 14, 37
Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası, 110
Tevfik Paşa, 138,172, 173
Timurlular, 18
Tonyukuk, 15, 30
Trakya, 117
Tuğrul Bey, 39,158
Türk Dili Tedkik Cemiyeti, 90
Türk Ocakları, 90, 107
Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti, 90
Türk Yurdu dergisi, 90
Türk-Eli, 82
Türkiye, 4, 7, 8, 19, 20, 37, 52, 57, 63, 64, 70, 89, 103, 128, 129, 140,141, 143, 174
Türkiye Büyük Millet Meclisi, 70, 88, 90, 91, 109,118, 119, 123,129, 130, 131,133, 136,140, 144, 147,151,172, 173,174, 179,180, 192, 204
Türkiye Komünist Fırkası, 124

Uygur, 16,17, 23, 26, 33, 34, 35
Vahideddin (Mehmed VI), 139,140,174
Valentinianos, 37
Volga Bulgar devleti, 38
Wen-ti, 14
Yakut, 95
Yavuz Sultan Selim, 161, 162, 163
Yemen, 143
Yen-ki, 12
Yunus Nadi, 187
Yusuf Kemal Bey, 144, 190
Zemahşerî, 18
Zembilli Ali Cemâli, 162
Ziya Gökalp, 19, 40